IRODALMI SZEMLE

LXVI ■ 2023 ■ 9

ÁRA: 2,50 € / 1100 FT
ELŐFIZETŐKNEK: 2,00 € / 900 FT

■ ALAPÍTÁS ÉVE: 1958
■ LXIV. ÉVFOLYAM
■ ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ: DOBOS LÁSZLÓ
■ FŐSZERKESZTŐ: **MIZSER ATTILA** (ATTILA.MIZSER@GMAIL.COM)
■ SZERKESZTŐ: **NAGY CSILLA** (CSILLESTER@GMAIL.COM) **NÉMETH ZOLTÁN** (NEMETX@GMAIL.COM)
■ LAPTERV ÉS TÖRDELÉS: **GYENES GÁBOR, VÁCLAV KINGA**
■ KÉPSZERKESZTŐ: **GYENES GÁBOR, VÁCLAV KINGA**
■ KORREKTOR: **SZANISZLÓ TIBOR**
■ **FŐMUNKATÁRSAK:** CSANDA GÁBOR, GRENDEL LAJOS, N. TÓTH ANIKÓ, POLGÁR ANIKÓ, TŐZSÉR ÁRPÁD
■ **SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:** BALÁZS IMRE JÓZSEF, BÁRCZI ZSÓFIA, DARVASI FERENC, JUHÁSZ TIBOR, NAGY HAJNAL CSILLA, PLONICKY TAMÁS, SZALAY ZOLTÁN
■ **SZERKESZTŐSÉG:** MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 7, 820 11 BRATISLAVA
■ ISSN 1336-5088
■ WEB: WWW.IRODALMISZEMLE.SK
■ FACEBOOK.COM/IRODALMISZEMLE
■ IRODALMISZEMLE@GMAIL.COM

SZÁMUNKAT AZ IN SITU VII. SZIMPÓZIUMON KÉSZÜLT ALKOTÁSOKKAL ILLUSZTRÁLTUK.

Az IN SITU művésztelep a kis-csallóközi Vajkán létesült idén hetedik alkalommal. Az alkotások a természet- és helyspecifikus művészet elveinek megfelelően a performansz és az objektum/plasztika/installáció tengelyén mozognak, tudatosan számolnak (mondhatni kódolt részük) az elmúlással, megsemmisüléssel, erózióval. A hely, Vajka község, a két Duna-ág, a kis-csallóközi ártér és annak kultúrája, a felvízcsatorna, a vízerőmű és sok egyéb jelenség szolgál témaként az alkotóknak. Az alkotásokról fotó- és audiovizuális dokumentáció készült: ebből láthatnak lapszámunkban egy szűk metszetet.

A szimpózium főszervezői: Václav Kinga, Gyenes Gábor

Alkotók: Aradský Richard, Egervári Júlia, Ferdics Béla, Funczik Mónika, Funczik Norbert, Gyenes Gábor, Mazán Anikó, Nagy Csilla, Pálmai László, Pézman Andrea, Slávik Bernadett, Szőke Erika, Tóth Helen, Török Bianka, Václav Kinga

Audiovizuál: Pálmai László, Csanda Tamás

A CÍMLAPON: ARADSKÝ RICHARD: TRANSCRIPT 2.2

GYENES GÁBOR: VIZA

GYENES GÁBOR: VIZA

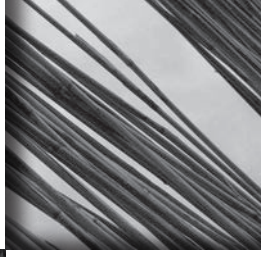

3 PETER ŠULEJ: BELÉPÉS (GONDOK A KÖNYVTÁRRAL); FOLYÓK: ÉSZAK – DÉL / NYUGAT – KELET; FIGYELMESEN & HANGOSAN; A VÖLGYEKTŐL ÉS SÍKSÁGOKTÓL A CAH[PO4] . 2H2O ÉS FE3 . . [PO4]. 8H2O-IG; A GIROSZKÓP ADJUSZTÁLÁSA (VERSEK MERVA ATTILA FORDÍTÁSÁBAN)

10 SZÁZ PÁL: FELSZÁMOLT TEMETŐK KÖNYVE. ROKOV PERIVOJ, ZÁGRÁB (ÚTIRAJZ)

14 ORCSIK ROLAND: TOR (REGÉNYRÉSZLET)

19 VINCZE FERENC: AZ EMIGRÁCIÓ JELENETEI KELET-EURÓPAI IRODALMAKBAN. VARIÁCIÓK AZ ELSŐ HATÁRÁTLÉPÉSRE (TANULMÁNY)

39 SZERÉNYI TAMÁS: ZÁRÓRA (PRÓZA)

45 STUMMER ATTILA: KETTŐS TAKARÁSBAN (VERS)

52 BÁNKI ÉVA: A BUBORÉKFEJŰ NŐK VÁROSA (RÉSZLET AZ *APJALÁNYA* CÍMŰ REGÉNYBŐL)

55 CLAUDIA TATASCIORE: A KÉT FRIDA ÉS A TÖBBIEK. A DÉL-AMERIKAI VONAL BÁN ZSÓFIA MŰVEIBEN (TANULMÁNY)

71 AYHAN GÖKHAN: OLAJ, MADÁR; KOMPOZÍCIÓ (VERSEK)

73 BARTALOS TÓTH IVETA: TINCS (PRÓZA)

76 SZEGHY-GAYER VERONIKA: „AZ ELSŐ NŐI ÚJSÁGÍRÓ". MOZAIKDARABOK PROPPERNÉ BÉKEFI HERMIN ÉLETMŰVÉBŐL (TANULMÁNY)

93 CSATÁRI TÍMEA: NEM SZÁMÍT (VERS)

94 JUHÁSZ TIBOR: BEHÚZÁS IX. SZARKAHEGY (PRÓZA)

96 SZERZŐINK

▌KIADJA A „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET"
▌(EV 153/08), NYILVÁNTARTÁSI SZÁM: 30807719.
▌A LAP MEGJELENÉSÉT A SZLOVÁK KÖZTÁRSASÁG
KISEBBSÉGI KULTURÁLIS ALAPJA TÁMOGATTA.

KULT MINOR
FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

▌NYOMTA A VALEUR KFT., DUNASZERDAHELY. ▌TERJESZTI A KIADÓ ÉS A SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. MEGRENDELHETŐ A SZERKESZTŐSÉGBEN, ILL. A KÖVETKEZŐ CÍMEN: SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. STREDISKO PREDPLATNÉHO TLAČE, UZBECKÁ 4. ▌P. O. BOX 164, 820 14 BRATISLAVA 214., ▌E-MAIL: ZAHRANICNA.TLAC@SLPOSTA.SK ▌MEGJELENIK HAVONTA (ÉVENTE 10 RENDES ÉS EGY ÖSSZEVONT SZÁM). PÉLDÁNYSZÁM: 170. ▌EGYES SZÁM ÁRA: 2,50 €. MAGYARORSZÁGON: 1100,-FT. ELŐFIZETŐKNEK FÉL ÉVRE 12,- € , EGY ÉVRE 23,50,- €, ▌MAGYARORSZÁGON FÉL ÉVRE 5500,- FT, EGY ÉVRE 10.500,- FT. SZLOVÁKIÁN, ILL. MAGYARORSZÁGON KÍVÜLI POSTÁZÁS ESETÉN A POSTAKÖLTSÉGET FELSZÁMÍTJUK.

▌SEPTEMBER/2023 ▌ VYDÁVA „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET" ▌(EV 153/08). ▌SPOLOK IRODALMI SZEMLE EGYESÜLET ▌ŠÉFREDAKTOR: ATTILA MIZSER ▌REDAKTOR: CSILLA NAGY, ZOLTÁN NÉMETH ▌ GRAFICKÁ ÚPRAVA A OBÁLKA: GABRIEL GYENES, KINGA VÁCLAVOVÁ ▌VÝTVARNÝ REDAKTOR: GABRIEL GYENES, KINGA VÁCLAVOVÁ ▌ JAZYKOVÝ REDAKTOR: TIBOR SZANISZLÓ ▌ ADRESA REDAKCIE: MADÁCH EGYESÜLET, P.O.BOX 7, 820 11 BRATISLAVA. ▌ ISSN 1336-5088. ▌WEB: HTTP://WWW.IRODALMISZEMLE.SK ▌ADRESA VYDAVATEĽSTVA: SPOLOK MADÁCH, MIEROVÁ 16, 821 05 BRATISLAVA 2. ▌ IČO VYDAVATEĽSTVA: 30807719. ▌ REALIZOVANÉ S FINANČNOU PODPOROU FONDU NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN ▌TLAČ: VALEUR, S.R.O., DUNAJSKÁ STREDA. ▌ ROZŠIRUJE VYDAVATEĽSTVO A SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. OBJEDNÁVKY NA PREDPLATNÉ PRIJÍMA REDAKCIA A KAŽDÁ POŠTA SLOVENSKEJ POŠTY. OBJEDNÁVKY DO ZAHRANIČIA VYBAVUJE SLOVENSKÁ POŠTA, A. S. STREDISKO PREDPLATNÉHO TLAČE, UZBECKÁ 4. P. O. BOX 164, 820 14 BRATISLAVA 214. ▌ PARTNER: SPOLOK IRODALMI SZEMLE EGYESÜLET
▌ E-MAIL: ZAHRANICNA.TLAC@SLPOSTA.SK. ▌VYCHÁDZA MESAČNE (10 RIADNYCH A 1 SPOJENÉ ČÍSLO ROČNE). ▌NÁKLAD: 170. ▌CENA JEDNÉHO ČÍSLA: 2,50 €. PREDPLATNÉ ZA POLROK: 12,- €, NA ROK: 23,50,- €.

ARADSKÝ RICHARD: TRANSCRIPT 2.2

PETER ŠULEJ

BELÉPÉS

(GONDOK A KÖNYVTÁRRAL)

nem annyira érdekelnek a végek és a kezdetek
az egyszerűsítések és relativitások
definíciók és ambivalenciák
átkok és feloldozások
azt akarom tudni ami ezek közt rejtőzik
amennyiben: /

a kaland már a drúzában kezdődött
az ametisztnek is a melafír üregekben
a petroglifa dóm falain
(a havránoki barlangrendszereket
nem tárták fel és nem is ismerték el…
a versnyelv örök időkre megakadt)
a kovász és a későbbi levegővétel lehetőségeiben

/ elesett az utolsó erőd (ó a duna partjai) felső-pannóniában
imádkozott vagy imára hívott írt vagy beleszőtt vagy:
: iona lehet hogy valaki más adott neked nevet?

/ kezdetben valami volt:
mondd csak mi történne
ha a szót ogam írással jegyeznénk le
nem „csupán” egy más programmal
mikor tennénk meg az első lépéseket operációk rendszerek gépek…
elképzelem a gondokat a könyvtárral – archívummal
és a szerelmi költészettel

/ később:
rúnákba írod a szavakat
(*igikœrth ir kynœna in uœnsta*
...minden nők közül a legszebb)
borókafenyő-gyantával összeragasztott verssorok
aki felemelte őket meghalt
vagy láthatatlanná vált
egy észt vodkanév lett belőle
(kortyolgatsz belőle a *café en seine*-ben)
egy országban a kezdet kezdetén és később
(logogram a matematikában költészetben és a vécén maradt)
az ogam és a rúnák országában
nem mondtam
a fa alatt mindig történik valami
/ még később: /
a szép metszések és a kidolgozott összeállítás ellenére
sem sikerült bizáncot az irányunkba kiterjeszteni
/ glagolita

/ a szavakat itt mindig be lehetett vésni:
nemcsak mint verssorokat a gyönyörű nők szívébe
a szavakat itt mindig lehetett szőni:
a fonal emlékezete a csomóírásban
rokka
/ a többi formátumról valahogy megfeledkeztünk
(jelenj meg *abur rovásírás futhark* jelenj csak meg)
hol vagytok hol?

(múzeumok és könyvtárak)

/ végére – a mai napig:
vannak a szavak és az írások helyei
mágneses pontok
egyesek és nullák
a teleírt föld darabjain
szeretkezünk mindig s közben

suttogjuk a

sz a v a k a t.

FOLYÓK: ÉSZAK – DÉL / NYUGAT – KELET

a zöld növényzet alkotta alagút csodaszép
a kőből készült lehet természetesebb
ha benő mohával mi történik?
még inkább fatalisták vagy cinikusok leszünk /?

az állam és a jog kialakulása során
tűzrakásnál és családalapításnál
a hegyek irányába szegezzük tekintetünk
belőlük merítünk reményt és hitet
paradox módon a kőzetgyűrődés idején / túl

sok kérdés tevődik fel az oly kevés válaszra

ezért beszéljünk a folyókról:
minden városban mindig párhuzamosan folynak
(a visztula varsóban vagy krakkóban garam az urpín hegy lábánál
a duna pozsonyban mura grazban a dráva mariborban)
(a liffey dublinban temze londonban a szajna párizsban
spree berlinben a moldva prágában)
egy gyors pillantás a térképre mindent megváltoztat

bébiétel az üvegben
párhuzamos világok
látszat és felismerés

FIGYELMESEN & HANGOSAN

(…) kinyalhatjátok (…) fasz fasz (…)
the beatles: yellow submarine
lennon / mccartney

hej hó!
hallgassátok mind!
itt a mi betétünk a kultúra / pop történelmébe
(emlékszel hogy bosszankodtak
a sárga tengeralattjáró álorosz verzióján
bizony ám: *zsoltij parachod*)
elég lett volna figyelmesen & hangosan meghallgatni az eredetit
hogy hangzott volna merre lépkedett volna
a *kolesz yesterday*

hm…tulajdonképpen minden változik
és az örök igazságok:
halak a patakban sem ugyanazok mint tegnap
maradnak

az utcán sétál egy piros
nő
szembe jön egy fekete
férfi
tavasz van / ősz minden virágzik / hullanak a levelek
mondatok melyek az atmoszférát installálják
elég a környezeteket megváltoztatni
a tartalmak már követik őket

hegyek a termékeny síkságok (helyett)
folyók a tengerek ()
baseballütők a turbánok ()

a fülekben viszont egyre szól
az énekesmadarak
torkára fagyott
dőlt betűkkel szedett mottó

A VÖLGYEKTŐL ÉS SÍKSÁGOKTÓL A CAH[PO4] . 2H2O ÉS FE3 . . [PO4] . 8H2O-IG

völgyeidbe öntöm ki a síkságokat
szakadékról szakadékra
a saját teremmel takarlak
örökké fák és hegyek

körös körül /

holdfényből
az utcai lámpák raszteréből
planktonból
foszforeszkáló ásványokból szőtt lepel
a sírokon sziklákon kagylóhéjakon

a regionális földrajz a világ összes szerelmesével
kapcsolt össze bennünket
szerelem a brushit utolsó bevonatáig
a vivianit első kristályában újjászületve

A GIROSZKÓP ADJUSZTÁLÁSA

a meglepetéstől nehogy hanyatt essünk…

a kettős homlokzat
néha csak két üvegtábla krómkeretben

a bármihez hozzászólás szükségessége
gyerekek mozgásfüggvényéhez (…) a dolgok állásához
megszerzünk / elveszítünk
töréspontok határain
a túlélők listájára való bejegyzésért sorakozunk

ködfalakból emelt helyeken lakunk
száraz jéggel töltött plasztik
ahonnét mindennap a színkeverékek változásai alapján
beszélgetések szűrődnek ki
újabb és újabb ötleteket generálva
a fogantyúval ellátott időrésekben

rátalálunk a versben elrejtett szavakra

…beállítjuk a giroszkópot

Merva Attila fordításai

SZÁZ PÁL

FELSZÁMOLT TEMETŐK KÖNYVE

ROKOV PERIVOJ, ZÁGRÁB

„és soha nem lészen, sem földön, sem égen,
hogy a török mindnyájunkat végül meg ne verjen.

A pórnak meg mindegy, itt döglik vagy ottan,
avagy a zágrábi püspöki szent dómban,

ha már más emléket nem kap a sírjára:
koldustemetőben ebek tojnak rája."

Miroslav Krleža: *Khevenhiller* (ford. Csuka Zoltán)

A Szent Rókus-kápolnát nem nyitják. Odabent késő gótikus boltívek alá faragott barokk oltárok vannak bezárva. Az apró templom rejtettebbik felén a sűrű lombok alatti falon az eresz alatt egy angyal freskója maradt fenn. Szárnyait szélesen szétterjeszti, arca gyermek és szűz, de hogy mire terjeszti ki, azt már sosem fogjuk megtudni. Barnás színfoltokká oldódott, matt árnyakká szikkadt árnylatok a szárnyak alatti négyzet terében. Az angyal felett és az eresz alatt latin felirat: sNescitMeaVitaSepvlcrumDumRochvs. Nem tudja az életem a sírt, amíg Rókus. Irodalmiasabban: Nem ismeri életem a véget, amíg Szent Rókust ismeri.

Egy sárga mászóka, egy zöld-piros csúszda és két pár hinta, balról egy piros, jobbról kék. A festék friss. Kora nyári délelőtt van, a gyerekes anyukák sétaideje. A Rókus park úgy esik félre, hogy mindenhez közel van, a belváros verőerétől csak néhány lépés. Kutyasétáltatók jelennek meg. Ha pottyant, felszedik a fűből, amelyet már ideje lenne levágni. Vagy tán Zágráb is úgy döntött, mint Varsó, hogy nem kell idéntől füvet vágni a közte-reken a városban, úgy jó az, ha természetes, hadd nőjön isten kedvére? Mors porta vitae? A gyerek a parkban játszik, míg anya a barátnőjével beszélget a padon. A kislány megtalálja a szökőkutat a nőalakkal, játszik a vízsugárral, irányítja a sugarat, spirálisan pörgeti, kacag, kiabál anyának. A hintákhoz csak azután talál oda, hogy megunja a régi köztéri alkotást, egy horvát szobrász századeleji meztelen nőalakját, aki kebleit teszi közszemlére, és kéjes mosolyban szabadul fel.

A kislány teljesen szétlocsolja a szökőkút vizét körbe-körbe, annyira elragadja a játék heve, a buja fű örömmel nyeli a cseppeket. Vajon tudja-e, hogy a játék nem végtelen? Vajon tudja-e, hogy a szökőkút vize egyszer kimerül, s nem lesz tovább mit szétöntöznie? Hogy egyszer vége lesz, hogy az utolsó cseppeket is, amelyek a fűbe hullanak, beissza a sóvárgó

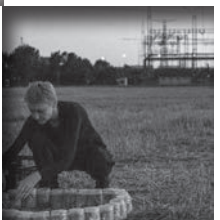

föld. Az a föld, amely egyedüliként fogadja be a véget, a halált, a romlást, és egyedüliként tud életet fakasztani belőle. Mors porta vitae.

A szökőkúti szórakozás abbamarad, elhagyja a hölgyet, elrohan a mögötte lévő játszóterére. A gyermek nyilván nem tudja, hogy a park, amelyet ennyire élvez, valaha temető volt. A kutyáját sétáltató idősebb hölgy, aki a környező családi villák sorával kirakott utcák valamelyikéből jött le, viszont tudhatja. Aztán turisták bukkannak fel, egy „srác a szomszédból" és a kelet-ázsiai barátnője, franciául beszélnek, de úgy, hogy ide hallom. A lányon lenge, tarka nyári ruha, kislányosan szexi, de hogy miért kell ezt csinálni, azt igazán nem tudom. Közben ugyanis odaáll pózolni a szökőkút nőalakja mellé, *odahölgyeményel* mellé: felveszi a virgonc neobarokk vonásait, kezét ő is a mellére kapja, elevenségével le is körözi a szobor dévaj mosolyát. Pózol, fotóztatja magát barátjával, aki még segít is neki, a meztelen szoborhoz igazítja barátnője frizuráját és figuráját. S vajon ők tudják, hová vetődtek életükben először és feltehetőleg utoljára? Tudhatják bizony mindannyian, hogy sírokon járnak szerte a városban, legalábbis 2018 óta, amikor kiadtak egy térképet, amely a felszámolt temetőket jelöli. Ilyesmivel nem találkoztam egyetlen nekroturizmusom során sem. Mindenhol azt írja, hogy a maradványokat exhumálták, és a nagy városi köztemetőbe, a Mirogojba vitték, de ez lehetetlenség. A legszebb eset a számos felszámolt temető között mégiscsak a Petrova ulica századelőn a Szent Péter-templom mögötti temetőre épült nagy szülészete. Mors porta vitae.

Tudják-e, hogy ez a föld, amelynek felette vannak és amin előttük a világ véggel van tele. Hogy az a föld, amelyen az életet élvezik, olyanok maradványait foglalja magába, akik már mindennek alatta és utána vannak? Persze könnyen rábukkanhat az utazó, s persze a helyi is – hála a térképnek, vagy egy félreeső várostörténeti netoldalnak – a város e szegletének történetére. A Szent Rókus temetőt a Mirogoj megnyitásáig, 1873-ig használták. Gradec városfalain kívül e dombon gyümölcsös és szőlős volt, aztán jött a nagy pestisjárvány 1647 végén. A parkunk sok városfalon túli temetőhöz hasonlóan ragálytemetőként kezdte a pályafutását, akárcsak a prágai Olšany, amelynek végében ma is ott áll a kör alakú barokk Szent Rókus-kápolna (1680). Vagy épp Pécsett, ahol a régi török temetőbe kerültek az elhalálozott betegek a szomszédságban felállított jezsuita pestiskórházból, Idrisz baba türbéjéből pedig Szent Rókusnak avattak kápolnát nem sokkal a város visszafoglalása után (1693). S hasonló a budapesti Rákóczi úton álló Szent Rókus-templom története is, azzal a különbséggel, hogy helyén állt már egy középkori templom, ahogy a temetőt sem a pestisjárvány idején nyitották meg (1710). Ez a forgatókönyv ebben a korban jellemzi Európának ezt a fertályát. Az úgynevezett Európa pedig éppen ekkor idáig terjedt. Eddig a védőbástyáig. Védőbástyájáig. Védősbástyafertályáig.

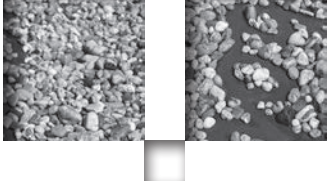

Dél van. Összecsengő és szétváló harangszók szóródnak szét s válnak összhangzattá. Megnézem a displayen: 11:58. Közben egy hölgy és egy férfi jön, élénken diskurálnak, imádom ez a *zsuvacskás* zágrábi *naglasak*ot. Szemközt leül egy srác cigizni. Szólnak a harangok, a *gužva* meg a *špica* szürke tömegétől hol összemosódnak, hol szétválnak zengzeteik, akár egy akusztikus szivárvány. Ekkor megrázza a várost egy rémületes durranás. Gázrobbanás! Tömegbaleset az Ilicán! Reng a föld!

A srác szemközt lakonikusan pöfékel. Talán nagyothall? Csak ekkor esik le, hogy Tajna a tegnap esti sétánk során mutatta a Lotrščak tornyát, s említette, hogy minden nap kilő felső ablakából a delet jelző ágyú. S még vicceltem is vele, hogy ez olyan, mint Szarajevóban ramazánkor. *Znaš baaa, puk'o je top, pa možeš da jedeš, kontaš*. Mondtam a *bosanski naglasak*ot utánozva, persze hamisan.

Bizony, ez egy katolikus város, itt nem az ezán szól, hanem a harangok. Egyedül negyvennégyben szólt, a Vezér dzsámijából (Poglavnikova džamija). *Ništa, to ti je druga priča*. Pedig ott volt Deli Hasszán, a bosnyák beglerbég, ahogy Krleža a Petrica Kerempuh balladáiban nevezte: „Banjaluka sátánját tűzzel keresztelték…" Hát ő mindent megtett azért, hogy a tekbir megszólaljon Európa végbástyáján, és hogy a frissen dzsámivá alakított katedrális harangtornyából minaret legyen. De nem jött össze; Sziszeknél, Erdődynek köszönhetően. Veterán nekroturistaként valójában azért jöttem a városba, hogy Erdődy bán sírjánál, reneszánsz, vörösmárványba faragott alakjának elmondjam, hogy megvannak még a bán birtokai, igaz, kicsit megvetemedtek az idők folyamán. Hogy elmondjam azt, hogy keresztbe-kasul bejártam a Kis-Kárpátokat, Jókő vára ugyan méltóságteljes rom mindössze, amelyet lelkes önkéntesek most igyekeznek konzerválni a falomlasztó időtől, de Szomolány áll még, hála a kommunisták kegyének, csak egy kicsit alakítottak rajta.

De a katedrális zárva a földrengés óta. Viszont ennek köszönhetően találtam meg a Rókus-templomot, a város egyik legcsöndesebb helyét. Ez sincs nyitva, csak a felirat az angyallal figyel. Jobb itt, mint Erdődy nemes maradványainál a katedrálisban, itt a régi *zagrepčanok* nyugszanak, a pórok, akik a pestis után kezdtek ide temetkezni. Gradec egykori szelleme vajon visszajár még éjszakánként? Vajon hintáznak-e a piros és kék hintán szellemgyerekek, akár a Tim Burton-filmekben? S van-e itt egy más világ, amelyet a szellemek órájában élnek e helyett a déli látogatók helyett, az eleven kislány helyett, aki nem tud a múlt föld alatti birodalmáról. Hogy az e világi játszótér lehatárolt, s hogy egyszer

betelik a föld. A látomásirodalom szerint az apokalipszis azzal kezdődik el, hogy a föld nem hajlandó többé befogadni a halottakat. Hogy kiveti magából.

Délidő a parkban. Gyerekek kelekótyáznak, dadaista mondókát impróznak: költészet születik. Kutyácskák hancúroznak, herélt örömök. A gyerekek ütögetik a mászókákat, ritmust játszanak a régi csóró városi polgárok maradványain. Holbein *Totentanz alfabet*je jut eszembe, az a kép, amelyen csontvázak verik csontokkal a dobokat. Haláli jó dídzsék a középkorból. Krleža *Petrica Kerempuh balladái*nak első kiadásában ezt használták illusztrációnak.

Mindenki játszik. Egy dalmata és egy cocker spániel farokcsóváló öröme. A gazdik és szülők távúton játsszák a saját játékukat, telefonálnak. Zeneileg gyönyörű: ritmusok, gyermekrigmusok, visszafojtott telefonbeszélgetések, a szomszéd pedig nyírja a bokrait a kerítés mellett. Vajon ő tudja, hogy temetőben lakik? Tudja élete végét? Vagy Szent Rókust tudja csak? Életem nem ismeri a sírt, amíg Rókus… áll az angyal szárnyai felett. S alatta? Feltámadó emberi maradványok voltak, akik a harsonaszóra kikelnek a földből. Akár a mag, amely a földben elbomlik, mielőtt szárba szökken. A barna freskófoltok eredetileg csontvázak kellettek hogy legyenek.

Az egyik gyermek sírva fakad. Eltörik a mécses. *Slomio se mečeš*. Vége a játéknak. Szétszéled a nép. Lejárt az ebédszünet. A kimenő. Lassan újra a halottak csöndje visszhangzik a forró buja zöld között. sNescitMeaVitaSepvlcrumDumRochvs.

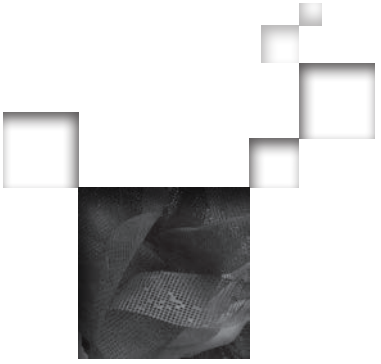

ORCSIK ROLAND

TOR

(REGÉNYRÉSZLET)

Pocok reggel alig tudott felkelni az ágyból, szinte semmit sem aludt az éjjel. Én viszont olyan mélyen aludtam, hogy észre sem vettem, mikor esett be a kabinba. Öltözködés közben még éreztem a tegnapi émelygés utórezgéseit, a keserű, epés ízt a számban. Hiába csörgött rendületlenül az ébresztőórája, Pocok alig tudta kinyitni a szemét.

„Elég szarul nézel ki, haver", vetettem felé. „Nem akarsz inkább az orvoshoz menni?"

Pocok nagy nehezen fölemelte fejét a párnáról.

„Kizárt, akkor átadják másnak a VIP-melómat", válaszolta félig lecsukott szemmel. „Az pedig elég nagy lóvé."

„Te tudod."

„A mai napot kibírom valahogy, utána alszom egy jót", mondta ásítozva, majd elindult a mosdó felé.

Tegnap este a VIP-lakosztály recepciójánál a lépcsőről patakokban ömlött le a víz, Pocok mintha egy hatalmas kígyónyelvet látott volna, mely el akarja ragadni a szállodai bútorokat, a személyzetet, az utasokat. A VIP-vendége, Mr. Akiyama, a középkorú japán pénzeszsák a szobájába hívatta, folyamatosan a helyükre kellett pakolgatni a dülöngéléstől lepotyogó, elmozduló tárgyakat, bútorokat. Mr. Akiyama kínosan ügyelt rá, hogy rend legyen a szobáiban. Pocok hiába kérlelte, rögzítsék a tárgyakat, szó sem lehetett róla, elmúlik a varázserejük. Mr. Akiyama különösen egy fekete, henger alakú dobozra vigyázott, becsomagolta az egyik kisebb bőröndjébe, ő a szemem fénye, kiáltozta a zűrzavarban. Amikor pedig szilánkosra tört egy virágos váza, olyan dührohamot kapott, hogy a fejét a falba verte. Pocok hirtelen azt sem tudta, mit mentsen inkább, a porcelán Buddha-gyűjteményt vagy a férfit. Amikor odapattant hozzá, hogy lecsillapítsa, véres homlokkal ráüvöltött, hagyja őt, figyeljen a tigrisfogas dobozokra, ha nincsenek szép sorban, nagy szerencsétlenség vár rá az üzletben. Pocok nem mondhatott ellent, úgyhogy rohanás viszsza a lepotyogó figurákhoz, dísz-és kabalatárgyakhoz, párnákhoz. Így ment ez egész éjjel, míg a vihar csitulni nem kezdett. Amikor már alig lehetett érzékelni a hullámzást, Pocok csurom izzadtan odabotorkált a hálószobába, ahol Mr. Akiyama ájultan feküdt a földön, a fehér fal pedig csurom vér volt. Megmérte a pulzusát, szerencsére még élt, ellátta a sebeit, utána orvost hívatott. Hajnali négykor esett be a kabinba aludni.

„Akkor nem is találkoztál Nórival? Egy idő után én sem láttam. Nagy volt a kavarodás tegnap", mondtam a cipőmet tisztogatva.

„Biztos őt is megnyúzták az étteremben", mondta Pocok, majd becsatolta az övét.

A Botticelli úgy nézett ki, mint egy romhalmaz. Szanaszét asztalok, székek, néhány helyen megrepedtek a falakon lévő ovális tükrök. A szerelők már le is szereltek párat, a törött asztalokat, székeket pedig a segédpincérek hajigálták nagy szemétzsákokba, utána lementek a hajóraktárba,

ahonnan újakkal kerültek elő. Amikor megpillantott, Aksa a nyakamba ugrott. Rákérdeztem, látta-e Nórit, ám ő sem tudott róla semmit.

Nyolc órakor a vendégek úgy térhettek be a Gyomorba, hogy azt hihették, a tegnapi vihar pusztán álhír vagy hallucináció volt. Botticelli Vénusza is ugyanúgy tekintett rájuk a szemközti falról, mintha most bújt volna ki a kagylóból. A hangszórókból megcsendültek Vivaldi *Agyfaszá*nak kezdeti tónusai. Egyedül az utalt az ítéletidőre, hogy kevesebb vendég várakozott az asztaloknál, még sokan hányingerrel, rosszulléttel küszködtek a kabinjukban. Többen csodálkozva figyelték az óceánt az ablakoknál, tükörsimán terült szét a horizonton, itt-ott sirályok követték a hajót.

Egyszer csak megjelent Nóri, alig akart köszönni. Reggeli után odamentem hozzá, próbáltam szóra bírni, de semmi. Nem találta Pockot a VIP-lakosztályon, hátha itt van, vele akar beszélni, azonnal. Alig állt a lábán, az éttermi bár pultjának támaszkodott. A koktélkészítő robotok épp egy Bloody Maryt kevertek ki. Átöleltem Nórit, ő pedig vállamra hajtotta a fejét, majd reszketni kezdett.

„Fázol, beteg vagy?"

Egyre jobban reszketett.

„Menjünk ki a fedélzetre, süt a nap", javasoltam. Nóri azonban megrázta a fejét. A koktélkészítő robotok előállították a második koktélt is, a Vampires Pounchot. Valamelyik szobából érkezett az internetes rendelés, nemsokára megjönnek a szobapincérek is.

Jeleztem Aksának, hogy elkísérem Nórit a kabinunkba.

Elterült a Pocok ágyán, görcsösen a párnájába kapaszkodott. Próbáltam szóra bírni, ám makacsul ellenállt.

„Hozok neked valami frissítő italt", mondtam. Nóri nyakig betakarózott.

Amikor visszajöttem Aksával, Pocok gondterhelten ott ült az ágya mellett.

„Mi történt?", kérdeztem kezemben egy üveg kólával.

A barátom rám nézett, majd vissza Nórira.

„What happened?", kérdezte Aksa.

„Nem emlékszik rá", suttogott Pocok az alvó nőjét simogatva. „A személyzeti bár férfi mosdójában ébredt föl reggel, meztelenül."

18.

Nóri nem akart panaszt tenni, félt, hogy a tettes vagy tettesek fülébe jut. Kizárt, hogy idegeneknek beszéljen a dologról. Ezt sem nekünk, hanem Pocoknak mondta el négyszemközt. Pocok kitartott amellett, hogy feljelentést tesz a vezetőségi irodán. Nóri azonban még orvoshoz sem volt

hajlandó elmenni. Pocok félrehúzott, kezével jelezte, hogy mi kettesben elmegyünk a vezetőségi irodába.

Szó sem lehet róla, vágták a fejünkhöz a vezetőségi irodában Theo és Akkiles. Hogyan indítsanak eljárást valaki olyan ellen, akit nem is láttunk, értetlenkedett az óriás Theo, arcát a hatalmas tenyerébe rejtette. Akkiles pedig azzal zárta le az ügyet, kapunk mindannyian béremelést, csak maradjon köztünk az eset. Az európai és az amerikai közvélemény nagyon érzékeny az ilyen hírekre, botrány kerekedne ebből az „apróságból", és felére csökkenne a vendégek száma a hajón. A Royal Caribbean, illetve az MSC hajóstársaság is több profitot termelt az elmúlt fél évben a Blue Pleasures hajóstársaságnál, amennyiben ez így folytatódik, csökkenteni kell a kiadásokat, leépíteni a személyzetet, az pedig nekünk sem lesz jó. Ígérik, megpróbálnak az ismeretlen tettes nyomára bukkanni. Ám most más gondjuk is több ennél, legyünk türelemmel. Minden utassal, személyzeti taggal sikerült megállapodniuk hasonló esetekben, mi se kényeskedjünk. Különben is, orvosi vizsgálat nélkül fabatkát sem ér a vallomás. Ennyi erővel akár ki is találhattuk az egészet, csak hogy zsaroljuk a hajóstársaságot. Inkább szóljunk a barátnőnknek, hogy máskor ne öltözzön kihívóan. Pocok felhördült, én mérgemben az asztalra csaptam, mire az óriás Theo felállt a számlijáról, fölénk magasodott, mint egy szikla. Ugye nem akartok felmondást kapni, mennydörögte. Én behúztam fülem, farkam, ám Pockot nem ijesztette meg, azzal vágott vissza, nem hinné, hogy a mostani helyzetben ők diktálhatnak nekünk, máskülönben kellemes hírböngészést a világhálón. Akkiles felállt, csillapítani próbált mindenkit. Theo lassan visszaült a számlijára. Mehetünk, ma lunch off-ot kapunk mindhárman, mondta reszelős hangján Akkiles. Mindjárt értesíti az étteremmenedzseremet, Delimirt, illetve Pocok VIP-vendégét, Mr. Akiyamát. Aksának is kértem szünetet és béremelést, mondván, hogy ő is tud mindenről.

Pocok paprikavörös fejjel távozott.

„Mekkora férgek!", morgott a folyosón. Félre kellett állnom, mert épp az Entertainment Team vezetője húzott el mellettünk, a vezetőségi iroda felé tartott.

„Még hogy kirúgnak", zúgolódott tovább. Alig tudtam lépést tartani vele.

„Az egész bagázst be kéne zárni ebbe a kurva hajóba! Te meg üzletelsz velük, mi?", mordult felém.

„Ezt meg hogy érted?"

„Béremelést és lunch off-ot kértél Aksának is, ezzel pedig megpecsételted a kussolásunkat!"

„Félreérted, nyugi."

„Nyugi?", szikrázott a szeme. „Szerinted minden oké?"

„Nem, csak..."

„Semmi „csak"! Mondd el Nórinak is a hőstettedet!"

„Figyelj, Nóri eleve nem akart erről beszélni senkinek sem."

Pocok leszegte a fejét.

„Annak sem örülne, ha tudná, hogy mi ott jártunk a vezetőségi irodában."

Barátom öklével a falra csapott, majd fájdalmában szitkozódott.

„Te, várj, hol a fészkes fenében járunk?", kérdeztem.

„Keressük meg azt a kurva liftet", morogta Pocok.

Senkit sem láttunk a folyosón. Elindultunk hát előre, majd az első kereszteződésnél jobbra. Tükrök, kabinok, tükrök, kabinok, tükrök, kabinok, sehol egy élő lélek.

„Ez így nem lesz jó, nálad van a telefon?", kérdezte Pocok.

„A kabinban hagytam."

„Én is."

Kopogás mögöttünk, egy öreg vak úr a fehér sétabotjával. Kissé görnyedve, lassan, óvatosan járt.

„Tőle hiába kérdezzük", legyintett Pocok. Én azonban bevártam az öreget.

„Sorry, we're searching the lift here."

„Venite, ragazzi", mondta reszelős hangon, majd a botjával a falat, kabinajtókat és a padlót ütögetve tartott előre. Fogalmunk sem volt, mit mondott, vakon bízva követtük.

„A chi vuole, non mancano modi", mondta az öreg halkan nevetgélve. „E, ragazzi?"

Pocokkal összenéztünk, a barátom a kezével jelezte, biztos kattant. Az öreg egyre hangosabban nevetgélt, botját olykor karmesteri pálcaként lengette. Jobbra kanyarodott, mi pedig úgy követtük, mint a birkák. A folyosó semmiben sem különbözött annál, ahol az előbb jártunk, ugyanúgy fehér falak, egyforma kabinajtók. A „pásztorunk" végül balra fordult, és néhány méter után megállt.

„Ecco!", bökött diadalittasan a kabinajtóra. Szemben a lift.

„Thank you very much", mondtuk egyszerre Pocokkal, amikor beléptünk a liftbe. Az öreg felemelte az ujját, majd tátogni kezdett.

„Sorry, we can't hear you. Can you say it a bit louder, please?", kértem.

Az öreg azonban továbbra is felemelt ujjal, némán tátogott. Az egyik szeme csupa vérfolt.

Pocok benyomta az emelet gombját, záródtak az ajtók.

„Valahonnan ismerős az öreg", morfondíroztam a fülkében.

„Öregkori demencia", legyintett Pocok.

„Remélem, Nóri jobban van."

„Nem tudjuk majd titokban tartani, hogy hol jártunk", mondtam. „Mivel magyarázzuk, hogy mind a négyen lunch off-ot és béremelést kaptunk?"

Pocok a vállamra tette a kezét.

„Bízzál bennem."

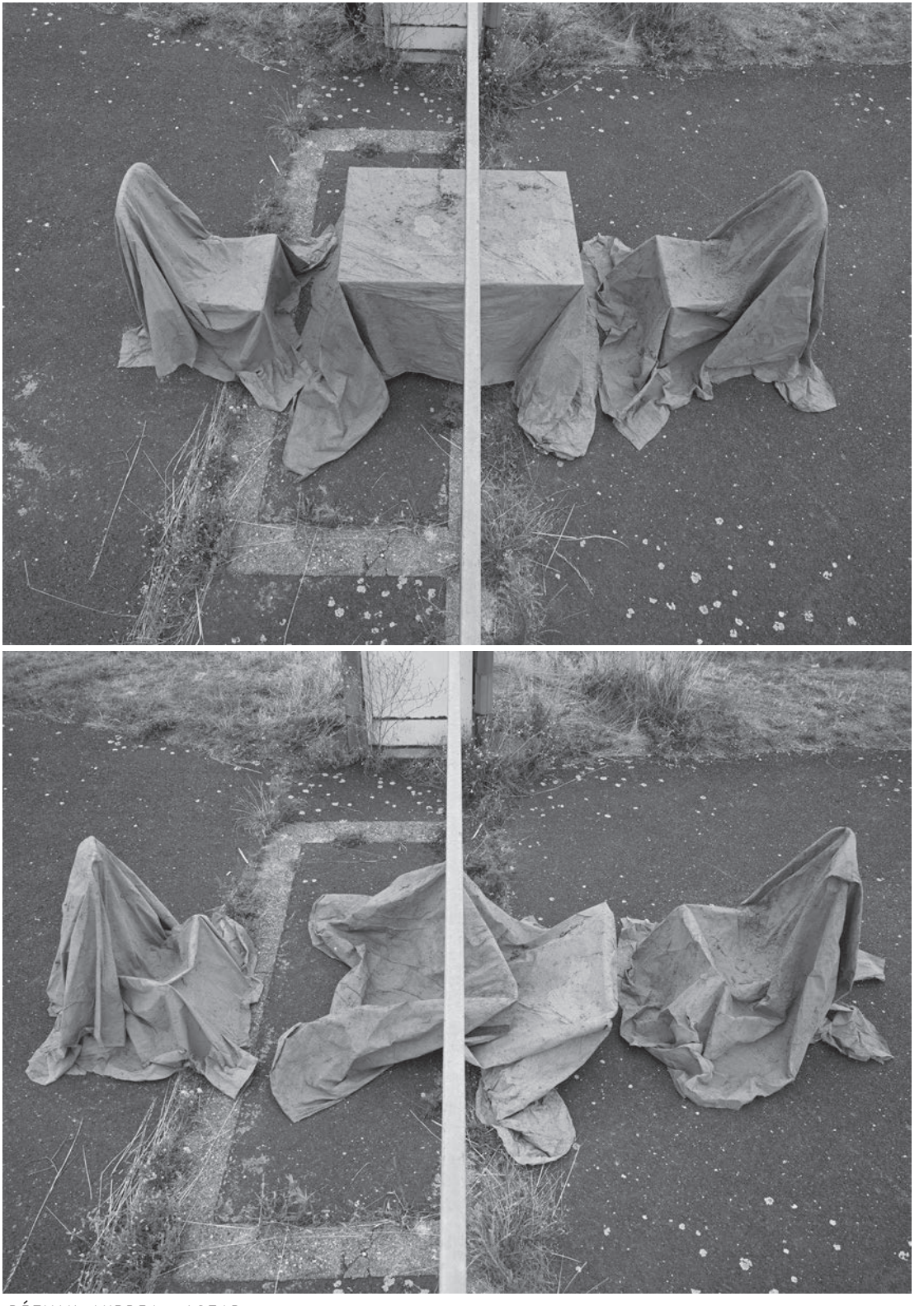

PÉZMAN ANDREA: ISZAP

VINCZE FERENC

AZ EMIGRÁCIÓ JELENETEI KELET-EURÓPAI IRODALMAKBAN[1]

VARIÁCIÓK AZ ELSŐ HATÁRÁTLÉPÉSRE

Az emigrációt tematizáló szépirodalmi művek egyik visszatérő jelenete a fizikai és földrajzi államhatárok átlépése. A határátlépés gyakorlata az addigi otthontól, az ismerőstől való elszakadás aktusa, az emigráció későbbi következményeinek kiváltójaként is tételezhető, hiszen ezen aktusnak köszönhetően jön létre az a szituáció, melyben a kivándorló a célközegben aztán önmagát idegenként, másként tapasztalja meg. Ennek tükrében azt is lehet állítani, hogy maga a határátlépés az önazonosság megváltozásában jelentős szerepet játszik, holott a tényleges idegenségtapasztalat elsősorban nem a határátlépés fizikai aktusa során jön létre.

Az úgynevezett Exil-kutatások előterébe jellemző módon a kulturális, társadalmi, politikai közeget váltó migráns, tehát a ki- és bevándorló alakja került, továbbá nem mellékesen a beilleszkedés különböző aspektusai. Ennek vizsgálatában – ahogy erre Pabis Eszter is rámutatott[2] – a irodalom- és kultúratudomány az élen járt, például amennyiben a két világháború közötti emigráció, majd az 1945 utáni visszatérések elméleti tapasztalatait felhasználták a későbbi időszakok bevándorlásainak és ennek reprezentációinak kutatásakor, mint azt többek között Thomka Beáta is megfogalmazta.[3] A kurrens értelmezések alapvetően a határátlépés fogalmát immár a legkevésbé sem a fizikai vagy a földrajzi határ átlépésének gyakorlataként állítják az elemzések középpontjába, sokkal inkább az látszik megfogalmazhatónak, hogy maga az átmenetiség, az átlépés az újonnan kialakuló társadalmi és kulturális közegek egyfajta, a hibriditás logikája felől is

1 A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

2 Vö. „Kétségtelen ugyanakkor, hogy az utóbbi évtizedekben az irodalom- és kultúratudományban, vagy a (politikai) filozófiában is rendkívüli konjunktúrának örvend a határ(jelenségek): a határátlépés, a küszöb- vagy határhely(zet)ek, az elhatárolás vagy kirekesztés vizsgálata. A határ iránti, már az antikvitás óta megfigyelhető tudományos érdeklődésnek olyan folyamatok kölcsönöznek aktualitást, mint a transznacionális migráció, vagy a kultúratudományok sokszor elemzett topológiai fordulata, az úgynevezett *spatial turn*." Pabis Eszter, *Határátlépések. Magyar származású kortárs írónők német nyelvű műveiről a transznacionális emlékezet-kutatás kontextusában*, Werkstatt 11. (2016), 190–191.

3 Vö. Thomka Beáta, *Regénytapasztalat. Korélmény, hovatartozás, nyelvváltás*, Kijárat, Budapest, 2018, 29–30.

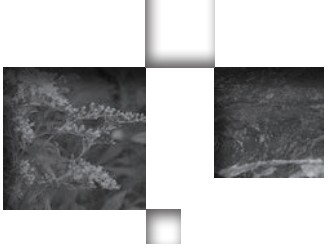

érthető metaforájává vált vagy válik.[4] Mindez alapvetően az európai irodalmak elemzésekor kijelöli azokat a kereteket, melyek között az átmenet vagy a határátlépés értelmezése megtörténik:

> „Wenn Europa unter den Bedingungen von Plurikulturalität und Mehrsprachigkeit neu gedacht wird, geht es also um Grenz-Übergänge im dreifachen Sinn des Wortes: Um die Ermöglichung von Kontakten und Transaktionen über Barrieren und Filter hinweg, um die kritische Reflexion von Grenz-Regimen, Grenzsicherungstechnologien und -ideologien und um den Übergang von der Kunst, die Reales reflektiert und transfiguriert, zur gesellschaftlichen Konstruktion von Wirklichkeit."[5]
>
> [Ha Európát a plurikulturalizmus és a többnyelvűség feltételei között gondoljuk újra, akkor a határ-átlépésekhez háromféle értelemben is közelíthetünk: a korlátokon és szűrőkön átívelő kapcsolatok és tranzakciók lehetővé tétele, a határ-rendszerek, a határokat biztosító technológiák és ideológiák kritikai reflexiója, valamint a valóságra reflektáló és azt átformáló művészet átmenete társadalmi konstrukcióvá.]

Az idézet szemléltette hármas megközelítés számos olyan lehetőséget teremt meg, melyek révén a határ és a hozzá szorosan kapcsolódó határátlépés gyakorlata a viszonyok tág rendszereként értelmeződik, és ennyiben az alakulás, a változás dinamizmusa felől lesz megragadható. Mint arra a korábban már idézett Pabis Eszter is rámutat, a „határ fogalmában rejlő alapvető ambivalencia első aspektusa a határ és a határátlépés kapcsolatában ragadható meg. Határok annyiban és azáltal keletkeznek és léteznek, amennyiben át is léphetőek, meghaladhatóságuk konstitutív jelentőségű."[6] Ebben a konstitutív jelentőségben mutatható fel az éppen történő változásnak, alakulásnak a mibenléte, mely alapvetően a határátlépés aktusának inszcenírozásaiban érhető tetten véleményem szerint. Amennyiben az emigráció folyamatait vesszük számba, annyiban megállapíthatjuk, hogy a megszokott, az otthonos, az ismert (legyen az akár egy elnyomó, diktatórikusan felépülő társadalmi és politikai közeg) elhagyása az első olyan aktusként határozható meg, mely a be nem láthatót, a későbbi ismeretlent és idegenséget előidézi, lehetővé teszi. Mindemellett az emigráció szemantikai keretében létrejövő határátlépések jelentős része

4 Vö. „Für die Border Studies hat sich damit ein weites Feld aufgetan, in dem es nicht nur um die Untersuchung geografischer und territorialer, juristischer und politischer, sondern auch um die Aufarbeitung kognitiver und kultureller, metaphorischer und imaginärer Grenzziehungen geht." Matthias Bauer – Martin Nies – Ivo Theele, *Grenz-Übergänge: Zur ästhetischen Darstellung von Flucht und Exil = Grenz-Übergänge. Zur ästhetischen Darstellung von Flucht und Exil in Literatur und Film*, hg. Matthias Bauer – Martin Nies – Ivo Theele, transcript, Bielefeld, 2019, 7.

5 *Uo.*, 9.

6 Pabis, *I. m.*, 192.

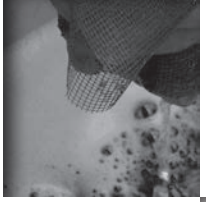

az aktus pillanatában magukon viselik a visszafordíthatatlanságnak vagy a véglegességnek valamifajta belátását is, hiszen a legtöbb esetben az emigrációhoz vezető motivációk között az otthonosság, az ismerősség, a megszokottság olyan mértékű megváltozása lelhető fel, mely a határátlépő szubjektum létfeltételeinek elviselhetetlenségére enged következtetni. Az elkövetkezendőkben Cătălin Dorian Florescu *Wunderzeit*, Iris Wolff *Die Unschärfe der Welt* és Tompa Andrea *Haza* című regényeinek az emigráció keretében megjelenített határátlépéseit veszem sorra, hogy esettanulmány jelleggel a különféle jelenetezések mentén felmutassam ezek a szöveg szerkezetét is érintő megoldásait. A román, a magyar és a német irodalomban számos olyan szöveg született, melyek tematizálják a határátlépés aktusát, jelen dolgozat választása azért esett az előbb említett regényekre, mivel ezek mindegyike felmutatja (vagy éppen elfedi) az emigrációhoz vezető első – és ennyiben kiemelt – határátlépést.

A HATÁRÁTLÉPÉS MINT KERET ÉS CSODA

A nyelvváltó és emigráns román író, Cătălin Dorian Florescu 2001-ben megjelent első regényének tematikus fókuszába a fizikai és földrajzi határátlépés aktusa került. A *Wunderzeit* című szöveg alapvetően egy gyerek perspektívájából elmesélt emigrációtörténet, melynek kiemelt és egyben kulcsfontosságú jelenete az emigrációhoz vezető első határátlépés, mely azonban a gyerek életének nem első határon való átkelése. A regény szerkezete egyértelműen állítja a középpontba az aktust, hiszen a fejezetcímekkel való felosztást egyedüliként a határátlépés jelenetét ábrázoló első és utolsó szövegegység töri meg, melyek nem rendelkeznek önálló címmel. Ennek alapján e két szövegrész keretes szerkezetbe szervezi az elmesélt történetet, melynek így kezdő- és végpontjává maga a határátlépés válik.

Az elbeszélt történetet a gyerek, Alin nézőpontjából ismerjük meg, aki a keretező részek jelenében a Romániából való kilépés engedélyezésére vár szüleivel együtt a határon. A határátlépés kiemelt pillanatából indul ki az ezt megelőző események felfejtése, melyek részben a korábbi külföldi utazásokat mesélik el, egyrészt egy olaszországi, másrészt egy amerikai utazás történetét. A két utazás mindegyikét részben a gyerek növekedését illető betegsége teszi lehetővé, azaz a kiutazási engedélyt apa és fia ennek köszönhetően kapják

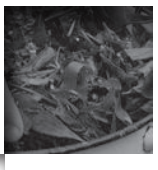

meg.[7] S ahogyan a keretező határátlépő jelenet jelenti a kiindulópontot többek között a két utazás, majd a visszatérés elmeséléséhez, úgy ezen utazások egyúttal lehetőséget teremtenek a hetvenes évek Romániájának, tehát a gyerekkor elmesélésére.

Miközben ezek a korábbi utazások is lehetővé tették volna a határátlépés jeleneteinek megjelenítését, erre ezen fejezetekben végeredményben nem kerül sor, a határátlépés aktusa ismételten kimarad, mintegy nem válik fontossá. Az *Unterwegs mit Vater* [Úton apámmal] című fejezet, melyben az olaszországi útjuk és ottani tartózkodásuk van előtérben, már a belgrádi megérkezéssel indul: „Der Zug machte *tadam-tadam*. Ich hätte ihm andere Worte beibringen können anstelle des *tadam-tadam*, aber ich hatte kein Zeit. Unser Aufenthalt in Belgrad war zu kurz dafür. Also entschied ich mich, auf unsere Koffer aufzupassen, während Vater den Zug nach Italien sucht."[8] [A vonat így csinált: tadam-tadam. A tadam-tadam helyett más szavakat is megtaníthattam volna neki, de nem volt időm. Belgrádi tartózkodásunk túl rövid volt ehhez. Ezért úgy döntöttem, hogy vigyázok a bőröndjeinkre, amíg apa megkeresi az Olaszországba tartó vonatot.] A határátlépés ábrázolása a Jugoszlávián keresztül Olaszországba tartó utazás során elmaradt, és nem került explicit megjelenítésre az amerikai út során sem, itt előtérbe a repülőút került és az apa által (részben a repülés iránti félelemről való figyelem eltereléseként) elbeszélt események az ötvenes évek elejéről. A megérkezés jelentősége, az amerikai repülőtér tranzitzónaként való értelmezhetősége azonban egy pillanat erejéig megjelenik, hiszen az onnan való kilépés momentuma hangsúlyossá válik:

> „Unten war eine schattige, kühle Halle, die wir durchqueren mussten. Jenseits davon war es hell. Sanowsky trat gerade durch den Ausgang ins Jenseits, es sah aus wie im Kino, wenn einer aufsteht, und man sieht seinen Schatten auf der Leinwand. Dann buhen und pfeifen die Leute, aber hier war Sanowsky Schatten das Einzige, was wir hatten. Als er durch die Tür ging, hörten wir Straßenlärm. Amerikanischen. Autohupen und spanische Stimmen. Dann ging die Tür hinter ihm zu, und drinnen war es wieder still. Sanowsky setzte den Koffer ab und schaute sich nach uns um. Vater nahm mich bei der Hand, liefen auf den Ausgang zu. Der Aus-

7 Vö. „Was meine Krankheit tat, tat sie auf geheimnisvolle Art. Die Muskeln wurden schwächer, man trug schwere, steife Schuhe, und in der Nacht legte man hin und wieder eine Schiene an. Meine Krankheit trug den Namen eines Menschen. Charcot-Marie. […] In Venedig gab es nur den Verdacht auf die Krankheit. Dies war ein anderer Verdacht, als wenn man im Verdacht stand, Dissident zu sein. Dann wurden die Gesichter ernst, und die Türen gingen hinter einem zu. Man kehrte einige Jahre später zurück. Auch bei dem anderen Verdacht, dem Verdacht auf die Krankheit, wurden die Gesichter ernst. Aber dann streichelte der Polizeikommandant einem über die Wangen, und ich und Vater hatten gemeinsam einen Pass für Italien." [Amit a betegségem tett, azt rejtélyes módon tette. Az izmok elgyengültek, nehéz, merev cipőt hordtam, és éjszakára időnként sínt tettem fel. A betegségem egy személy nevét viselte. Charcot-Marie. [...] Velencében csak gyanították a betegséget. Ez más gyanú volt, mint az, hogy disszidensnek tartottak. Aztán az arcok komolyak lettek, és az ajtók bezárultak mögötted. Néhány évvel később az ember visszatért. A másik gyanúval, a betegség gyanújával is komollyá váltak az arcok. De aztán a rendőrparancsnok megsimogatta az ember arcát, és apával együtt közös útlevelet kaptunk Olaszországba.] Cătălin Dorian Florescu, *Wunderzeit*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 2017, 44–45. [Az elemzett német nyelvű regények részleteinek magyar nyelvű feloldásait saját fordításban közlöm. VF]

8 *Uo.*, 42.

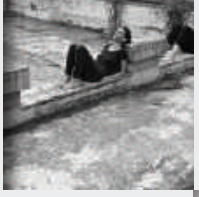

gang ging vor uns auf beiden Seiten auf, das war lustig, als ob der Ausgang wusste, was wir wollen. Das nennt man Technik, und in Amerika gibt es viel davon. Wir traten hinaus ins Helle."[9]

[Odalent volt egy árnyékos, hűvös csarnok, amelyen át kellett kelnünk. Azon túl világos volt. Sanowsky csak kilépett a kijáraton az odaátra, olyan volt, mint a moziban, amikor valaki feláll, és látod az árnyékát a vásznon. Akkor az emberek fújolnak és fütyülnek, de itt mindebből csak Sanowsky árnyéka maradt. Amikor kilépett az ajtón, utcazajt hallottunk. Amerikait. Autódudákat és spanyol hangokat. Aztán becsukódott mögötte az ajtó, és bent újra csend lett. Sanowsky letette a bőröndöt, és körülnézett, merre vagyunk. Apa kézen fogott, és a kijárat felé indult. A kijárat kétoldalt kinyílt előttünk, vicces volt, mintha a kijárat tudta volna, mit akarunk. Ezt hívják technológiának, és Amerikában sok van belőle. Kiléptünk a fényre.]

A reptéri tranzitzónából való kilépés pillanata a szöveg építkezésének és a jelzőhasználatának köszönhetően a határátlépés aktusát viszi színre itt, hiszen nem a repülőút, nem a landolás, hanem a reptérről történő kilépés jelenti az Amerikába való belépést. A még nem látott fotócellás ajtó vonalszerű határt szimbolizál, ezt a szöveg az ellentétpárok hangsúlyozásával és a bemutatott mozgás milyenségével hozza létre: a csarnok, melyen át kell haladni/kelni, hűvös és árnyékos, míg az ajtón túli világ világos (és hozzá a melegség érzete asszociálható). Emellett a német szöveg megfogalmazását tekintve megteremti az ideát és az odaát („Jenseits") oppozícióját is, melyeket az átlépést jelentő ajtó választ el egymástól. Mindezeket figyelembe véve egyfajta határátlépést tapasztalhatunk meg, azonban lényeges felhívni a figyelmet a határt jelentő fotocellás ajtó működésére, mely automatizmusával – az átkelők, a határátlépők gondolatának „kitalálásával" – végeredményben önmaga határ jellegét szünteti meg, és erre az őket fogadó férfi, Sanowsky korábbi egyszerű kilépése is rámutat. Sanowsky őket kereső tekintete a saját, immár rutinizált gyakorlatának köszönhetően annak az értetlenkedésnek a megnyilvánulása, mely a csarnok ajtaját egyáltalán nem tekinti a belépés küszöbének vagy határnak, s így a határ szubjektív értelmezhetőségére is rámutat a jelenet.

9 *Uo.*, 119.

Az Olaszország felé nem megjelenített, az Amerikába pedig elsősorban erősen szubjektív módon megkonstruált határvonal és határátlépés (részben hiányzó) jelenetei mutatnak rá a keretező szerkezet két szövegrészében elbeszélt határátlépő aktus hangsúlyos voltára. A két cím nélküli, a regény keretét biztosító fejezetben alapvetően a határátlépés inszcenírozása történik meg, és az itt megteremtett feszültség folyamatos fokozása alapvetően a határ átlépésének jelentőségét és egyfajta véglegességét is kiemeli. A nyitófejezet mindösszesen két oldala a határon várakozó család (apa, anya, fiú) aggódásának, reménykedésének és a helyzet bizonytalanságának ad teret. A történet nyitányában az apa már bement az egyik határőrbódéba, míg anya és a fia közösen várakoznak az autóban az apa visszatérésére. A gyerek nézőpontjából történő elbeszélés az időre vonatkozó megállapítások precíz leírásával fokozza a várakozás feszültségét és egyben jelzi a határátlépés kimenetelének bizonytalanságát.

> „10. August. Neun Uhr morgens.
> Es sind genau zwei Minuten und dreißig Sekunden vergangen, seit Vater das Auto verlassen hat. Vor genau einer Minute ist er im Haus verschwunden. Da haben sie ihn bestimmt nicht foltern können, in einer Minute. In einer Minute, da können sie nicht einmal fertigpissen, unsere Jungs. Ich habe einmal die Zeit gestoppt: Hosenschlitz auf, pissen, den Willi schütteln, Hosenschlitz zu. Knapp eine Minute. Zuschlagen liegt da nicht drin."[10]

> [Augusztus 10. Reggel kilenc óra.
> Pontosan két perc harminc másodperc telt el azóta, hogy apa kiszállt a kocsiból. Pontosan egy perccel ezelőtt tűnt el a házban. Egy perc alatt biztosan nem tudták megkínozni. Egy perc alatt még a pisilést sem tudják befejezni a fiaink. Egyszer megmértem: cipzár le, pisilés, a fütykös kirázása, a nadrág felhúzása. Éppen egy perc. A kirázás nincs benne.]

Az idézett részletben egyszerre jelenik meg az eltelt időnek a leírása, a gyerek elkalandozó, mintegy a várakozás feszültségét oldandó képzelete és asszociatív logikával működő emlékezete, továbbá a félelem az apa lehetséges megkínzásától. Egyúttal a jelzett kétoldalnyi jelenet az elbeszélés idejének és az elbeszélt időnek a vonatkozásában egybeesik, és így a várakozás e rövid idejében sűrűsödnek össze a felbukkanó emlékek, reflexiók, és nem mellékesen a határátkelő helyének földrajzi jelölése és metaforikus jelentősége:

10 *Uo.*, 8.

„Wir sind am Ende unseres Vaterlandes. Es hat, wie alle anderen Dinge auch, ein Ende. Man kann ihm das Ende früher oder später setzen. […]
Wo wir uns gerade befinden, da geschehen Wunder, oder auch nicht. Und wenn sie doch geschehen, dann nennen die Erwachsenen das Danach Freiheit. Ich verstehe nicht viel davon, aber eine tolle Sache ist es allemal. Wie der Stolz. Die Freiheit fängt dort hinter der Absperrung an. Bei der gelben Tafel mit der unverständlichen Schrift drauf: Jugoslawien.
Zeit für das fünfte Wunder.
Vater, wo bleibst du?"[11]

[A hazánk végénél vagyunk. Mint minden más dolognak, ennek is vége van. Előbb vagy utóbb véget lehet vetni neki. [...]
Ahol most vagyunk, ott csodák történnek, vagy éppen nem. És amikor mégis megtörténnek, a felnőttek utólag szabadságnak nevezik. Nem sokat tudok róla, de ez mindenesetre egy nagyszerű dolog. Mint a büszkeség. A szabadság ott kezdődik, a sorompó mögött. A sárga táblánál, amin érthetetlen írás áll: Jugoszlávia.
Az ötödik csoda ideje.
Apa, hol maradsz?]

A szülőföld végének kijelölése egyrészről jelzi a Romániából Jugoszláviába vezető határátkelő fizikai helyét, másrészről a határ túloldalát a szabadsággal azonosítja, és magát a határátlépést a csoda kategóriájába sorolja. Ezen határátlépés kiemelését és a csodával való összekapcsolását erősíti meg a keretező szerkezet lényege, hiszen ezen a ponton felfüggesztésre kerül a határátlépés elmesélése, és a regény címmel ellátott fejezetei az ehhez az aktushoz, a szülőföldet elhagyás döntéséhez vezető folyamatot és ennek eseményeit mesélik el. Éppen ezen szerkezeti és poétikai megoldásnak köszönhetően a korábbi (olaszországi, amerikai) utazások határátlépései végeredményben jelentőségüket vesztik, mivel nem bizonyultak egyrészről véglegesnek, másrészről a narráció és a jelenetezés sem tulajdonított számukra kiemelt jelentőséget. Ezen határátlépés jelenetének felfüggesztése az utolsó, szintén cím nélküli fejezetben szűnik meg, amikor is ismételten az apára várakozó anya és fiú jelenete kerül a fókuszba. Az eltelt idő jelölése ismételten visszatérő eleme a várakozás jelenetének, előbb a korábbi két és fél perc néhány perccé tágul („Mutter und ich schwitzen, und Vater ist

11 *Uo.*

seit einigen Minuten fort."[12] [Anya és én izzadunk, apa pár perce van távol.]), hogy aztán az elindulás előkészületeinek és egy korábbi határélmény felidézése után ismét konkretizálódjon: „Wir sitzen an der Grenze fest. Vater ist seit zehn Minuten verschwunden."[13] [A határon ragadtunk. Apa már tíz perce eltűnt.] Az apára (és nem mellékesen a csodára) várakozás pontosan jelölt idejét a rövid visszaemlékezések szakítják meg, ezek az emlékfoszlányok töltik ki az időt, rövidségük részben jelöli az eltelt és így az elbeszélt időt, részben – mint korábban, az első fejezetben – az elbeszélés idejét is érzékelteti. A leíró, emlékeket felvonultató elbeszélésben az apa visszatérése hoz változást, aki jelzi, az előre lefizetett határőrt letartóztatták, így az utánfutó kettős padlójába rejtett értékek átvitele a határon erősen kérdésessé válik. Az apa ismételt megjelenése nem csupán a megtervezett határátlépés sikerességének elbizonytalanodását jelenti, egyúttal a leíró szöveg innentől kezdve szinte kizárólag párbeszédek megjelenítésével folytatódik, melyek előbb a család, később a családtagok és az őket ellenőrző határőr között zajlanak. A dialógusoknak köszönhetően a fókusz áthelyeződik a jelenre, a várakozás közben felbukkanó emlékek kiszorulnak az elbeszélésből, mígnem az autó a családdal át nem lépi a határt. A határőrök jelenléte és autót átvizsgáló tevékenysége készteti az apát arra, hogy a mozgásszervi betegségben szenvedő fiát megkérje, szálljon ki az autóból, mintegy szemléltetve az utazás célját, a külföldi orvosi ellátás fontosságát, továbbá ezzel egyidejűleg azt is jelzi, hogy a vizsgálatok után visszatérnek. Míg a határőrök felé elsősorban a betegség, addig a keretezést jelentő zárófejezet korábbi részében felidézett, az ismerősöktől való búcsúzás emlékeiben az egy hónapos nyaralás jelent meg az utazás céljaként. Mindkettő alapvetően az emigráció és így a határátlépés véglegességének elfedésére szolgáló történetként bukkant fel, s míg az előbbit fenntartások nélkül kivitelezik a családtagok, addig az utóbbi esetében az utazás tényleges célját elfedő történet lehetetlenné teszi magát a búcsúzást. Erre a lehetetlenségre reflektál az anya és az apa párbeszéde immár a határ felé utazva:

> „Im Treppenhaus haben wir Nachbarn getroffen, die wünschten uns einen schönen Urlaub. An der Straße habe ich Dorin die Hand gegeben. Er sagte: »Klar. In einem Monat. Also, dann.«
> Im Auto hat Mutters Stimme gezittert: »Furchtbar, sich so zu verabschieden.«
> »Was bleibt uns übrig? Oder sollen die am Zoll lieber einen anonymen Anruf erhalten, dass wir uns absetzen wollen?«, hat Vater geantwortet."[14]

12 *Uo.*, 247.
13 *Uo.*, 250.
14 *Uo.*, 247.

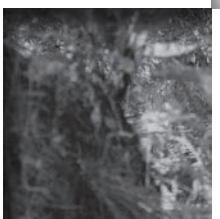

[A lépcsőházban szomszédokkal találkoztunk, akik kellemes nyaralást kívántak nekünk. Az utcán kezet fogtam Dorinnal. Azt mondta: »Persze. Egy hónap múlva. Majd akkor.«
A kocsiban anya hangja megremegett: »Szörnyű így elbúcsúzni«.
»Mi mást tehetünk? Vagy inkább kapjanak a vámon egy névtelen hívást, hogy le akarunk lépni?« – válaszolta apa.]

Cătălin Dorian Florescu regénye keretes szerkezetével a szülőföld végleges elhagyásának határjelenetét állítja a középpontba, a nyitó és záró fejezetek poétikai megoldásai a határon várakozás feszültségének fokozását erősítik. A felmutatott időbeli utalások szintén ezt emelik ki, miközben ezen határátlépő jelenet a regény további, tehát ezen fejezeteket leszámítva teljes szövegének köszönhető felfüggesztő gyakorlata révén szintén a határátlépésre várakozás kényelmetlenségét és nem utolsó sorban bizonytalanságát fokozzák. Míg a keretező fejezetek időviszonyait tekintve az elbeszélt idő és az elbeszélés ideje látványosan egybeesik, addig éppen a keretbe beékelődő regénytest az időtapasztalat konkrétságát is felfüggeszti, és így a várakozás alig negyedórát kitevő ideje a végtelenségbe tágul. Éppen ennek a végtelenségtapasztalatnak a megszűnése teszi indokolttá, hogy a regény címét is adó csoda a határátlépés megtörténésével azonosítható, hiszen a szöveg a regény címét is adó „Wunderzeit" kifejezéssel zárul. Az ebben a szövegben megjelenített határ és határátlépés ugyan a főszereplő család életében nem első határátlépésnek számít, azonban mind a történet, mind a szerkezet értelmében az emigráció első aktusaként értelmezhető, mely egyúttal számos jelentéstartomány felé kinyitja az értelmezés lehetőségeit.

A (ZÖLD)HATÁR ÁTLÉPÉSE

Míg a *Wunderzeit* című regény határátlépő jelenete alapvetően egy a referencializálható határon való, turistaútlevéllel megtörténő áthaladást tematizált, addig Iris Wolff *Die Unschärfe der Welt* című regényében a határátlépés egy másik módozata jelenik meg. A nyitófejezetben (*Zăpadă* [Hó]) ismerjük meg azt a két családot, mely tagjainak nézőpontja visszatérően érvényesül a regényben: a kis bánsági faluban evangélikus lelkészi szolgálatot teljesítő Hannes, felesége, Florentina és fiuk, Samuel az egyik család, míg Paul, Nika és három gyerekük (Oswald, Thea, Mirko) a másik család. E két család gyerekei, Samuel és Oswald azok, akik a *Makromolekular* című részben a határátlépés jelenetének kulcsszereplői. A jelentékeny időbeli távlatokat felölelő fejezetek ebben a részben is érvényesülnek, a részletesen kibontott és bemutatott határátlépés jelenetét egy narrációs sűrítő leírás előzi meg. Ebben megismerhetjük Oswald, pontosabban Oz történetét, aki

különböző módokon kísérli meg kicselezni az elnyomó rendszert, és elhagyni az országot, ami azonban nem sikerül számára. A börtönként megélt katonaság egyik jelenetében – mely egyúttal az emigráció egyik előzményeként és részben motivációjaként értelmezhető – Oz egy fogvatartott halála után az őrtoronyban eltöltött éjszaka során érzi meg először a mesékből ismert fiktív lény, egy sárkány jelenlétét, mely voltaképpen részben a félelem metaforájává válik a fejezetben.

> „Als Erstes war der Geruch dagewesen. Modrige Kühle, wie an einem Waldsee. Dann ein silbriges Geräusch, begleitet von Flimmern, das ihn blendete wie eine spiegelnde Fensterscheibe. Er verlor das Gleichgewicht, fiel hin, hielt sich an Vorsprüngen fest, dann am Boden selbst, als könnte ihn auch der Boden abschütteln wie ein lästiges Tier. Ein Reptilienauge füllte die Schießscharte. Eine geschlitzte Pupille, die Farbe von Feuer. Vor der anderen Schießscharte lag ein grüner Schuppenpanzer. Eine Ahnung setzte sich aus diesen Ausschnitten zusammen, dann löste sich der Wachturm auf, als wäre er das Unwahrscheinliche, nicht das, was dahinter lag. Oz sah das ganze Bild, die Flügel, die Krallen, die gespaltene Zunge, hörte das Scharren des Schuppenpanzers am Holz. Alles war so überdeutlich da, dass er, trotz Angst und Schwindel, wusste, dies war kein Traum."[15]

> [Az elsőként a szag tűnt fel. Dohos hűvösség, mint egy erdei tóé. Aztán egy ezüstös hang, villódzással kísérve, ami elvakította, mint egy tükröződő ablaküveg. Elvesztette egyensúlyát, elesett, belekapaszkodott a párkányba, majd magába a földbe, mintha még a föld is lerázhatná magáról, mint egy bosszantó állatot.
> Egy hüllőszem töltötte ki a lőrést. Hasított pupilla, a tűz színe. A másik lőrésen a zöld pikkelypáncél látszott. Vészjósló érzés állt össze ezekből a darabokból, aztán az őrtorony feloldódott, mintha az építmény lenne valószínűtlen, s nem az, ami mögötte van. Oz látta az egész képet, a szárnyakat, a karmokat, a villás nyelvet, hallotta a pikkelypáncél csikorgását a fán. Minden olyan tisztán látszott, hogy a félelem és a szédülés ellenére tudta, ez nem álom.]

Az állatként, mesebeli sárkányként testet öltő félelem nem csupán az őrtorony magányában és az onnan megfigyelt emberek későbbi eltűnésének köszönhetően jelenik meg a szövegben, az ebben a jelenetben „életre kelő" és állati megtestesülést nyerő félelem többször

15 Iris Wolff, *Die Unschärfte der Welt,* Klett-Cotta, Stuttgart, 2020, 126.

is visszatér e kiemelt fejezetben. A trauma szimptómájaként is azonosítható jelenség Oz álmaiban és néha a valóságban is megjelenik, és nem csupán a félelmet, hanem a legyőzhetetlen és megkerülhetetlen hatalmat is szimbolizálja. Azonban éppen a sárkány az, mely egy későbbi jelenetben Samuel számára az ötletet adja a határátlépés kivitelezésének módjához: „»Der Drache fliegt durch die Luft«, wiederholte Samuel. Oz nickte. Und somit war es beschlossene Sache."[16] [A sárkány a levegőben röpül, ismételte meg Samuel. Oz bólintott. És ezzel el is volt döntve a dolog.] A fejezetnyitó mondatok homályossága[17] ezen a ponton válik egyértelművé, hiszen Oz és Samuel nekilátnak, hogy a rendelkezésükre álló alkatrészekből megépítsenek egy „repülőt", melynek segítségével a zöldhatáron keresztül elhagyhatják az országot.

A repülő alkalmatosság megépítésének részletes leírását a határátlépés konkrét jelenete, tehát a tákolmánnyal való felemelkedés és a kiszemelt határrészen való átrepülés megjelenítése követi. Az indulás körülményei közül – amint azt a *Wunderzeit* című regény esetén is megfigyelhettük – a búcsúzás elmaradása emelkedik ki, s míg Florescu szövegében az anya reflexiója jelzi ennek problematikusságát, addig itt az elbeszélői szólam részeként történik utalás ennek nehézségére: „Schwerer war es zu gehen, ohne Abschied nehmen zu können."[18] [Sokkal nehezebb volt úgy elmenni, hogy nem lehetett elbúcsúzni.] Ennyiben arra is felfigyelhetünk, hogy a búcsúzás aktusa a távozás, tehát az emigráció előkészítésének vagy az erre való felkészülésnek visszatérően tematizált része, melynek elmaradása – így a társadalmi normák szerinti rituálé sérülése – traumatikus élményként vagy ennek részeként körvonalazódik. Ugyan Oz meglátása szerint a búcsúzás okozta fájdalom nem csökken, ha mindenki tud róla,[19] azonban az elmaradása – meglátásom szerint – éppen hiányával a lezáratlanság tapasztalatát hozza létre. Mindemellett a távozás nem felfedett szándéka az elhallgatás, a rejtegetés, az eltitkolás aktusai révén bizonyos értelemben a közeli hozzátartozók elárulásával azonosítódik, így a titokban távozó saját önértékelése sérül.

Amint a *Wunderzeit* című regényben a cím nélküli keretező fejezetek a határátlépés jelenetében egyrészről a késleltetés eszközével, másrészről az apára és a sikeres átlépésre történő várakozás lebukással fenyegetett inszcenírozásával teremtik meg a feszültséget, úgy Iris Wolff regényének határátlépő jelenetét szintén a lebukás állandó és szinte előre

16 *Uo.,* 134.

17 Vö. „Es war nicht seine Idee gewesen. In der Luft. Mit einer Propellermaschine. Aber es funktionierte." [Nem az ő ötlete volt. A levegőben. Egy propelleres géppel. De működött.] *Uo.,* 121.

18 *Uo.,* 134.

19 Vö. „»Ein Abschied tut nicht weniger weh, wenn alle davon wissen«, sagte Oz." [Nem fáj kevésbé a búcsúzás, ha mindenki tud róla, mondta Oz.] *Uo.*

kódolt megtörténte teszi feszültségterhessé.[20] A vonalszerű határ képzetének és átlépésének részletes leírásába – a valós félelmeken túl – árnyszerűen keveredik bele a korábban említett sárkány imaginációja,[21] mely a hatalom nyomasztó jelenléteként követi és egyúttal teszi meseszerűvé magát a határátlépés fizikai aktusát.

> „Sie hatten eine Gegend gewählt, die kaum besiedelt war, in einiger Entfernung von bewachten Grenzübergängen. Und doch erwartete Oz in jedem Moment das Geräusch von Maschinengewehren, das Bersten des Flugzeugs, ihr Fallen. Sollte das hier nicht gelingen, gäbe es keine Alternative. Er wandte sich zurück. Am Horizont die Vorahnung des Morgens. Ein lautes, klingendes Blau. Vielleicht dachte er das, weil sich alles nur noch in Geräuschen abspielte. Weil es neben dem Dröhnen des Propellers nichts anderes mehr gab. Die Dämmerung wurde lauter. Seine Hoffnung wurde lauter. Und als ihm bewusst wurde, wie lange sie schon unbehelligt dahinflogen, dass da unten ungarische Felder waren, ungarische Straßen, bemerkte er, dass der Drache, der sie die ganze Zeit begleitet hatte, Mühe hatte mitzuhalten. Er fiel zurück. Erst nur ein Stück, dann so weit, dass Oz ihn kaum noch sehen konnte."[22]

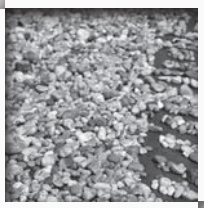

20 Vö. „Der Propeller dröhnte, unregelmäßig, als hätte er Schluckauf. Sie hoben ab, alles schepperte, und Oz war sich sicher, dass ein jeder sie hörte, dass dieses Geräusch schon jetzt an der Grenze zu hören war, dass Menschen aus den Häusern traten und alle, auch Katzen und Hunde, selbst die Sonnenblumen auf den Feldern, die Köpfe reckten und zu ihnen hinaufsahen. Man würde sie entdecken, abschießen wie einen Fasan auf der Jagd." [A légcsavar dübörgött, szabálytalanul, mintha csuklott volna. Felszálltak, minden zörgött, és Oz biztos volt benne, hogy mindenki hallotta őket, hogy ez a hang már a határban is hallatszott, hogy az emberek kiléptek a házakból, és mindenki, a macskák és a kutyák is, még a mezőn a napraforgók is kinyújtották a fejüket, és felnéztek rájuk. Ki fogják szúrni őket, lelövik őket, mint fácánt a vadászaton.]

21 Vö. „Der Flug war ruhiger geworden. Unter ihnen Felder, der Schatten der Propellermaschine. Ein zweiter, lautloser Schatten. Dann verdeckten Wolken den Mond, und beide Schatten verschwanden. Samuel hob die Hand. Das war das Zeichen. Jetzt mussten sie über die Grenze fliegen, eine Linie, die ihr Leben bestimmt hatte. Sie war so allumfassend, die Welt war dort so unumstößlich zu Ende gewesen, dass es nicht überrascht hätte, wäre sie als Strich durch die Landschaft gegangen, um das eine von dem anderen Land zu unterscheiden." [A repülő csendesebbé vált. Alattuk mezők, a propelleres repülőgép árnyéka. És egy második, néma árnyék. Aztán felhők takarták el a holdat, és mindkét árnyék eltűnt. Samuel felemelte a kezét. Ez volt a jel. Most kellett átrepülniük a határon, a vonalon, amely meghatározta az életüket. Annyira mindent átfogó volt, a világ olyan visszavonhatatlanul véget ért ott, hogy nem lett volna meglepő, ha az egyik országot a másiktól megkülönböztető vonalként húzódik át a tájon.] *Uo.,* 136.

22 *Uo.,* 137.

[Egy alig lakott területet választottak, amely távol volt az őrzött határátkelőktől. Oz mégis minden pillanatban számított a géppisztolyok hangjára, a repülőgép felrobbanására, a zuhanásukra. Ha ez nem sikerülne, nem lenne más lehetőség. Visszanézett. A horizonton a reggel előszele. Egy hangos, csengő kék. Talán azért tűnt ilyennek, mert most minden csak hangok által volt jelen. Mert a hajócsavar zúgásán kívül nem volt semmi más. A hajnal egyre hangosabb lett. Reménye egyre hangosabb lett. És amikor rájött, hogy már milyen régóta repülnek zavartalanul, hogy odalent magyar mezők vannak, magyar utak, észrevette, hogy a sárkány, amely mindvégig elkísérte őket, nehezen tartja a lépést. Lemaradt. Először csak egy kicsit, aztán olyannyira, hogy Oz már alig látta.]

Nem véletlen, hogy a határátlépés jelenetét – a korábbi és a fentebb kiemelt idézetben – az akusztikus hangulatteremtés elemei határozzák meg, hiszen éppen a gép keltette hanghatások azok, melyek a lebukás lehetőségét és az átlépés sikertelenségét előidézhették volna. A határátlépés akusztikus és feszültségterhes atmoszféráját a különböző hangot (Geräusche, Bersten, klingelnd) és hangképzést (scheppern, Dröhnen) jelölő szavak és kifejezések halmozása, egyes mássalhangzók (pl. g) a szöveg teljes felületén visszatérő kattogása erősíti fel,[23] miközben a sárkány – a hatalom láthatatlan jelenlétét idézve, a gép kattogásának ellentéteként – némán követi a kísérletet. Az átlépés (szinte számukra is észrevétlen) sikerességét az immár magyar táj felbukkanása jelzi, továbbá a félelem, tehát a sárkány el- és lemaradása („Der Drache blieb fort."[24] [A sárkány lemaradt.]), mely után a szövegtest is megtörik: egy sortörés beiktatása után üres hely következik, így a szöveg tipográfiai alakítása is jelzi a határátlépés megtörténtét. Ennek jelentőségét a részletező leírások megszűnése is mutatja, ezt követően az emigráció további lépései felsorolásszerűen, cím- és hírszerűen kerülnek elmesélésre a későbbi németországi integrációt elbeszélő részeket megelőzően:

„Was dann folgte, ließ sich an zwei Händen abzählen. Abschied von der Propellermaschine.
Warten auf die Papiere in Österreich.
Ihre Fluchtgeschichte in der Zeitung.
Einbruch des Winters.
Weiterreise nach Deutschland.
Durchgangsstelle für Aussiedler in Nürnberg.
Sprachtest in der Landesaufnahmestelle für Flüchtlinge und Aussiedler in Rastatt, mit dem Ergebnis: Sprechen fließend Deutsch, Sprachtest erübrigt.

23 Vö. „Én azonban arra a tényre szeretnék kilyukadni, hogy ezek a textuális hangvételek, atmoszférák és hangulatok sohasem teljesen függetlenek a szövegek anyagi komponenseitől, főként a prozódiájától – továbbá arra, hogyan a szövegek ezért nagyon hasonló módon hatnak olvasóik „belső érzéseire", mint a zene vagy az időjárás. […] Hangulatokat olvasni" mindig azt is jelenti, hogy figyelünk azoknak a formáknak a textuális dimenziójára, amelyek potenciális fizikai realitásként vehetnek körbe bennünket és a testünket, és így „belső érzéseket" válthatnak ki anélkül, hogy a reprezentáció szintjének szükségszerűen be kell vonódnia (ez mindig lehet, de sosem kell, hogy legyen)." Hans Ulrich Gumbrecht, *Hangulatokat olvasni. Hogyan gondolhatjuk el az irodalom valóságát napjainkban?*, ford. Csécsei Dorottya, Prae 2013/3., 12–13.

24 Wolff, *I. m.*, 137.

Übergangswohnheim.
Frühling."

[Ami ezután következett, azt két kezünkön meg lehetett volna számolni. Búcsú a légcsavaros repülőtől.
Várakozás a papírokra Ausztriában.
Szökésük története az újságban.
A tél beállta.
Továbbutazás Németországba.
Kivándorlók tranzitközpontja Nürnbergben.
Nyelvvizsga a menekültek és a kivándorlók számára a rastatti állami befogadóközpontban, eredmény: folyékonyan beszélnek németül, nyelvvizsga felesleges.
Átmeneti otthon.
Tavasz.]

Florescu regényében a határátlépés megtörténete után, a többször is megemlített szabadság elnyerésével azonnal véget ér a szöveg, míg Wolff szövegét illetően a fentebbi szövegalakító eljárásokat figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy az aktus textuális törést és egyúttal stilisztikai, poétikai változást okoz, de úgy is fogalmazhatunk, hogy az aktus folyamata és megtörténte a poétikai megformáltság révén is jelöltté válik. A *Die Unschärfe der Welt* című regény elemzett részletét tekintve a határátlépés leírása a vonatkozó fejezet közepe táján helyezkedik el, a tipográfiailag, poétikailag is jelzett töréssel két részre bontja a fejezetet, és így a határ és a határátlépés gyakorlata nem csupán tematikus szinten jelenik meg, hanem a szöveg megalkotottságába is beleíródik. Ennyiben állítható, hogy az emigrációhoz, tehát az otthon végleges elhagyásához kapcsolható határátlépés ezen esetekben olyanfajta töréskénti jelenik meg, melynek szövegszintű reprezentációjától nem tekinthetünk el. Ezen átlépések feszültségterhes körülményeit, ehhez tartozó rituáléit (például búcsúzás) a későbbi (immár lehetővé váló) visszatérések ismételten átélhetővé teszik, és így a végleges elszakadás mozzanata újra és újra megtörténik.[25]

25 Erről lásd bővebben: Vincze Ferenc, *Kelet-európai visszatérés-narratívák: A visszatérés lehetséges konstrukciói,* Irodalmi Szemle 2023/5., 59–84.

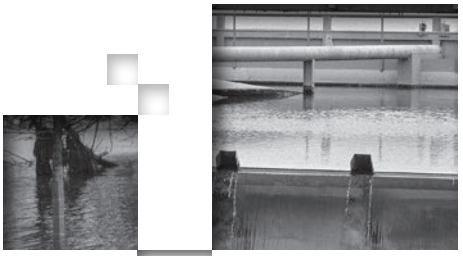

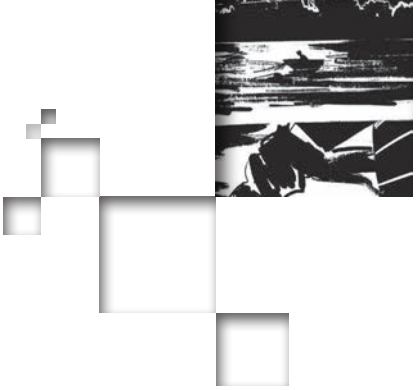

A HATÁRÁTLÉPÉS HIÁNYA

Amint a fentebbiekben elemzett két szöveg határátlépést tematizáló és megjelenítő részleteit illetően láthattuk, a határátlépés fizikai és földrajzi inszcenírozását megelőzték az erre való felkészülés eseményei, többek között az ingóságok elajándékozása, a határon átcsempészendő értékek elrejtése *(Wunderzeit)* vagy a szökést elősegítő és lehetővé tevő eszköz előkészítése *(Die Unschärfe der Welt)*. Mindkét esetben megtapasztalhattuk – mint erre már utaltam – a búcsúzás jeleneteinek elmaradását, mely aktusra különböző módon mindkét szöveg reflektált. Tompa Andrea *Haza* című regénye nem állít előtérbe egyetlen határátlépést, az emigráció fokozatosan, a haza és a választott ország közötti állandó ingázások folyamatával kerül érzékeltetésre, ennyiben egy egészen másfajta aktus, a diktatórikus rendszer által már nem őrzött határ átjárhatósága válik megtapasztalhatóvá. Így az emigráció motivációi között nem az elviselhetetlen elnyomó rendszer hatása sejlik fel elsőre, hanem itt inkább a szabad választás és döntés kérdései merülnek fel tapasztalatként. Ez utóbbi szövegben többször is előtérbe kerül a búcsúzás rituális aktusa, az ismétlődően felmutatott búcsúzás-jelenetek jelentősége megváltozik, és eltérően problematizálják a határ és határátlépés témakörét is.

Az osztálytalálkozóra való visszatérés retrospektív perspektívájából megírt emigrációtörténet áll a Tompa-regény középpontjában. A névtelen heterodiegetikus elbeszélő az elhagyott szülővárosba való visszatérés keretei között, és nem mellékesen ennek a visszatérésnek a hatására eleveníti fel a kivándorlás egyes stációit. A határ, a határátlépés, az emigráció megjelenítését és egyúttal ezen fogalmak értelmezését, így tehát a szöveg egyik lehetséges olvasási kódját a főszereplő osztálytalálkozón tartott beszédének egy részlete jellemzi:

> „Hogy ő viszont személyesen milyen céllal indult el, azt nehéz volna egyetlen mondatban összefoglalnia, zárta a beszédet. Legyen elég annyi, hogy a kell és a lehet közötti határ egyáltalán nem szögesdrót, hanem egy kényelmes, széles sáv, a megismerhetetlen senkiföldje, mindenféle irányokkal, menni, maradni, visszamenni, kelet-nyugat-észak-dél egyszerre, emberi kaland. Ez történt vele. Hogy elvesztegetett idő volt-e, mint a versben, vagy sem, arról majd számot kell adnia magának. Az elvesztegetett idő nyomában. Számot. Mindenről számot."[26]

Az idézett részlet egyrészt rámutat az emigráció motivációjának homályosságára, másrészt az ezzel való szembenézés szükségszerűségére. Éppen a motiváció homályossága az, mely itt

26 Tompa Andrea, *Haza*, Jelenkor, Budapest, 2020, 405.

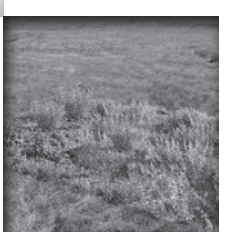

a határ vonalszerűségét felülírja, és ezzel egyúttal lehetetlenné teszi ennek egyértelmű definícióját is, illetve az emigrációt megelőző döntéssel való szembenézést is. Az itt körvonalazódó határfogalom egy sávszerű, senkiföldjeként azonosított térként jelenik meg, mely immár nem a végleges átlépések révén ragadható meg, sokkal inkább az állandósuló elindulásokban, visszatérésekben. Ez utóbbiak teszik lehetővé a „Nem vagyok emigráns" kijelentést is, mely fejezetcímmé válva irányítja a figyelmünket a korábbi kategóriák és fogalmak felülvizsgálatának szükségességére. Ebben a fejezetben a szintén emigrált Festővel való beszélgetés során a kivándorlás tényének kimondása is problematikussá válik, míg a szöveg (mintegy a karakter gondolatainak megmutatásaként, egyfajta önreflexióként) megteszi, addig a főszereplő elkerüli ennek explicit kinyilatkoztatását:

> „A válasz végül túlságosan halk, meg kell ismételni. A darabos arc összetörik. *Negyvenöt évesen emigráltam.*
> *Én az iskola után,* válaszolja, mert a Festő után őt kérdezik. A szót – eljöttem, emigráltam, költöztem – nem mondja ki. *Ezzel kezdődik a történet. A történetem.* De még meddig az én történetem. Még meddig vagyok emigráns."[27]

Miközben a Festő *Az emigráció művészetéről* szóló beszélgetésben a feltett kérdésre egyértelmű választ fogalmaz meg, addig a *Haza* névtelen főszereplője kurzívval jelölt válaszában elkerüli azon igék használatát, melyek az emigráció tényét rögzítenék. Ez a gesztus a kivándorlás tényének tagadásaként, elhallgatásaként is értékelhető, mintegy a trauma kimondhatatlanságával telepedik rá az elbeszélésre,[28] és míg a beszélgetésben nem hangzik el, addig a főszereplő fokalizált nézőpontjában mégis tetten érhetjük ennek jelenlétét. A kimondás és a gondolatban való megfogalmazás közötti feszültség reprezentálja az emigrációhoz való viszony problematikusságát, mely a regény későbbi részeiben egyfajta átmenetként jelenítődik meg. Ez az átmenetiség alapvetően a véglegesség felülírásaként értelmezhető, az oda-vissza ingázás a végleges döntés halasztásaként olvasható:

> „*Ez még csak az első hét év,* rikkanthatta volna oda a régi magának. Ott áll ijedten, de harcosan a Hivatal kapujában, mint egy kafkai hős és egy amazon nászának ivadéka.

27 *Uo.,* 194. [Kiemelés az eredetiben.]

28 A haza elhagyásának traumatikus tapasztalatára utal Balázs Renáta is tanulmányában, mikor így fogalmaz: „Az egyik hazából megérkezni másikba, a régi kötődések elengedése és újak létrehozása traumatikus folyamat." Balázs Renáta, *A guest in your country. Transzkulturális és transzlingvális jegyek Tompa Andrea* Haza *című regényében = Transzkulturalizmus és bilingvizmus 4.,* szerk. Németh Zoltán – Magdalena Roguska-Németh, BÁZIS – Magyar Irodalmi és Művészeti Egyesület Szlovákiában, Ipolyság – Šahy, 2022, 227.

Még nem látja az időt, a saját évtizedeit, még csak az idő szorítását érzi. Az szorít, fojtogat – eddig maradhatsz, közli az Idő Ura, a Bevándorlási Hivatal, *Immigration Office.* Ez még csak az eleje a dolgoknak. *Hét év még semmi!* A dolgok, a valódi dolgok csak azután dőlnek el, muszáj lesz eldőlniük: menni – maradni, visszafordulni – megmaradni, valahol megtapadni. […] Az ittlétet azonban keretek közé kell szorítani. Hét év, miközben zajlik a jövés-menés az otthon és az új élet között, évente háromszor-négyszer is hazalátogat, stoppal, vonattal, ritkábban busszal."[29]

Az eldönthetetlenség az oda-vissza utazások révén megszünteti az emigráció véglegességét, és ennek köszönhetően a határ, a határátlépés tapasztalatai hangsúlytalanná vagy fluiddá válnak, a kettősség immár nem kapcsolható egyetlen kijelölt ponthoz, az első határátlépéshez, hanem maga az átmenetiség állandósulása az, mely egy újfajta és feldolgozandó tapasztalatként jelentkezik. Ezt a megállapítást erősíti meg az anya emigrációjának leírása is, melynek motivációi közül elsősorban a családegyesítés, a család egy helyen való tartózkodásának igénye emelkedik ki.[30] Az anya az utolsó éttermi – búcsúzásként is felfogható – vacsora alkalmával amellett, hogy a barátoktól való búcsúzás részleges elmaradására panaszkodik, egyúttal ezt felül is írja, hiszen „majd látják egymást úgyis, majd jön még, semmi sem végleges, *Nem halok meg,* szögezi le".[31] Szintén a kitelepedés döntésének véglegessége relativizálódik ennek a fejezetnek egy későbbi passzusában is, mely az emigráció időbeli távlatát és a fogalom értelmezésének megváltozását is rögzíti: „Most már nincsenek visszafordíthatatlan dolgok. […] Már nincsenek végzetes dolgok. Az idők megváltoztak."[32]

Tompa Andrea regényében az emigrációhoz való viszony problematikussága alapvetően nem a határ és határátlépés korábbi fogalmai felől ragadható meg, ezek átértelmeződése történik meg: a határ és a határátlépés nem kapcsolódik immár fizikai, politikai akadályhoz, bármikor megtörténhet, így korábbi hangsúlyai és jelentősége elvészni látszanak. Lényegesebb ennél, hogy a *Haza* című regényben a határ és határátlépés fogalmai részben időbeli dimenziót nyernek, az *itt* vagy *ott* töltött idő tartama és gyakorisága jelöli ki a kereteket, és ezek az időtartamok, ezek változása határolja el egymástól a korábban egymástól fizikailag elválasztott tereket. Thomka Beáta szintén a temporalitás révén látja leírhatónak az otthon fogalmát, mint fogalmaz, „az otthon a fogalom térbeli jelentésvonatkozásaival ellentétben döntően időbeli meghatározottságú. Hangsúlyosabb benne a lezárult múlt és a lezáratlan félmúlt szembesítése a jelensíkjával, mint amilyen a valamikor és a most belakott terek mérhető kiterjedéseinek különbsége."[33] Az itt említett lezáratlanságot az oda-vissza ingázás

29 Tompa, *I. m.,* 327, 329. [Kiemelés az eredetiben.]

30 A szülővárosban elköltött utolsó vacsora alkalmával hangzik el a következő indoklás, a főszereplő így utal a kivándorlás szükségességére: „Míg az anyja patakzott, ő rendre kipróbálta a helyi, háromdecis söröket, hármat gyorsan egymás után, miközben rendeltek még egy pizzát, amit megosztottak. – Minden jó lesz. Nem hagyhatunk itt. Egyedül. Ebben a házban. Nem maradhatsz itt. Nem utazhatunk ezer kilométert. Az unokád is. Hogy lássunk." *Uo.,* 367.

31 *Uo.,* 366.

32 *Uo.,* 368.

33 Thomka, *I. m.,* 81.

gyakorlata tartja fenn, és annyiban a Tompa-regény alapján kiegészíthető Thomka megállapítása, hogy nem egyszerűen a (fél)múlt és jelen szembesítése történik itt meg, hanem a véglegesség elhalasztása/elhalasztott volta, tehát maga a lezáratlanság az, mely az időbeliség dimenzióit itt meghatározza. És amint ezen fogalmak átalakulnak a regény viszonylatában, úgy alakul át a búcsúzás aktusának jelentősége is, hiszen ez egyrészt ismétlődésekben van jelen, másrészt a véglegesség megszűnése miatt részben érvényét veszti.

A HATÁRÁTLÉPÉSEK ÉS AZ EMIGRÁCIÓ ÖSSZEFÜGGÉSEI

Az emigráció referencializálható temporalitása alapjaiban határozza meg a kelet-európai régiókat megjelenítő regények határt és határátlépést inszcenírozó jeleneteit. Mind Florescu *Wunderzeit*, mind Wolff *Die Unschärfe der Welt* című regényeiben a romániai 1989-es forradalom és rendszerváltást megelőző határképzetek és határátlépést illető tapasztalatok kerülnek megjelenítésre, és ezen esetekben a határ leküzdendő akadályként, a határátlépés pedig a leküzdés aktusaként mutatkozik meg. Mindemellett az is megfigyelhető a két regény összehasonlító olvasata során, hogy mindkét prózaszöveget tipográfiailag, poétikailag is alakítja a határ és a határátlépés aktusának megjelenítése. Ennek közös jellegzetessége, hogy a poétikai és szerkezeti megoldások részben a határátlépés feszültségét hivatottak felmutatni, illetve különböző módon, de mindkét regényben a szöveg felszínén is érzékelhető törés jelöli a határátlépés megtörténtét. Ezen poétikai megformáltságot illető azonosságok mellett sorolható fel mindkét regényben a csoda vagy csodaszerűség megjelenítése is. Mindkét határátlépés, tehát az aktus megtörténte és lehetővé válása egyfajta csodával azonosítódik: Florescu regényében a címbe emelt kifejezés, a 'Wunderzeit' [csodaidő, a csoda ideje] az, amely a határátlépés sikerének jelölőjévé válik, míg Wolff regényében az otthon összetákolt repülő alkalmatossággal való határátlépés tekinthető csodaszerűnek, és ennek meseszerűségét kiegészíti és felerősíti a hatalom metaforájaként is értelmezhető sárkány jelenléte, majd eltűnése. A csodával való azonosíthatóság, a meseszerűség előtérbe kerülése nem egyszerűen tematikus része és eleme a határreprezentációknak és a határátlépés megjelenítésének, hanem funkciójukat tekintve is lényegesek, hiszen éppen jellegüknél fogva a határátlépő aktust teszik kiemeltté és hangsúlyossá. Továbbá az is megállapítható, hogy a „csoda" bekövetkezése vagy megtörténte lényegi változást hoz a szövegben is: Florescu regénye ennek pillanata után ér véget, Wolff fejezetében pedig jól észlelhető stilisztikai változást hoz. Ezek alapján állítható, hogy az emigráció első, a döntés véglegességét sugalló aktusaként értelmeződik a határátlépés, mely a szülőföld, az otthon elhagyásának jól megragadható térbeli, de egyúttal időbeli határpontja is.

A határ és határátlépés immár nem fizikai és politikai akadályként való értelmezésének megváltozására mutat rá Tompa Andrea *Haza* című regénye. Az emigráció egyetlen, jól kijelölhető térbeli és időbeli ponthoz való kapcsolhatóságának felülíródása egyúttal a véglegességet is megkérdőjelezi, és ennyiben az ehhez való viszonyulást is látványosan megnehezíti. Éppen a hangsúlyos határképzet és határátlépés kiiktatása és nem megjelenítése hoz létre egy olyan emigrációtapasztalatot, mely már inkább az 1989 utáni időszak jellegzetességeként (sok esetben a gazdasági vagy karriermigráció lenyomataként is) értelmezhető, és ebből hiányzik a véglegesség, tehát az a jól megragadható határpont, mely a viszonyulás már bevett elemeként volt azonosítható. S míg az előző szövegek esetén elsősorban a határátlépés végleges elszakadást implikáló aktusa jelenti a korábbi állapot megtörését, és így egyfajta traumatikus pontot, addig itt az újra és újra létrejövő, tehát a visszatérések révén állandósuló, megismétlődő, nem végleges elszakadás azonosítható emigráció okozta traumaként.

A határ és a határátlépés ezen három regénybeli inszcenírozásai felmutatják a kelet-európai emigrációreprezentációk egyik lényeges sajátosságát, mely az elszakadás, a véglegesség, az átmenetiség kategóriáinak változó tapasztalatát hordozza. A határ és a határátlépése ábrázolásai vagy éppen ezek hiánya pedig az ábrázolt referencialapú világ jellegét vagy éppen változását is kiemelten jelzik. Mindemellett rámutatnak arra is, hogy az emigrációkutatás diskurzusát tekintve a kivándorlást tematizáló szövegek a múlt feldolgozásának lehetséges terét jelentik – mint azt az Exil-kutatással kapcsolatban XY is megállapította[34] –, és ezek a feldolgozások alapvetően számos ponton transzkulturális jelentőségűek, hiszen jelen esetben a határ és határátlépés inszcenírozásai mintegy transzferjelenségként is felmutathatóak.

34 Vö. „Exil, Exilerfahrung und Exilliteratur sind aber wohl zu jedem Zeitpunkt eingebunden in die Phänomene und Prozesse der Vergangenheitsbewältigung, der Verarbeitung oder Verdrängung des Verlusts von Heimat. Die im Exil, aber vor allem die im Zuge der Akkulturation entstandene Literatur ist Teil einer Erinnerungskultur, eines kollektiven und kulturellen Gedächtnisses, sei es im Hinblick auf die frühere Heimat, sei es hinsichtlich der Integration in eine fremde Gesellschaft.“ [A száműzetés, a száműzetés tapasztalata és a száműzetés irodalma azonban mindenkor a múlt feldolgozásának, a haza elvesztésének, feldolgozásának vagy elfojtásának jelenségeibe és folyamataiba illeszkedik. A száműzetésben, de mindenekelőtt az akkulturáció során létrejövő irodalom része az emlékezés kultúrájának, a kollektív és kulturális emlékezetnek, legyen szó akár az egykori hazáról, akár az idegen társadalomba való beilleszkedésről.] Sabina Becker, *Transnational, interkulturell und inter-disziplinär: Das Akkulturationsparadigma der Exilforschung = Exil und Literatur. Neue Perspektiven*, hrsg. Doerte Bischoff – Susanne Komfort-Hein, De Gruyter, Berlin–Boston, 2013, 59.

AKÁC TERMÉSE - LEVELE ÉS VIRÁGA
PLOD AGÁTU - LIST A KVET AGÁTU

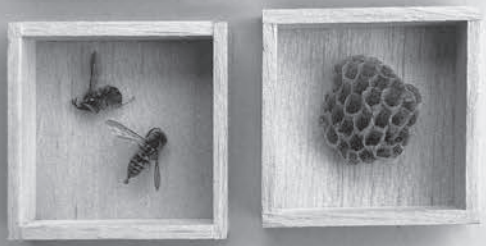

DARAZSAK - DARÁZSFÉSZEK
OSY - OSIE HNIEZDO

PLATÁNFA TERMÉSE - REPÍTŐSZŐRÖS RÉSZTERMÉSEK
PLODOVÁ HLÁVKA PLATANU - CHLPY Z PLODNEJ HLÁVKY

PEXESO VND

SZERÉNYI TAMÁS

ZÁRÓRA

A tárgyaló egy eldugott lyuk, négy kényelmetlen székkel meg egy tévével, amit még sosem láttam bekapcsolva. A főszerkesztő becsukja maga mögött az ajtót, és már kezdi, indulat nélkül mondja, onnan tudom, hogy síkideg. Azt mondja, látja, hogy nézek ki, tudja, miben vagyok, sajnálatos, de a magánéletet nem visszük be az irodába – ezen jót mulatok magamban, mert ő *éppen* az irodát vitte be a magánéletbe, a múltkori bulin is a saleses csaj seggét markolászta, aztán valaki rájuk nyitott a szerverszobában. Én is csináltam már hasonlót, de nem is mondok ilyen baromságokat, hogy ki mit hova ne vigyen. – Szóval – tér a lényegre. – a hírügyeletről leveszlek egy időre. Ja, és te kapod az évfordulós cikket, amit senki se akar megírni.

Tehát ez a büntetésem. Mit lehet arról írni, hogy Budapest százötven éves? Széttárom a karom, úgy is marad, amíg Dénes a kultrovatból finoman össze nem tolja, látva, hogy már vagy tíz perce állok a kávégép mellett, és a falat bámulom. Minden rendben? – kérdezi. Nem, az nem ilyen.

Lemegyek a térre, kicsit mocorog az állkapcsom, a másnapos tompultságot felváltja az émelygés. Szindbád bronzszobra türelmesen ücsörög középen, egy házmesterre invitál, mert tudja, hogy én vele ellentétben nagyon is emberből vagyok, a Krúdy-fröccs ledöntene a lábamról. Utasszállítók rajzolnak szabálytalan íveket az égre, a kávéház mögül lépnek be a látóterembe, a szétterülő kondenzcsík pont úgy válik alaktalanná, mint a mondandóm. Nem vagyok jól, hasogat a fejem, és ott van az a nyirkos, tapadós bizsergés, nyomában a hidegrázás, a hajlatoktól indul, jön fel, megfeszít és többé nem ereszt.

Sokáig sörrel indítottam, de rá kellett jönnöm, hogy ez nem fenntartható, a nagy öregek módszerét követve áttértem a fröccsre, nagy mennyiségű, gyógyhatású szikvízzel. Innom kéne valamit, de az Esernyőshöz még korán van, túl sok az ember, és mintha engem figyelnének a kihajtott újságpapír mögül, ez a paranoia még csak előjáték, de ha beüt az igazi infernó, nem szeretnék egy óbudai tér kellős közepén állni.

Tizenegy körül érek a Gödör sörözőbe, Józsi üvölt, mikor belépek, megint ki fognak baszni valakit, ami, szuterénkocsmáról lévén szó, még a szokottnál is gyalázatosabb eljárás, emberünket előbb fel kell tuszkolni a lépcsőn, és csak azután lehet elvégezni a kezdőrúgást.

– Megint délelőttös voltál? Milyen nap van ma? – kérdezi Józsi, aki a dulakodást követően, mintha mi sem történt volna, azonnal joviálisra vált. Nekem ez nem megy, még ha lenne is hozzá hangulatom, a szájizmaim nem engedelmeskednek. Megkérdezi, mit kérek, pedig tudja, a Gödörben a legjobb sör is pont elég rossz, úgyhogy hosszúlépést.

A pult mögötti polcon sorakoznak az italok, a fűszeres gin címkéjéről stilizált maki bámul rám sárgán izzó szemekkel. Eszembe juttatja a visszatérő rémálmomat, Danival állunk kézenfogva a Duna-parton, üveges tekintettel nézek bele a nagylátószögű objektívbe, mire lepillantok

– a kamera ráközelít – már egy majomarcú gyerek kezét fogom, mintha maszk lenne rajta, de én tudom, hogy az már nem Dani, pedig ő volt korábban, és tudom – nem látom, de tudom – hogy az én arcom is majommá változott, és *valójában* már nem állok ott a parton, nem állok már sehol ebben a világban.

Dani néha fél tőlem. Ha közel hajolok, fintorog, érzi a szagomat, próbálok nem közvetlenül az arcába lehelni, többet dohányzom olyankor, kiszívom a cigiből az összes ízt, de az már régen rossz, a léhaság minden apró jelét azonnal kiszagolja a kis szaros, mintha tudná, mit jelent rá nézve. Ilyenkor átlát a szitán, bezzeg azt simán elhiszi, hogy vadon nő a marcipán.

Tudom, hogy az anyja gyűlöl, irigykedik, amiért nem nekem kell feltennem az életemet a gyerekre, nem érti, hogy dehogynem, hogy nekem is, csak nekem több szabadság, bűntudat meg önutálat jön össze ebből a dicsőséges egyenletből.

A hasam hirtelen megfájdul, a gyomrom forrong, a testem eresztékei csikorognak. Rohanok a vécére, de mire lerogynék az ülőkére, a hasmenés elillan, megköt a bélsár. Kiteszem a vécétartályra a soha nem használt All You Can Move kártyámat meg a mobilomat, és gondosan kihúzok egy csíkot, majd enyhén remegő kézzel végigvezetem rajta a szipkává tekert kétezrest. A plafonon barna ázásnyom és pókháló – hátravetett fejjel még ez a csúnya világ is sokkal elviselhetőbb.

Az orromról lemorzsolom az utolsó szemcsét, mielőtt kilépek a vendégtérbe. A pultnál nagy nyüzsgés, iszom egy kortyot, visszaszámolok, Józsi magyaráz, bólogatok, kortyolok, megint számolok, és egy pillanat alatt befröccsen a dopamin, sugárzóan kinyílik minden körülöttem, meleg napfény önti el a sötét, félhomályos kocsmát. A gyerek is ugyanezt érzi, csak neki nem rúg vissza másnap. Néha ejtőernyőset játszunk. Nem nyílik az ernyőm, kelekótyán eljátszom, mint Buster Keaton, aztán puhán leteszem a kanapéra. Megcsikizem. Egy darabig nevet, majd legörbül a szája, megint túlzásba vittem.

Sosem tudom, mit csináljak, hogy kéne az ilyesmit helyrehozni, vakarom a fejem, és hagyom, hogy kiforrja magát, Dani bőg, toporzékol, az állatok menekülnek, az emberek minket bámulnak. Mit kéne csinálnom? Legalább egy rossz mintám lenne, de semmilyen nincs, az én apám hol van, mikor kellene? Elpatkolt már jó ideje, a gyáva szarházi.

Egyre többen beszélnek egyszerre, az alapzajt alkohollal, az alkoholt kólával, a pörgetőt fűvel vagy hasissal szoktam elnyomni, néha egy kis Xanax vagy Frontin oldja a fel-

csapó szorongást. Ha eltalálom az arányokat, minden kerek, olyankor csak belibegek az irodába, mint egy 19. századi dandy, biztos röhejesen festek.

Éjszaka más. Az éjszakák a legrosszabbak. A serkentőktől féléber állapotban kattogok a hálószobában, ahol az utcalámpa beeső fényszelvényének minden apró rezdülését leköveti a testem, kitekeredik, megfeszül, aztán magzatpózba kövül, és ez a fújtatóritmus ismétlődik egész éjszaka, ugyanaz az őrjítő, idegtépő katatónia megállás nélkül, lüktet a halántékom, a matracon végigömlik a jéghideg izzadság.

A főszerkesztő azt mondta, negyvenévesen szintet léptem. Az elfogyasztott hatóanyag mennyiségét tekintve biztosan. Apu büszke lenne rám. A fiam is, csak ő majd később következik, ha már nem lesz szüksége apára.

A poharamban elpukkan az utolsó szén-dioxid-buborék. Előveszem a laptopomat, online archívumokat pörgetek, hátha találok valami használhatót: vezércikkek, hírek, baleset, gyilkosság, merénylet, csodálatos gyógyulás – reklám. Megakad a szemem egy Krúdy-tárcán, az öreg mindenütt ott van, nem hagy nyugodni, mintha rajtam gúnyolódna: fiam, én előre szóltam! Megpróbálok az ő stílusában írni valamit. Nem megy. Nem fog az agyam, nem jutnak eszembe a jellegzetes stilisztikai fogásai, biztos, mert olyan ügyesen alkalmazta őket, nem tolakodnak úgy az előtérbe, mint Eszterházynál vagy mondjuk kinél, Hajnóczynál?

Krúdy a helyemben lemászna a tapasztalatok mélyére, csak egész más módszerekkel, ő nem kokózott, mint Kosztolányi, nem is tömte magába az Aktedront, mint Rejtő, maradt a jó öreg alkoholnál – egy szebb világra nyíló szelep, amit folyton eltömít a másnapos irtózat.

Krúdy sem volt egy makulátlan jellem, alig törődött a gyerekeivel, inkább piált, a munkába menekült, a pénzt meg elverte kurvákra – legalább ennyi rám is vetül a nagyságából. Ő a kakasos házba járt, én a Rosszlányok.hu-ra, ez nincs benne a tankönyvekben, mint ahogy a tönkremenésnek sincs olyan biztos receptje, mint az újházi tyúkhúslevesnek, azt mindenki másképp csinálja. Persze a lánya még így is csodálta az öreget, de hát a lányok már csak ilyenek, nekem fiam van.

Apa, tudok repülni! Apa is tud, csak másképp. Kicsit rázósabb a leérkezés, bogaram.

Az apaság minden hátrányát érzem. Általában akkor tör rám különös erővel, mikor a félig kiszáradt szobanövényeim leveleit simogatva állok, és a jövőn merengek, pontosabban elképzelem, és aktívan rettegek a rosszabbnál rosszabb kimenetelek beláthatatlan szövevényétől. A leveleket megüli a por, vagy valami más, a levegőnél nehezebb részecske, nem látom jól, mintha egy vakfolt terebélyesedne a látómezőmben. Amikor otthon laktam, minden tavasszal fel kellett hordani a dögnehéz virágládákat, néhány a mai napig megvan, ennyit örököltem, meg a politoxikomán hajlamomat, mindkettőt adó- és illetékmentesen. Kösz fater, kösz te rohadék.

Írás helyett ez van, jön egy tüzes gondolatmonológ, és minden értelmes vagy részlegesen produktív cselekvést felemészt. Legfeljebb végigpofázom, felesleges szavakkal kitöltöm az üresjáratokat két láthatás között, aztán vagy bevéződik, vagy nem, három hiányzó oldalra jut egy teleírt. Leül hozzám Feri meg a másik törzsvendég, a Kajafás, egy szakállas, loboncos faszi, úgy néz ki, mint a főgeci a Jézus Krisztus Szupersztárból, de még nála is többet énekel. Százötven évvel ezelőtt vajon kikkel ültem volna itt? Szólhatna erről a cikk, tele érzékletes leírásokkal, pödört bajusz, keménykalap, míves beszéd, nagypolgári vircsaft, még a viaszosvászon terítő is haptákba vágja magát, mikor belépnek az urak. Vagy szólhatna inkább *rólam*, hisz lassan én is százötven éves dinoszaurusz leszek ennél az asztalnál, annyi mindent hallottam, annyi minden készülne előtörni belőlem, ha nem tuszkolnám vissza mindenféle tudatmódosítókkal. Vajon régen is ezt csinálta ez a város? Alaposan megcipőzte, aztán az út szélén hagyta a gyanútlan áldozatokat? Akkoriban még súlya volt a cipőknek, a szavaknak és a cselekedeteknek is; manapság már nem a rossz higiéniai viszonyok, a betegségek meg a háborúk visznek sírba, ma sokkal körmönfontabb módon cseszik szét az embert, kivonszolják arra a homokos síkra, előbb meghosszabbítják az életét, aztán végkimerülésig dolgoztatják, állandó rettegésben tartják, lenullázzák a tudását, legvégül totálisan belerokkan és belehülyül ebbe az állapotba – magyarázom egy elnyújtott sóhaj kíséretében, ami az önsajnálat nyomában ébredő szégyen miatt megbicsaklik, és egy furcsa nyögéssé szelídül. A bőröm alatt mintha rovarok futkosnának, reszketeg mozdulattal odakapok, a fröccsömet majdnem felborítom, rálöttyen az itallapra, a poharamat színültig töltötték, törzsvendég vagyok, és egy törzsvendégnek errefelé így szokás. Nem érdekel, mondom neked, Feri, és neked is mondom, te nem tudom ki vagy, hogy mindannyian ugyanahhoz a fikcióhoz tartozunk, beleálmodnak minket ebbe a felépítménybe, tudtátok, hogy százötven éves ez a betonstukkókkal díszített, túlárazott krematórium? Ülök a füstös félhomályban, az egyetlen kocsmában, ahol rá lehet gyújtani, és rájövök, hogy ez a saját lakásom. Felváltva ülök otthon, a Gödörben, a Piros Tücsökben vagy a Marika Presszóban, a nevek kavarognak a fejemben, szikrázó, rövidzárlatos áramkörök. Telnek az órák, csak kurva lassan. Mennyi van hát-

ra? Negyvennyolc vagy már csak huszonnégy? Nem érzem az idő múlását, vagy ha mégis, akkor félreértem, totális kép- és időzavar.

A következőt én állom, pedig nincs több pénzem, lassan felélem a biztos egzisztenciámat, kilengek a semmi fölé, aztán valami mindig visszaránt. – Írd fel – vetem oda Józsinak. – Legközelebb behozom – ígérem, próbálom elvenni az élét, nem túl elegáns, valamit morog válasz helyett, mert pontosan tudja, hogy nem tudnék fizetni, közben meg belőlem él, szóval mindketten kényszerpályán mozgunk, muszáj hiteleznie, a gyerek viszont rontja a besorolásomat. Józsi kolompol, utolsó kör, Feri vicsorog, hirtelen rám tör valami lidérces, nyálkás szar, a többiek arcára kiül a gonoszság, mint rémalakok Bosch képein, mindenki undorít, de főleg saját magam, savanyú hányás, egy kék lavór széle, ahogy másnaposan ülök a vécén, az ajtórésen át a lakás keskeny szelete egyre visszataszítóbb, pörgetem a Facebookot, várom, hogy a saját halálhírem megelőzzön, egyszer reggel van, a következő pillanatban már éjszaka, minden kezdődik elölről, a nehézségi erő befelé hat, és amilyen absztrakt ez a zuhanás, annyira elkerülhetetlen a becsapódás, érzem, hogy reng a föld, remeg az asztal, Feriék dőlnek a nevetéstől, de nem, csak a telefonom vibrál, egy emlékeztető: holnap láthatás, tizenvalahány óra, és mehetek Daniért. Egy újabb napot sikerült túlélnem.

EGERVÁRI JÚLIA: ECOSYSTEM SERVICE I .

STUMMER ATTILA

KETTŐS TAKARÁSBAN

Itt állok, ahogy elterveztem, a réten,
hogy búcsúzóul bámuljam a Tátrát.
Balról fenyves, a domb alján előttem
takaros falu templommal. Felette dombhát.
A Tátra kéken. A felhőtorlasz a hegység
vállára ült és megereszkedett,
derékig lóg, a felvonók övéig.
A nap fehéren bujkál balra fenn és várja,
a gomolygásból a csúcs kivillan-e,
észreveszem-e a kettős takarásban,
mi az, ami nincs rajta a képen?

A földek közt az út a faluba vezet.
Rendezett házak, ipszilon-elágazás.
A hosszú dombhát csíkos, mint egy állat,
egy szelíd, kedves, lusta háziállat.
Kanyar után a dombon túl a telep:
emeletes házak, limlom tákolmányok,
jövés-menés, szemétszag, rengeteg gyerek,
lejjebb patak folyik a hegyek felől, hideg
vizében nők állnak, ruhákat mosnak.
Minden nap erre jártam a hegy felé,
minden nap láttam ezt a telepet.
De innen, ahol állok, nem lehet.

Egy nap az erdőn. A Tarpatak
csobogása, vízesései.
Fenyők, fenn sziklák, függőlegesek.
Jégcsiszolta teknő mélyében tiszta víz.
Patakcsobogás, vízesés, hangterápia.
Szendvics, csoki egy rönkön ülve, fenn
kitisztul az ég pár percre, látni
a legmagasabb csúcsot. Köd nyomul
a völgybe. Amit látni és amit nem,
kölcsönösen átkarolja egymást,
látott, látatlan eltakarja egymást,
tudás, nemtudás lenni hagyja egymást.
Nem a szem dönti el, mit lát, mit nem lát,
nem a láb, hova áll, nem az ész,
hogy mit nem akar észrevenni.

Útkereszteződés a turista-zóna
táblával jelzett kezdete előtt.
Vödörben gombát, áfonyát
kínáló férfiak az úttest szélén.
(Próbálták rávenni őket az öngondoskodásra,
gyűjtsenek tűzifát, gombát, áfonyát,
mikor a segélyeket elvették tőlük
az államháztartás egyensúlya végett.)
Bicikliúton kerekező és túrabottal ballagó,
elegáns sportruhába öltözött
s üres vödrökkel vonuló melegítősök között
a különbség mi is pontosan?
Hogy különbség van, tudjuk pontosan. Békés a kép,
a túrázók nyugodtan hajolnak térképük fölé,
a biciklisek oly óvatlanul hajtanak el,
ügyet se vetve a telepiekre, mintha nem
jólétük ára lenne az ő szegregációjuk,
mintha nem árnyékok lennének ők, a lelkiismeretünk
rései, földünk feketéi, szorongásunk fantomjai,
kellemetlen társbérlői e tájnak
panorámás rezervátumukban.

A csinos falu honlapján az „osada”
kommentár nélkül szerepel egy oldalon:
légi felvételeken a nagy nyomortelep.
Sehol egy kéz, egy arc, sehol a Tátra,
csak fentről, távolból a tákolmányok.
Ez a távolság valós, a némaság a miénk.
Ez a hallgatás vagyunk.

2004-ben, az éhséglázadások idején,
mikor a segélyeket megvonták tőlük,
uzsorásaik uszították őket, menjenek,
fosztogassanak, verekedjenek, fenyegetőzzenek.
Érthető, féltették bevételforrásukat, mivel
segély fejében osztottak nekik ételt és italt.
Hó végén a telep mellett elhajtva látom,
hatalmas csődület van az országút felől
a kerítéssel elzárt tárolók előtti udvaron.
Nem változott semmi, ugyanaz, mint akkor?
Most kapnak még többért még kevesebbet,
mitől az adósságuk még tovább növekszik?

Egyik nap a házikónk alatt elvonult egy kis csapat,
megálltak a patak partján, tanakodtak, aztán
cipőiket levetve átkeltek a zúgó feletti gázlón,
s eltűntek a dombra felkanyarodó
földúton a fenyőfák mögött.
Megijedtem. Utánanéztem: a szomszéd falunak
van egy külterületi része a térkép szerint, ami
nem látszik a földszintről, sem a kertből,
sem az erkélyről, pedig onnan
a hegység csúcsait is jól ki lehet venni.
Nem látszanak ezek a telepek.

Az éhséglázadás évének novemberében
hatalmas vihar tarolta le a Magas-Tátrát.
Ennek nyomai ma is láthatók
a villanyvonatról, a felvonókról és a lombkorona-
ösvényről. Az éhség nyomai ellenben
csak a gombaárusok tekintetében,
a pataknál mosó nők mozdulataiban,
a telep utcáiban, e pillanatokra
felvillanó képekben látszanak. A vihar
élénken él az itteniek emlékezetében.
Az éhséget elnyomja kiadós vacsoránk.

Az út mentén almafák
sorakoznak, apró, piros
gyümölcseikben csillag
a szem elől rejtve.
Savanyú, kicsi almák.
Bőven teremnek, ősszel
lepotyognak majd és senki
se gyűjti be őket, senkinek
sem kellenek, teremnek bőven,
állnak az út mentén a fák, kínálják
apró gyümölcsüket, aminek mélyén
csillag rejtőzik a savanyú húsban,
ötszirmú virág emléke, magház,
láthatatlan csillag.

Búcsúpillantás tehát. A nap kivillan
fehéren a felhőréteg mögül,
sugarak hasogatnak szürke sávokat
a levegő párás távlataiba,
fénnyel öntözik a völgyek oldalát.
Így már a fény, a felhő
kettős játéka takar ki részeket a képből,
fény és pára öleli egymást,
lét és nemlét szüli egymást,
kép és képzelet eltakarja egymást.
De miért történt egyazon évben
a lázadás és a nagy vihar?
Csak a ráérő embert érdeklik ennyire,
a hegyeket és az éhezőket nem,
az összefüggések, a véletlenek.
Ők maradnak ugyanabban a takarásban,
amit tagadok és elítélek.
Ugyanúgy nézek, ugyanazt teszem,
mint akiket cáfolok és elítélek.
Görcsösen óvom tőlük a látványt,
takarva tagadom őket.

Újrarendezem a táj elemeit. A rétet,
a learatott földet, a fenyőerdő-sávot,
a csíkos hátú dombot és a kedves falut csúcsos templomával.
A hegységet a felhőrétegekkel. Ahogy mozgatni kezdem,
papír-kivágatokat egy játékkartonon, vigyázok, mert tudom, hol van,
vigyázok, nehogy elővegyem a dombok takarásából azt, amiről hallgatok.
Nem akarom látni a nyomortelepet.
Nem akarom fürkészni, megítélni őket,
nem akarom látni a szemükben annak biztos tudatát, hogy megvetem őket.
Védtelenek ebben a pillantásban. Nekem meg vétkes a tapintatom is.
Úgy állok, ahogy nézni kezdtem a tájat. A felhők eltakarják
a magashegységet deréktól fölfelé,
a vihar elfedi az éhezést, az uzsorát.
A kis falu dombja kitakarja a képből
a telepet. Egymásba ékelődnek, hátat fordítanak,
elcsúsznak egymáson. Mert nem részei az egynek,
nem tagjai egyazon egésznek. Ha egymásra néznek,
a különbséget látják. Nem akarom, hogy lássuk ezt a képet.
Szemem a hatalom szeme, a többségé vagy a győzteseké.
A túrázó szeme, a tudálékos, szépelgő kíváncsiskodóé.
Nem hagyom, hogy tekintetem megalázza őket.

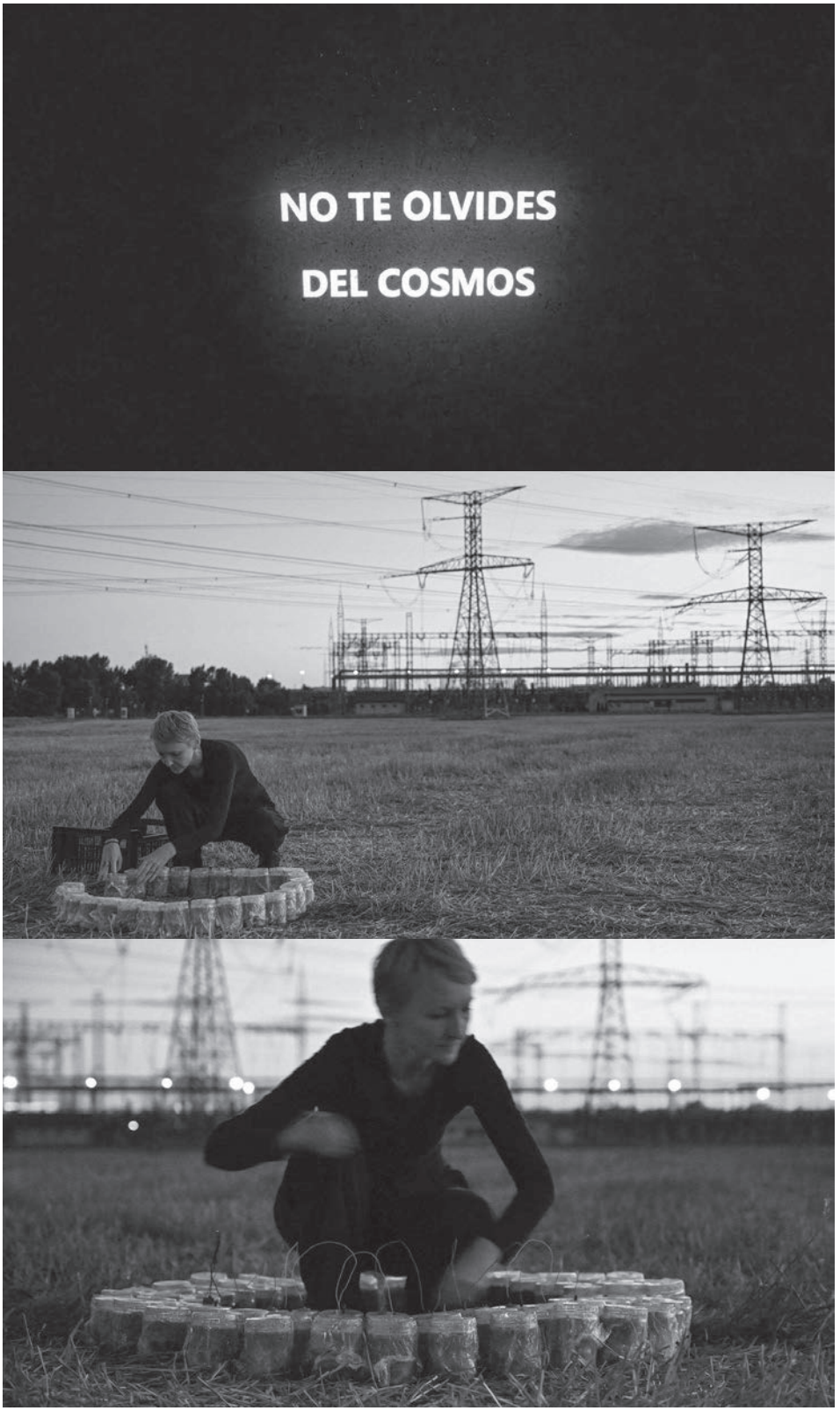

SZŐKE ERIKA: NO TE OLVIDES DEL COSMOS

BÁNKI ÉVA

A BUBORÉKFEJŰ NŐK VÁROSA

(RÉSZLET AZ *APJALÁNYA* CÍMŰ REGÉNYBŐL)

A kanizsai utcákon sétálva hallottam anyai nagyapámtól, hogy hamis zsidó. Hogy Kanizsa nem normális város, itt még a zsidók is mind hamisak. Hogy, hogyan… kérdeztem roszszat sejtve. Hiszen a zsidó valami nagyon csúnya dolgot jelent. Az egyik osztálytársnőmet Zsidi Erzsikének hívták, és mikor két fiú harmadikban azzal csúfolta, hogy zsidó, mind a ketten igazgatói intőt kaptak. A zsidó valami szörnyűség, a hamis zsidó meg aztán különösen. Homályosan éreztem, hogy nekem valami közöm van egészhez…, de ugyan micsoda? Nagyapám hümmögött, és végül kibökte, hogy ő sem érti a kanizsai zsidókat. Ötvenévesen már érteni véltem, hogy ő mit nem értett. Dunaszerdahelyen, ama híres Kis Jeruzsálemben ortodox zsidók éltek, kaftánosok, pajeszosok, akik szigorúan betartották az ünnepeket. Ők aztán nem drukkoltak a Fradinak, nem jártak-keltek olasz filmszínészek módjára, nem ettek hurkát, kolbászt, hogy apám fő kedvencéről, a kocsonyáról már ne is beszéljek. Ortodox asszonyok, vagyis az igazi zsidó nők nem lakkozták rózsaszínre a körmeiket, mint nagyanyám, nem pletykálgattak az utcán az őrült Latinovitsról és a szerencsétlen módon megvadult Ruttkai Éváról. Nem tartották számon az amerikai filmsztárokat, és nem mesélgették volna – ez nagyapámat rettentően megbotránkoztatta – a Gombaszögi lányok, Frida és Ella szerencséjéről történeteket. Kanizsát, a szülővárosomat a fiumei kikötőbe búzát szállító, kávéházakban, operákban sürgő-forgó neológ zsidók tették naggyá, az ő emléküket őrizték a barokkosan hivalkodó polgárházak, a Centrál étterem, a szecessziós Sétakert, a Muskátli cukrászda, a hajdani színház, amely a mi időnkben persze már mozivá süllyedt. Nem akadt senki, aki egy hajdanvolt felvidéki nagygazdának elmagyarázza, hogy nemcsak almából, barackból vagy cséplőgépből van többféle. Nem akadt senki, mert a zsidó szó akkoriban tényleg életveszélyesnek számított. Halálos sértésnek. Ha az emberek azt mondták, Radnóti zsidó származású volt, lehajtották a fejüket, lehalkították a hangjukat, mintha valami rettentő dolgot árulnának el a költőjükről (aki amúgy a kedvencük volt). Nem tehetett róla Radnóti, de azért mégis, valamennyire – ó, szegényke! Családi körben az emberek persze nem halkították le a hangjukat. Jártam olyan osztálytársaimnál, ahol a nagyszülők a tévékészülék előtt sorolták, hogy ki mindenkin látszik, hogy miféle.

A városban senkit sem ismertem személyesen, akinek Bánki lett volna a vezetékneve, de a tévéfilmek stáblistáján több Bánki István is felbukkant. Fővilágosító, gyártásvezető, vágó. Ők nyilván mind igaziak, gondoltam. Pesten laknak, mindennap fekete ruhát hordanak – mint nagyapám szerint az igaziak –, és nem az osztályvezető helyettes asszony szemüvege vagy a főmérnök kenyérpirítója miatt futkosnak, hanem komoly filmeket csinálnak. Alkotnak. Vezetik a gyártást. Főhangosítanak. Ha elfáradnak a gyártásban, a hangosításban, beugranak az Astoria szálló halljába, mert ott gyülekeznek a zeneszerető pestiek, szól a Játék és muzsika tíz percben. Pezsgőznek és komolyzenét hallgatnak. Szinkronizálnak, gyártanak, vágnak, fővilágosítanak. Ők, a Főbánkik.

Apám nem volt ilyen valóságos. Csak egy feltűnően jóképű valaki. Ahogy anyai nagyanyám megjegyezte: egy mór.

De kell-e sok pénz és valóságos hatalom, hogy biztonságban érezd magad? Hát nem elég egy kisablak, ahol nézegetheted a nálad sikeresebb szomszédokat? Mit tudunk Derrickről, Columbóról, Maigret-ről? Szinte semmit. Hogy dolgozik egy vérbeli detektív? Ők is csak kisablakokon át nézegetik a hatalmasokat, leleplezik a disznóságaikat, aztán sietnek haza, ki tudja, hova. Létezik-e az a bizonyos feleség, akire Columbo hadnagy örökösen hivatkozik? Van-e biztonság ezen a hamis, elátkozott, sokszorosan megrontott világban?

Mi szűkösen éltünk, mint a hetvenes években szinte mindenki. A luxus a vasárnapi rántott hús volt és évi két hét nyaralás a fonyódi Tungsram üdülőben. Mindig azt hallgattuk anyámtól, hogy rémesen kiköltekeztünk, most aztán már spórolnunk kell – miközben szinte semmire nem költöttünk. Cukrászda? Minek? Az ember süthet otthon is. Sokkal jobb az otthoni piskóta, mint a bolti. Hiszen annyi a kiadás! Lakásrészlet, ruha, cipő, a németórák díja, havonta néhány színházjegy. Mi nem vagyunk vademberek, költünk erre is. Én azt hittem a nálunk vendégszereplő Kaposvári Színház előadásairól, hogy rémesen vidékiek (hiszen csak Kaposvár, nemde?), és szinte szégyelltem, hogy mennyire tetszenek. Hiszen Columbo a tévében mesés toronyházak között liftezget, óceánban lubickoló gyanúsítottakat hallgat ki, különböző, de egyformán mesés fogadásokon csetlik-botlik – nem iszik meg velünk egyet, hadnagy úr? –, és ez a lélegzetelállító gazdagság felülmúlja még a Muskátli cukrászda szecessziós cirádáit és francia krémeseit is. A gazdagok persze mind gonoszok, hiszen „rejtegetnek valamit", de mi a húgommal olyan erotikus sóvárgással bámultuk Columbo gyanúsítottjait, mint ahogy gyermek apám a szembeszomszéd ablakát, a Nagy Író nővendégeit és krémes süteményeit.

Azért valamennyire mi is igyekeztünk Kanizsán a világgal lépést tartani. A húgom is, én is szappanokat gyűjtöttünk, almásat, citromosat, narancsosat, mandarinosat, és mint a többi kislány a lakótelepen, felhalmoztuk a tükör előtt a fürdőszobában. De csak a dobozokat – arra már nem is emlékszem, mi történt a szappanokkal. Az elképzelhetetlen lett volna, hogy egy ilyen különleges, nyugati drágasággal, mint egy almaillatú Fa szappan, megmossuk az arcunkat. Talán csak a fehérneműk vagy a blúzok között őrizgettük őket. A dobozokat is csereberéltük, én egy mandarinos szappan dobozáért (nem a szappanért, hanem a dobozáért!) egyszer egy tábla csokoládét adtam.

Ám nehéz volt eltalálni, hogy mi az igazán menő. Nagykanizsán a nők feje úgy nézett ki, mint a szappanbuborék, vagy inkább barnás, sárgás vagy szürkés-fehéres árnyalatokban pompázó, hatalmas gyermekláncfű. Öt-hat hetente daueroltattak, aztán hetente-kéthetente jártak „berakatni" a hajukat. Egy magára valamit adó, rendes asszony havi öt-hat órát töltött fodrásznál. Középko-

rúként nem illett táncolni, nem illett sportolni, még „rúzsozni" is csak bizonyos alkalmakkor, ám a dauerolás, berakás, a tűzforró búrák alatt aszalódás kötelező volt.

Ám nem mindenki hordott dauer- és lakkszagú gömböket a fején. Néhányan szőrtornyokat, kontyokat egyensúlyoztak a nyakukon, a húgom hegedűtanárnője majdnem harminccentis tornyot viselt, és reggel ötkor kelt, hogy a fodrász mindennap „befésülje". Mintha az idő ellenség lenne: Kanizsán, a hetvenes években boldogan pocsékolta mindenki. A fodrásznál, a konyhában, a piacon, bevásárlás vagy pletykálás közben.

Mivel Kanizsán mindenki az osztrák tévét nézte, ezért komoly világnézeti válságot okozott, hogy a fejlett nyugaton – vagy legalábbis az osztrák tévében – a bemondónők, még a középkorúak is, buborékok helyett könnyű, sima, félhosszú frizurát viseltek. Ilyen slamposak az osztrákok, jegyezte meg a némettanárnőm, és nemcsak slamposak, suttogta, hanem ravaszak is. És elmesélte, micsoda trükkökkel minősítették magukat áldozatnak a II. világháború végén.

Az osztrákok? No hiszen! Mind megérik a pénzüket.

A sima haj az igénytelenség, a gátlástalanság, az erkölcsi nihil jele volt. (A fiataloknak azért megbocsátható.) Vannak nők, akik nem adnak magukra, akik sajnálják az időt önmagukra – de mi szerencsére nem ilyenek vagyunk. A sima hajat csak Koncz Zsuzsának nézték el, végtére is ő már valaki: férjnél van, nem vonaglik a színpadon, ráadásul – és ez a fő! – egy komoly ember menye.

Egy jegygyűrűt bárki felhúzhat a jobb kezére. A rendesség és tisztesség fokmérője a berakott fej, a havi öt-hat óra, amit egy asszony feláldoz azért, hogy olyan legyen, mint a többi.

Tízezer buborékfejű nő egy kisvárosban.

Egy ilyen városban lehetséges-e a szerelem? Vannak-e még titkok? Apám néha magától mesélt nekem a Lilikről, Malvinkákról, Olgácskákról, Borbálákról és más regényes nevű asszonyokról. De Nagykanizsán egyetlen idősebb nőt sem hívtak Lilinek, Malvinnak, Olgának. Szinte mindenki Marika volt, aki mégsem, azt Katinak, Erzsinek, Icának, Piroskának hívták. A Borbála parasztnévnek számított, csak a teheneket vagy a fejkendős asszonyokat nevezték így. Hát hol laknak ezek a Malvinkák? Anyám melyik kolléganőjét hívhatta Borbálának apám? A hatodikosok osztályfőnökét, Ilonkát, a gazdaságist, vagy a nyugdíj előtt álló kémiatanárt? Vagy Malvinka talán a fonyódi Tungsram üdülő igazgatónője, akit apám telente meglátogatott a ködbe bújt villák között, hogy megkérdezze, nincs-e valamire szüksége? Zömök, vidám, talpraesett asszony, tulajdonképp illene rá a Malvinka, de őt Zsuzsinak hívják.

Rá kellett ébrednem, Kanizsán nemcsak élők, hanem halottak is laknak. A Kiskanizsa, Palin, Bagola, Galambok felé a téli ködben elvérző utcák is a múltba vezetnek. De kinek-minek a múltjába?

CLAUDIA TATASCIORE

A KÉT FRIDA ÉS A TÖBBIEK

A DÉL-AMERIKAI VONAL BÁN ZSÓFIA MŰVEIBEN[1]

1. SZÖVEG-KONSTELLÁCIÓ

Bán Zsófia 1957-ben született Rio de Janeiróban magyar szülők gyermekeként. Apja külkereskedelmi kirendeltséget vezetett Rióban, édesanyja zsidó volt, a náci deportálás alatt Terezínbe került, túlélte a koncentrációs tábort, de a családban nem beszélt erről.[2] 1969-ben, tizenkét évesen, Bán Zsófia a családjával költözött (vissza) Budapestre. Itt építette fel életét, 1980-tól tanárként dolgozott az ELTÉ-n, 1992-től az Amerikanisztika tanszéken, most nyugdíjas. Kutatási területe elsősorban a vizuális kultúra, amelyhez a *gender studies* és a *memory studies* témakörei kapcsolódnak. E kutatási horizontok összefonódása idővel olyan *engagement*-formává vált, amely a magyar kulturális diszkurzus aktív szereplőjévé tette. A 2000-es évektől mindez visszhangra talált a szépirodalom nyelvén, vagy inkább, hogy szavait idézzem, „egy másik nyelven akartam ugyanarról beszélni".[3] Több, folyóiratbeli közlés után 2007-ben jelent meg első novelláskötete, az *Esti iskola. Olvasókönyv felnőtteknek* (Kalligram). Azóta két novelláskötetet publikált, 2012-ben (*Amikor még csak az állatok éltek*, Magvető) és 2018-ban (*Lehet lélegezni!*, Magvető), valamint két gyermekkönyvet, a Vagánybagoly-sorozatot.[4]

Mivel alapvetően novellákról van szó, nem könnyű a tanulmány érdekében átfogó jellemzést adni róluk. Az elkövetkező elemzésekhez, megjegyzésekhez nagyon hasznosnak tartom Németh Zoltán kategóriáinak felhasználását, különösen az úgynevezett „harmadik, vagy antropológiai posztmodern" fogalmát. Németh következőképpen definiálja az antropológiai posztmodernt:

> az irodalomelmélet „kulturális fordulat"-ához köthető egyrészt, másrészt a hatalom kérdésköre izgatja, a „másik", illetve a másság természete, a marginális nézőpontok megjelenítése, felszínre hozása, a politikai természetű kérdésfelvetések, a mainstream-ellenes attitűd. Mindez a fikció és a referencialitás határán, mindkét elem felhasználásával történik, s rendkívül erős a szövegek

1 A tanulmány a *Transzkulturalizmus a magyar irodalom kontextusában* című nemzetközi tudományos konferencián (Varsói Egyetem, 2023. május 26.) elhangzott szöveg bővített változata, amelyet a konferencia során folytatott viták által inspirált gondolatok is gazdagították. Külön köszönet jár Jablonczay Tímeának a *multidirectional memory* fogalomra vonatkozó inputért.

2 A *post-memory* kérdéséről Bán Zsófia műveiben egy másik tanulmányban írtam, l. Tatasciore Claudia, *L'elemento visivo come strumento per narrare la Shoah. Su alcuni saggi e racconti di Zsófia Bán*, Studi Finno-Ugrici, 2022/2, 1-37, https://doi.org/10.6093/1826-753X/9869 (Letöltés ideje: 2023. július 24.).

3 Az idézet egy nem publikált interjúból származik, amit 2021 októberében készítettem az íróval.

4 Bán Zsófia, *Vagánybagoly és a Harmadik Á, avagy mindenki lehet más*, Budapest, Pagony, 2019; Uő, *Vagánybagoly és a Negyedik Á, avagy mindenki láthat mást*, Budapest, Pagony, 2022. Az esszéisztika és a publicisztika területén is nagyon aktív Bán Zsófia, ám ezt a szövegtípust nem fogom vizsgálni ebben a tanulmányban.

> konkrét, világba nyúló, tranzitív irányultsága. Élesen hatalomellenes, nyíltan politikaiként viselkedik, a patriarchális, totalizáló, asszimilacionista, homogenizáló és globalizáló tendenciák ellen emel szót a sokszínűség és az eltérő tradíciók megőrzése céljából.[5]

Bár az elhelyezés csak az első novelláskötet (még talán más, 2010-ig csak folyóiratban megjelent elbeszélés) alapján történik, a leírás találónak mutatkozik a két későbbi kötetre is, ahogy az majd kiderül a további elemzésemből is.

Amikor a *dél-amerikai vonal*at választottam elemzési kritériumként egy olyan konferenciára, ami a magyar irodalom transzkulturális jelenségeinek vizsgálatát célozta meg, tudatosan egyszerűsítő kritériumot használtam, amely a transzkulturális irodalom egyik szempontjának felel csak meg: a vizsgálandó elbeszéléseket azért választottam ki, mert *valahogyan* ott jelenik meg Dél-Amerika – és azért Dél-Amerika, mert a szerző ott született. Ezzel követtem Arianna Dagnino megfogalmazását, miszerint „to some extent the modes of narration of transcultural writing are a direct expression of their creators' transcultural realities and sensibilities".[6]

A (bizonyos értelemben egyszerűsítő) önéletrajzi kritérium pedig előnyösnek bizonyult, mert lehetővé tette a különböző kötetekben megjelent elbeszélések egymás mellé állítását és együttolvasását. Így a szövegek összefüggése világosabbá válik, és a felszínre kerülnek bizonyos textuális, formális megoldások, amelyek tágabb értelemben transzkulturálisak. A transzkulturális jelleg ezáltal a hibriditás textuális ábrázolásaként értelmezhető, a „formation of identities in a process of crosscultural communication and immersion in modern diasporas"[7] ábrázolásaként.

Egy rövid idézettel kezdem. Az elbeszélés főszereplője egy magyar nő, aki Brazíliába emigrált, és negyven év után tér vissza Budapestre:

> Minden kis tikk emlékeztette arra, aki miatt, negyven éve, elhagyta tízmilliós országát. Aki miatt látta a Földet. Aki miatt élt az évtizedeken át, a déli félteke idegen csillagképei alatt. Crux, Vela, Pyxis, Hydra, Serpens, Canis Maior, Orion, Tucana, Indus. Aki miatt arcát négyszögletesre öntötte ki az idő. Aki miatt nem tudott, nem akart emlékezni.[8]

Az idézet az idegenség metaforájának hatásos példája: az élet egy idegen csillagképekből álló égbolt alatt. A csillagok nem magyarul, és nem is portugálul vannak felsorolva, hanem latinul: egy tudományos nyelven, ami itt deterritorializált-deterritorializáló nyelvként működ-

5 Németh Zoltán, *'Péterek' nemzedéke (A posztmodern prózafordulat értelmezéséhez)*, Irodalmi Szemle, 2010/7, 7–15, 10, 15. lábjegyzet. https://adatbank.sk/digitalis-tar/digitalizalt-folyoiratok/irodalmi-szemle/ (Letöltés ideje: 2023. július 24.).

6 Dagnino Arianna, *Transcultural Literature and Contemporary World Literature(s)*, CLCWeb: Comparative Literature and Culture, 2013/5, https://doi.org/10.7771/1481-4374.2339 (Letöltés ideje: 2023. július 24.).

7 Haberkorn Michaela, *Treibeis und Weltensammler. Konzepte nomadischer Identitat in den Romanen von Libuše Monikova und Ilija Trojanow = Von der nationalen zur internationalen Literatur. Transkulturelle deutschsprachige Literatur und Kultur im Zeitalter globaler Migration*, szerk. Schmitz Helmut, Amsterdam, Rodopi, 2009, 243–261, 243. Haberkornt Dagnino idézi angolul.

8 Bán Zsófia, *Három kísérlet Bartókra* = B. Zs., *Amikor még csak az állatok éltek*, Budapest, Magvető, 2012, 54–71, 58.

dik.[9] A „csillagkép" jelentős metaforaként használható arra is, hogy megmutassam, milyen a szövegek szoros kapcsolódása, hiszen a szöveg-konstelláció intertextuális és intermediális összjátékként olvasható. Bár csak kevés műről van szó, ezek a 2003 és 2020 között megírt vagy átdolgozott szövegek a téma folyamatos feldolgozásáról tanúskodnak. A következő elbeszélésekről van szó:

A két Frida (*Esti iskola*, 2007)
Kiűzetés a Paradicsomba (*Esti iskola*, 2007; Magyar Lettre Internationale, 2006)
Három kísérlet Bartókra (*Amikor még csak az állatok éltek*, 2012; Jelenkor, 2011)
A dolgok múzeuma (*Amikor még csak az állatok éltek*, 2012)
Méreg (*Amikor még csak az állatok éltek*, 2012; Magyar Lettre Internationale, 2010)
Keep in touch (*Amikor még csak az állatok éltek*, 2012; = *Papafilm*, Élet és irodalom, 2003)
Képzeletbéli Éden (*Amikor még csak az állatok éltek*, 2012; Beszélő, 2007)
A Voyager-aranylemez (*Lehet lélegezni!*, 2018; Magyar Lettre Internationale, 2013)

2. *A KÉT FRIDA*. TRANSZKULTURÁLIS IDENTITÁS

A két Frida című elbeszélés kifejezetten önéletrajzi ihletésű, és arra a kultúrsokkra utal, amelyet a tizenkét éves Bán a magyar, kádárkori iskolába való megérkezésekor átélt:

> Rióban olyan amerikai iskolába jártam, ahol mindenki a maga tempójában haladhatott, lebontották az osztályok közötti falakat, csak csoportok voltak, ezek között pedig izgalmas átjárás. Rémisztő élmény volt, hogy itthon az osztály előtt kellett felelni, vigyázban állni, úttörőeskü tenni, az énekkarban pedig mozgalmi dalokat harsogni. Nekem ez kész őrület volt.[10]

A két Frida cím persze a híres Frida Kahlo-festményre utal. Az *Iskola a határon túl* alcímen, azaz Ottlik regényére való hivatkozáson keresztül nemcsak hogy már a címben is utalást tesz az író a magyar iskolára, hanem közben a határ motívumát is bevezeti, a földrajzi határátlépés motívumát. A Frida Kahlo-festményen érezhető identitáskérdés – a tükör, az iker, a Másik motívuma – a migrációs tapasztalat transzkulturális dimenziójával gazdagodik.

9 A latin nyelv használata nemcsak a deterritorializáció kérdését veti fel, hanem a kiejtésen keresztül a reterritorializációét is: hogyan fogja az olvasó kiejteni ezeket a latin neveket? Ezt a kérdést Dánél Mónika tanulmánya inspirálta, l. Dánél Mónika *Accents and Locality: Hungarian Literature as a Medium of Multilingual Cultural Memory*, Studi Finno-Ugrici, 2021/1, 1–38, https://doi.org/10.6093/1826-753X/8280 (Letöltés ideje: 2023. július 24.).

10 Bán Zsófia, *A könyvrongálás értelmezhetetlen Európában, a nácizmust leszámítva*, Mátraházi Zsuzsa interjúja, HVG, 2020. nov. 12., https://hvg.hu/360/202046_ban_zsofia (Letöltés ideje: 2023. július 24.).

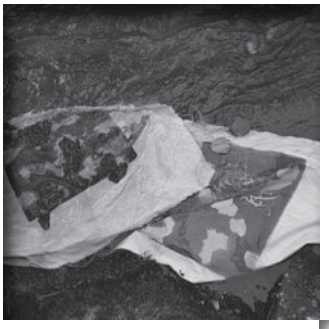

A szürreális, néha groteszk jellegű és nagyon ironikus elbeszélés főszereplője „a két Frida". Két lány, akik „ketten vannak egyek" és „ezen úgy [próbáltak] segíteni, hogy másképp [öltöztek]". A mondatot az öltözködésük leírása követi, ami tulajdonképpen a festményen látható ruhák leírása. A szocialista iskolarendszer új logikájába került főszereplők hiába próbálják a maguk másságát elfogadtatni. Például az is zavaró az egész osztály és a tanárok számára, „hogy ugyanúgy hívnak minket", mert az ő logikájuk szerint „két egyformát különbözőképpen hívnak". „A logikák e többféleségét nevezik kulturális különbségnek", mondja a két Frida. De „erre mindenki alpári módon röhögött. Röhögött az egész osztály".[11] A két Frida egy nyelvi univerzumba emigrálnak: elbeszéléstechnikai szempontból az Ottlik- és Karinthy-féle idézetekkel, illetve a Kádár-kori úttörőnyelv használatában érzékelhetőbb lesz a kulturális különbség.

Az elbeszélés során a két kultúra – az indián és a magyar – külső szembeállítása belső konfliktussá alakul. Az elbeszélői és írói stratégiák a Frida Kahlo-festmény jelentésének gyökereihez nyúlnak. Egy 2000-ben publikált, Frida Kahlónak szentelt esszében, amelynek a címe a jelentőségteli *A másik, aki ugyanaz*, Bán azt írja:

> Frida az őspopsztár: […] megismétli magát, ám hogy a festett kép volt-e előbb vagy az eleven, már nem világos. […] Frida a hiperrealizmus végletes formáját gyakorolja; a valóságábrázolásból fokozatosan valóság lesz, a leképezett alak helyébe, illetve mellé az eredeti, eleven modellt állítja egyenrangú műalkotásként: saját magát.[12]

A valóság és a valóságábrázolás közötti szabad átjárást Bán egy ekphraszisz jellegű elbeszélési stratégiával vetíti fel újra: a diegézis Frida Kahlo eredeti festményének leírásaként bontakozik ki, de úgy, hogy az elbeszélésben előbb van a cselekmény, és csak utána, annak eredményképpen jön létre a kép, ami itt nem festmény, hanem fénykép. Mintha a fénykép a fiktív világának a fiktív terméke lenne. A két főszereplő attól fél, hogy „ha az egyikünk előbb hal meg, mint a másik. […] magunkra maradunk magunkkal". És ekkor egy olyan műtétet hajtanak végre az otthoni fürdőszobában, amivel „nekiláttunk összekapcsolni a szívünket. Úgy okoskodtunk, hogy ha a kettőből egyet csinálunk, akkor nem halhatunk meg külön-külön, mert a másik is én leszek."[13]

A cselekmény tehát azt a vizuális eredményt produkálja, amely valóban Kahlo festménye. Ezt lefotózza az „osztályfényképész", az osztályfőnök tiltása ellenére. A festmény-fénykép fe-

11 Bán Zsófia, *A két Frida. Iskola a határon túl* = B. Zs., *Esti iskola. Olvasókönyv felnőtteknek*, Budapest, Kalligram, 2007, 36–39, 39.
12 Bán Zsófia, *A másik, aki ugyanaz* = B. Zs., *Amerikáner*, Budapest, Magvető, 2000, 142–158, 143.
13 Bán Zsófia, *A két Frida…*, *i. m.*, 41–42.

A KÉP A TANULMÁNYHOZ TARTOZÓ ILLUSZTRÁCIÓ.

kete-fehéren szerepel az elbeszélés végén [1. kép]. A fotó felirata: „Frida és Frida, 1969. 6./b". Tehát nem 1939-ben vagyunk, amikor Frida Kahlo festette a képet, hanem abban az évben, amikor Bán Zsófia átköltözött Magyarországra, Budapestre.

A kettős, az iker, a rimbaud-i „je est un autre" motívumának szinte groteszk újraértelmezéséről van szó. A fent említett, Frida Kahlóról szóló esszéjében Bán *A két Frida* c. festményt a következőképpen írja le:

> […] itt minden korábbi Másik valóban, tragikusan ugyanazzá válik, a szó legszorosabb értelmében: a Másik is én vagyok, mert már nem maradt más, csak én. Narkisszosznak, a valódi jelenlétnek, a hiány mítoszának újrafogalmazása ez. Itt azonban a Másik jelenléte nem boldog révbeérkezést, hanem veszteséget, gyászt jelent.[14]

Közismert, hogy Frida ezt a képet a Diego Riverától való válása után festi. Diego nélkül Frida egy másik Fridává lesz. A hangsúly a kettőségen, az elszakadáson, a szétszakításon van.[15] Az elbeszélésben pedig mind a rendkívül ironikus tónus, mind a fénykép által megörökített „műtét eredménye" mintha ellensúlyozni akarná ezt a tragikus veszteségérzetet. Egzisztenciális/egyéni szinten ugyanúgy, mint kulturális szinten, a javaslat az, hogy a kettősség és a multi-identitás állapotát, amelyet a migrációt átélő személy megtapasztal, meg lehet és meg kell őrizni, vagy legalább szembesülni kell vele.

> Másnap már így mentünk iskolába, Frida én volt, én meg Frida voltam. S jóllehet egyikünk spanyolul álmodott, másikunk magyarul számolt, egyikünk focizni szeretett, másikunk művészi tornázni, egyikünk lombfűrészelt, másikunk horgolt, egyikünk a fiúkat szerette (különösen a Diegót), másikunk a lányokat (különösen a Marlene Dietrichet, aki a cébe járt, és ő is külföldről jött), egyikünk alt volt, a másikunk mezzo […] most már mégis egyek voltunk, s repesett a feltárt szívünk, hogy milyen jól kifogtunk a sorson.[16]

A két identitás közötti belső konfliktus a külső kontextus által, a szocialista Magyarországgal már említett konfliktuson belül jelentkezik. Ezzel szemben a dél-amerikai, sőt indián elem inkább egy eredeti boldogság kifejezéseként szerepel. Ahhoz, hogy legalább

14 *Uo.*, 154.

15 Nyilvánvaló, hogy az életrajzi eseményhez kötődő szűk értelmezés mellett létezik a kettősségnek egy tágabb értelmezése is: a mexikói őskultúra és a kolonializmus civilizációja, az európai gyökerek (Frida apja magyar származású német zsidó volt) és a mexikói gyökerek, a biszexualitás. Mind olyan szempontok, amelyek nem közömbösek Bán Zsófia írásában.

16 Bán Zsófia, *A két Frida*, *i. m.*, 42.

képzeletben visszatérjenek a „maya múltba", *A két Frida* két főszereplőjenek ki kell zárnia az érzékszerveit, a hangokat, a látványt:

> de ekkor úgy határoztunk, hogy nem hallgatjuk tovább. Kizártuk a hangokat a fülünkből, kizártuk a látványt a szemünkből, kizártuk a tanár nénit és ezt az egész bolond országot a feltárt szívünkből, és visszaképzeltük magunkat az acapulcói öbölbe, visszaképzeltük magunkat a Yucatán-félszigetre, visszaképzeltük magunkat Tikal, Tulum, Chichen Itza, Copan és Uxmal piramisaira, visszaképzeltük magunkat a dzsungelbe, visszaképzeltük magunkat boldog maya múltunkba és Diego karjai közé.[17]

3. EMLÉKEZÉS ÉS TEST

A szenzoros emlékezet nagyon érdekes és termékeny módon tér vissza két másik elbeszélésben, a *Kiűzetés a paradicsomba* és a *Három kísérlet Bartókra* c. írásokban. Az elsőben, ami az *Esti iskolá*ban jelent meg, a (női?) főszereplő Brazíliába (Rióba) megy vissza (vagy képzeli vissza magát). Az elbeszélés egyes szám második személyű, belső monológról van szó. A szöveg nem explicit módon autobiografikus, de fel lehet ismerni önéletrajzi elemeket. A második elbeszélésben, ami az *Amikor még csak az állatok éltek* c. kötetben jelent meg, egy másik, szintén női főszereplő Magyarországra (Budapestre) tér vissza (vagy képzeli vissza magát). Ahogyan a két idézet mutatja, a két elbeszélés ugyanazt a narratív stratégiát használja, ellentétes iránnyal:

> Visszamész, érted? Visszamész, és megnézed, ott vagy-e még, vagy sikerült-e végre áthurcolkodnod. [...] Körülnézel, megvan a parti sétány, megvan a Krisztus, megvan az öböl, megvan a naplemente, minden megvan. [...] A dolgokat elősorban szagolni kell. Érezni kell a rothadó idő szagát. […] a favelákból a tenger felé terjengő szegénység szagát, meg ha már itt tartunk, a tenger elhasznált, agyonszagolt szagát, […] a feketebab és a rizs örökre összefonódó rabszolgaszagát, a hófehér capoeira ruhába öltözött, harci táncot járók izzadságának szagát, a bossa nova rosszullétig édeskés szagát, a portugal szavak és hanglejtések naftalinba csomagolt, áporodott szagát [...].[18]
>
> Visszamész, érted? Visszamész, és megnézed, ott vagy-e még, vagy sikerült-e végre áthurcolkodnod. [...] Körülnézel, megvan a Duna-parti sétány, megvan a rakodópart,

17 *Uo.*, 44.
18 Bán Zsófia, *Kiűzetés a Paradicsomba* = B. Zs., *Esti iskola. Olvasókönyv felnőtteknek*, Budapest, Kalligram, 2007, 151–157, 151.

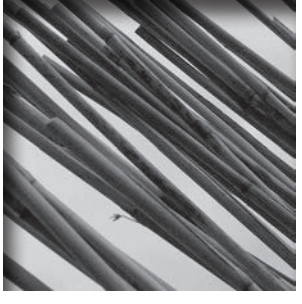

> megvan az oroszlános híd, megvan a naplemente, minden megvan. [...] A dolgokat elősorban szagolni kell. Érezni kell a rothadó idő szagát. [...] a naftalinból, szekrények mélyéről előszedett, áporodott díszmagyarok szagát, [...] munkába menő férfiak arcvizének hajnalszagát, az újságok vigasztalanul ismétlődő híreinek romlott halra emlékeztető szagát, az üres üzletpultok és a pult alól kiadott, nemlétező áruk boldogságszagát [...].[19]

Az első elbeszélésben az itt mutatott narratív struktúra végig használatban van, a másodikban pedig csak egy része egy tradicionálisabban konstruált narratívának, amelyben a fő cselekmény egyes szám harmadik személyű.

Bár némi időbeli különbséggel jelent meg, intertextuális szinten a két novella az elbeszélési stratégián keresztül a tükör motívumát ábrázolja: mintha a megírás szempontjából a Brazília felé való narratív kísérletet visszafelé is követnie kellett volna a szerzőnek. Ugyanannak az elbeszélői stratégiának az alkalmazása arról árulkodik, hogy a migrációs tapasztalatokhoz kapcsolódó emlékezet két iránya egymás mellett létezik, azonos elbeszélői lendületet és ezáltal transzkulturális irodalmi teret eredményez.

Ahogyan a fenti idézet is mutatja, a két történetben a helyek egyéni emlékezetének szenzoros rekonstrukciója egy kollektív történelmi emlékezet rétegződéséből (is) áll, amely áthatja a helyeket, és több kulturális referenciára utal. A *Kiűzetés a paradicsomba* utolsó bekezdésében a főszereplő visszafelé is veszi az irányt:

> Aztán ha végre ezzel is megvagy, fogod szépen a sátorfádat, édes fiam, sarkon fordulsz, és jössz, jössz, egyre csak jössz, nem nézel vissza, mondom nem nézel vissza, átkelsz szépen a nagy, ködös vizeken, a Shell-kútnál balra fordulsz, a határnál letagadod, hogy van nálad valuta, kérdésre azt feleled, hogy nem emlékszel, hol voltál, semmi közöd az egészhez, hogy ez bizonyára tévedés lesz, neked a beteg nagymamádat kell meglátogatni és azért van tele a kosárkád Toblerone csokival meg szardellapasztával, és kérdezd csak meg, hogy nekik viszont vajon miért olyan nagy a szájuk, ettől mindig zavarba jönnek, és el fognak engedni. Bízd rám, tudom, mit beszélek. Ne vitatkozz. Igenis visszamész, megparancsolom.[20]

A „nem nézel vissza", azaz az Orfeusz és Euridiké történetére való hivatkozás ismét a két identitás megőrzésére való felszólításként értelmezhető. Mint azt *A két Frida* c. elbeszélésben

19 Bán Zsófia, *Három kísérlet Bartókra* = B. Zs., *Amikor még csak az állatok éltek*, Budapest, Magvető, 2012, 54–71, 58.

20 Bán Zsófia, *Kiűzetés a Paradicsomba*, *i. m.*, 157.

is láthattuk, most, hogy a főszereplőnek sikerült visszanyernie a régi identitását, és azt élő jelenséggé változtatnia a szenzoriális emlékezeten keresztül, már nem szabad elveszítenie.

4. AZ INTERMEDIALITÁS MINT TRANSZKULTURÁLIS TÉR

A szöveg-konstelláció egy másik elbeszéléshez vezet, hiszen a *Három kísérlet Bartókra* c. novella szorosan kapcsolódik egy másikhoz, amely a szöveg különböző mediális megjelenése miatt rendkívül érdekes. A *Méreg* c. elbeszélésben Karády Katalin magyar díva és énekesnő szerepel. Bán Zsófia kísérletet tesz annak az időszaknak az ábrázolására, amikor Karády már nem az egész magyar világ által ismert díva, hanem egy egyszerű emigráns lett. Miközben Karády arra várt, hogy végre beengedjék az Egyesült Államokba, 15 évet töltött Brazíliában élettársával, Frank Irmával együtt, teljes névtelenségben. Az identitás elvesztése rendkívül plasztikusan tematizálódik a történet során. Például amikor „nevét kimondva látva látja: zuhan szájából szava tompa puffanással a porba",[21] Karády Katalinból egyszerűen „K." vagy „dona K." lesz. Kedvenc helye a Butantan, a riói kígyóállatkert, amelyhez ellenállhatatlan vonzalmat érez. A kígyóállatkert az a hely, amely „a teatralitás maximális eszközeivel színre viszi, láthatóvá és tapinthatóvá változtatja legtitkosabb lelkiállapotát, az életével szemben érzett viszolygását."[22] De ez az a hely is, „ahol a méregtermelést a visszájára tudják fordítani, ahol egy halálos erejű anyagból gyógyszert képesek előállítani, ahol a rossz végül jóra fordul."[23] A földre hulló név képe a vedlő kígyó képéhez hasonlít, az identitás elvesztése egy olyan metaforikus rendszerben tematizálódik, amely magába olvasztja a trópusi környezetet, nem anélkül, hogy visszautalna a kettőséghez kapcsolódó gazdag metaforikus hagyományra.[24]

Hogyan függ össze a Karády-elbeszélés a *Három kísérlet Bartókra* c. szöveggel? A két elbeszélés közötti tematikus (migráció, Brazília – Magyarország – Brazília) kapcsolaton kívül szövegbe rejtett utalások is találhatók.[25] Katicát is „Dona Catarinának" hívják Brazíliában, és hasonlít Karádyra:

> Halottnak itt volt ő, egy trópusi városban, ahol nem tudták, ki az a Karády, akire, mint még otthon mondták, annyira hasonlított, és ahol ő sem tudta, hogy hívták az utcákat azelőtt. Ha ugyan nem mindet ugyanúgy hívták kezdettől fogva, mint most.[26]

21 Bán Zsófia, *Méreg* = B. Zs., *Amikor még csak az állatok éltek*, Budapest, Magvető, 2012, 116–129, 117.
22 *Uo.*, 121.
23 *Uo.*, 125.
24 A Kafkai K.-ra gondolok, illetve még például az árnyék nélküli Peter Schlemihlre. A test és az identitás diskurzusával kapcsolatban itt különösen Földes Györgyi nemrégiben megjelent munkájára utalhatunk, l. Földes Györgyi, *Test – Szöveg – Test. Testreprezentációk és a Másik szépirodalmi alkotásokban*, Budapest, Kalligram, 2018.
25 Az általam készített olasz fordításban a két történet valójában diptichonként szerepel, l. Bán Zsófia, *Veleno / Tre tentativi con Bartók*, L'Aquila, Textus, 2019.
26 Bán Zsófia, *Három kísérlet Bartókra*, *i. m.*, 61.

Nemrég, 2020-ben, a *Méreg* alapanyagává vált egy Karádyról szóló monodrámának is, ez az *El! Karádyáda*. Az egész történet a díva Brazíliába érkezésekor játszódik, a megérkezés liminális helyzetén van a hangsúly. Bán azt a kognitív disszonanciát akarja feltárni, amely akkor keletkezik, amikor Karády senkivé válik, és ennek érdekében a monológ teljes egészében „a rio de janeirói kikötő bevándorlási hivatalának neonfénnyel megvilágított, steril várószobájában”[27] zajlik. A várószobában, azaz a *határzónán* való tartózkodás alatt Karády megmutatja – egyedül – addigi életének a legjobb verzióját, hogy engedjék be az országba. Ezen a narrációs stratégián keresztül a néző első személyben kapja meg Karády életét, a dívává válásától kezdve a nácik általi kínzásán át a belgiumi, majd brazíliai emigrációjáig. A *Méreg*hez képest a darab így világosabban és egyértelműbben követi a színésznő életrajzát. Mindazonáltal a *Méreg*ből eredeztethetők az egyes részletek, és – ami itt még érdekesebb – a *Három kísérlet Bartókra*ból is, sőt, éppen a már idézett csillagkép-részlet is innét származik. A monodráma tehát megerősíti a két elbeszélés kapcsolatát.

A transzkulturális identitás megformálásához az irodalmi ábrázolás kísérlete során még két projekt tartozik. Az első Bán Zsófia és Forgács Péter együttműködésének az eredménye. A *Méreg* c. elbeszélésből lett egy rövidfilm is: a szöveget felolvasó Bán Zsófia hangja kíséri az apja által Brazíliában készített családi filmek részleteit. A tekercseket az író apja halála után találta meg, majd adta át Forgácsnak az amatőrfilm-gyűjteményébe, a *Venom – A diva in exile* pedig 2016-ban készült el. Az eredeti elbeszélés önéletrajzi eleme a filmes verzióban még hangsúlyosabbá válik. A brazíliai tér pedig nemcsak az író által megtapasztalt tér, hanem a szülői szemmel rögzített, illetve a szülő által átélt tér, amelyben az író is kisgyermekként néha-néha felbukkan, szerepel. Az emlékezeti tér mintha megháromszorozódna Karády Katalin, Bán Zsófia és a szülő tapasztalatában. A lenti filmkockán látható, hogyan fedik egymást az eddig tárgyalt elemek [2. kép]: Karády, Bán édesanyja,

27 Bán Zsófia, *El! Karádyáda*, rendező Pelsőczy Réka, szereplő Fullajtár Andrea, Orlai Produkció, 2019. Köszönöm Bán Zsófiának, hogy rendelkezésemre bocsátotta a színdarab kéziratát, amelyben színpadi utasítások is találhatók.

A KÉP A TANULMÁNYHOZ TARTOZÓ ILLUSZTRÁCIÓ.

a hüllők... A rövidfilmben a színek is, a zene is trópusi hangulatot produkálnak, ami összhangban áll a szavak teremtette hangulattal.

A másik mű a *Keep in touch* című novella, amely a *Méreg* és a *Három kísérlet Bartókra* című novellákkal együtt szerepel az *Amikor még csak az állatok éltek* című kötetben, bár még 2003-ban íródott és jelent meg *Papafilm* címmel folyóiratban.[28] Az ebben a kötetben való megjelenés a fent említett elbeszélésekkel való összefüggést sugallja, míg a *Venom* című rövidfilm elkészítése utólag (konkrétan, vizuálisan) tisztázza az olvasó számára egy önéletrajzi jellegű szöveg megkomponálását, amelyben az elbeszélő-én a véletlenül újra felfedezett családi filmek mozgóképeit írja le, kommentálja. Ebben a tanulmányban nincs hely arra, hogy az intermedialitás és az emlékezet poétikájának kérdéseibe belemerüljünk, de érdemes hangsúlyozni, hogy ezek a kérdések hogyan fonódnak össze a brazil környezethez kapcsolódó és a *Méreg*ben már megfigyelt képi világgal. Néhány részletet idézhetünk ennek kapcsán:

Karnevál egy másik bolygón, egy elsüllyedt kontinensen; ha a térképen keresed, ott van a helyén, de ha megérinted, elsiklik az ujjaidtól, és eltűnik a filmkockák ugráló rései közt: fürgelábú gyík. [...]
Ekkor különös dolog történik, mintha filmhiba lenne, vagy talán a kezdő operatőr használt kétszer egy filmet, egymásra kopírozódik két helyszín, egy városi és egy vidéki, egymásra tekerednek a képsorok,
mint kígyó,
a liánra. [...]
Kígyó kúszik a fűben, lassan, alattomosan, a kamera közelről követi, ismeretlen ismerősök kertjében vagyunk,
talán a Finzi Continiék kertje ez,
vagy meglehet, a kígyó egy másik szegmens volt, most mégis összekapaszkodnak a megújult narratívában

28 Bán Zsófia, *Keep in touch* = B. Zs., *Amikor még csak az állatok éltek*, Budapest, Magvető, 2012, 164–184. Bán Zsófia, *Papafilm*, Élet és irodalom, 2003/34, https://www.es.hu/cikk/2003-08-25/ban-zsofia-/papafilm.html (Letöltés ideje: 2023. július 24.).

(a filmtekercseket, óvatos óvszeresként [sic!], átírattam videóra úgy, ahogy jöttek, a véletlen szabta sorrendben, csalás nélkül, könnyedén) [...][29]

Ebben a szövegben a kompozíciós technika nagyon hasonlít ahhoz, amit Forgács Péter alkalmaz, amikor privát anyagból készíti filmjeit. A montázs (filmes és szöveges) véletlenszerűsége az emlékezeti folyamatok véletlenszerűségét idézi. Rendkívül érdekes, hogy az emlékezet működésének e metaforáival korrelálva jelenik meg a kígyó, a hüllő, vagyis ugyanaz a metaforikus (állati) univerzum, amelyet a *Méreg* c. elbeszélésben a szerző az identitásvesztés, az *in-between* állapot tematizálására használ: a hüllők mint állatok, amelyek elszaladnak, amelyek testükkel körbe tudnak keríteni és megfojtani, amelyek pikkelyes bőre csak látszólag viszkózus, de valójában kellemes tapintású, a kígyóvedlés. Érdekes, hogy a *Keep in touch* c. elbeszélés is egy karneváli jelenettel kezdődik, táncoló testekkel, maszkokkal, ahogyan a *Kiűzetés a Paradicsomba* c. elbeszélésben is találkoztunk már vele.

5. A DÉL-AMERIKAI KÉP ÉS A TÖBBIRÁNYÚ EMLÉKEZÉS TERE. ZÁRÓ GONDOLATOK

A dél-amerikai vonal tehát egy szövegkonstellációt rajzol meg, amelyben a trópusi térnek ambivalens jellege van. Ennek az oka a migrációs tapasztalat, vagyis azok a tapasztalatok, amelyek a migrációhoz vezettek. Ez a *Kiűzetés a Paradicsomba* paradox címben nagyon jól kifejeződik: a trópusi tér, a paradicsom, „a boldog maya múlt" (*A két Frida*), az a hely, ahol „minden egy folyamatos jelenben zajlott", egy „szűnni nem akaró jelen, ami minden mást kitörölt, elmosott" (*Három kísérlet Bartókra*); egy olyan hely, amelynek a távolsága eltörli a múltat (*Keep in touch*). Pedig a Paradicsom*ba* az ember ki van űzve, meztelenül, mint Ádám és Éva.

Az ambivalens elem ott bukkan fel, ahol nem vártuk: a fenti idézetben például megtalálható Giorgio Bassano felé „Finzi Continiék kertje", azaz a zsidó deportálásra való utalás. Hiszen a *Keep in touch* c. elbeszélésben nagyon fontos szereplő az író édesanyja, aki a családi filmekben fiatal „királynőként" jelenik meg. A többnyelvűség *ad absurdum* némasággá válik:

> egyszóval mi lenne most a téma, drága Gulliverné, [...] hogy anyanyelvem van mindjárt kettő is, az egyiket tőled, a másikat

29 Bán Zsófia, *Keep in touch*, *i. m.*, 165 és 181.

a babától (ejtsd: *bábá*),
éjfekete dadámtól kapom, de az anya
nyelve
mégis hiányzik?, hogy szavakat ugyan cserélünk, de a lényegről nem beszélünk soha?,
hogy nem mondod, mit éltél át, hová vittek és hogyan (mástól szűkösen megtudom)?[30]

A fenti holokauszt-utalások alapján a *Keep in touch* c. elbeszélés egy másikkal kapcsolódik össze, az utolsóhoz,[31] amire ebben a tanulmányban kitérek, a *Képzeletbéli Éden*nel. Az elbeszélés először 2007-ben jelent meg a Beszélőben, egy olyan projekt keretében, amelyben arra kérték az írókat, hogy Szilágyi Lenke egy-egy képére komponáljanak szöveget. A kép ebben az esetben a *Rebeka* (2003) volt. Az elbeszélés 2012-ben jelent meg az *Amikor még csak az állatok éltek* c. novelláskötetben is, ám egy olyan átírt verzióban, amely nagyon eltér az elsőtől, a jelen diskurzus szempontjából lényeges elemekkel. Itt a folyóiratbéli verziót fogom vizsgálni.

A főszereplő egy Brazíliában élő magyar, aki lengyel nyelvtudásának köszönhetően tolmácsként dolgozik a magyar nagykövet látogatása során a ríói lengyel nagykövetségen. Belső monológjában, amelyben az őt váró eseményeket vetíti előre, felszínre jön a múlt, a koncentrációs táborokban szerzett traumatikus élményeinek kínzó emléke. Sommelierként szerzett képességei miatt a Sonderkommandóba kerül, ahol a náci tiszteknek szolgál fel bort. Ezek egyike megerőszakolja, majd a hóba dobja. A hideg miatt lefagy néhány ujjperce. Ezért álmodik Brazíliában továbbra is hókupacokról.

A traumatikus eseményekre való utalások csak apró, de jelentős nyomokként kerülnek fel időről időre a szövegben, mint például ezen a helyen:

A nagykövet elvtárs feltétlenül számít a szolgálataimra. A nagykövet elvtársnak van szerencséje egy árva kukkot sem beszélni semmilyen nyelven az ő édes, zamatos, veretes magyarján kívül. Az ujjatlan, fekete nagyestélyit veszem, a háromnegyedes fekete kesztyűvel. Úgy kell az ilyen okos ruhadarab, mint egy váratlan bók: elfedi

30 Bán Zsófia, *Keep in touch*, *i. m.*, 172.
31 Helyszűke miatt nem elemzem a fent említett *A dolgok múzeuma* és *A Voyager-aranylemez* c. elbeszéléseket, amelyek egyebként kicsit kívül esnek az itt javasolt olvasathoz képest.

> a kéz ráncait, májfoltjait, jótékonyan kitölti a hiányzó ujjpercek helyét, és praktikusan kitakarja a kéretlen tetoválásokat. Egy valóságos főnyeremény. Minden alkalmat megragadok, hogy estélyi kesztyűt húzhassak. Így legalább néha ujjatlant is hordhatok, ami egy trópusi éjszakán igazi áldás. Ahogy a tenger felől hirtelen felkerekedő langyos, esti szél végigsimítja a vállat, egy pillanatra azt gondolhatjuk, hogy csak jelen idő van.[32]

A deportáltak karjára tetovált számokra való utalás azért explicit, mert korábban a szövegben egyértelmű kifejezések jelennek meg (*Sonderkommando*, *Vernichtungs*kvota) a főhős többnyelvű zűrzavarában. A trópusi tér itt is egy örök jelen potenciális tereként, a nem-emlékezés tereként szerepel. Ám ebben az elbeszélésben is az Éden egy ambivalens hely:

> Otthon persze azt képzelik, ez itt maga az Éden. Az Éden azonban, az én képzeletbéli Édenem, az, ahol valakik végre eltakarítják ezeket a rohadt hókupacokat. Minek jön az ember a trópusokra, ha aztán csak mindig hókupacok, amerre a szem ellát.[33]

A migrációs tapasztalat ismét olyan élményként jelenik meg, amelyben a múlt identitása (annak minden traumájával) együtt él az új identitással, és transzkulturális tapasztalattá válik. Emblematikus ebben az értelemben a Malinche-féle hasonlat, amelyet a főhősnő a tolmács szerepére utalva használ: „Egy valóságos kis Malinche vagyok. Cortez és Montezuma randiznak, én meg simogatom a buksijukat és összevissza csúsztatok."[34] A komplex, ellentmondásos Malinche figuráján keresztül egyetlen mondatban jelenik meg az „emberek, kultúrák közti párbeszéd"[35] emblémája, a tolmács, s ironikusan emlékeztet az amerikai kontinens meghódításának traumájára, különösen az aztékok hódítók általi kiirtására.

Végezetül érdemes itt feleleveníteni a fentebb már említett elbeszélések néhány elemét, hogy a Malinche-mondat fényében újraolvassuk őket, s a transzkulturalitáshoz és a *multidirectional memory*-hez kapcsolódó további elemzési lehetőséget javasoljunk. *A két Fridá*ban láttuk a maya múltra való utalást, amihez hozzáadódik (az elbeszélés

32 Bán Zsófia, *Képzeletbéli Éden*, Beszélő, 2007/12, 90–93, itt 92.
33 *Uo.*, 92–93.
34 *Uo.*, 92.
35 *Uo.*

szürreális dimenziójában) a Lakatos Sanyi és az indián Diego közötti asszociáció;[36] a *Kiűzetés a Paradicsomba* c. novellában az öt érzékszerven keresztül felidézett történelmi emlékezet a rabszolgaságot is érinti; a *Méreg* c. elbeszélésben a Levi-Strauss-féle „szomorú trópusok" vannak említve. A *Képzeletbéli Éden* c. elbeszélésben pedig a holokausztra, a szocializmusra (a lengyel és a magyar nagykövet találkozása) és az aztékok leigázására való utalás is egymás mellett jelenik meg.

A transzkulturális önéletrajzi tapasztalat, a több kultúra együttélése szövegek konstellációján keresztül jelenik meg: mindegyikük, bármennyire is autonóm, nem önmagában pihen, hanem átlépi saját szövegbeli (vagy akár mediális) határát, hogy egy másik szövegbe is behatoljon.

Ebben az értelemben az itt bemutatott szöveg-konstelláció olyan narratív javaslat, amely talán Michael Rothberg igényének felel meg. Hogy olyan művek szülessenek, amelyek többirányú emlékezetet ábrázolnak, az „interaction of different historical memories" tapasztalatát, egy produktív és interkulturális dinamikában. Rothberg azt írja, hogy:

> Recognizing the multidirectionality of memory encourages us to pay close attention to the circulation of historical memories in encounters whose meanings are complex and overdetermined, instead of proceeding from the assumption that the presence of one history in collective memory entails the erasure or dilution of all others.[37]

Elemzésében Rothberg azokat az elemeket keresi, amelyek végeredménye az „aesthetic and discursive strategies adequate to linking different minority histories",[38] egy olyan irodalmi formát, amely képes befogadni mások történelmét: „If memory works according to a multidirectional logic, questions remain about what narrative forms correspond to and express the work of intercultural remembrance and what the effects of those narrative forms are."[39]

36 „A logikák e többféleségét nevezik kulturális különbségnek. Erre mindenki alpári módon röhögött. Röhögött az egész osztály. Csak a Lakatos Sanyi nem röhögött, mert ő együttérzett. Ő tudta, mi az a kulturális különbség. […] emlékeztetett minket az otthoni fiúkra. Különösképpen Diegóra. Diego félig indián volt, Lakatos Sanyi egészen az", Bán Zsófia, *A két Frida*, *i. m.*, 39. Lakatos egy tipikus cigány családi név, és itt biztosan Lakatos Sándorra is utal, a cigányzenészre, a Magyar Rádió népi zenekarának alapító prímására.

37 Rothberg Michael, *Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*, Stanford, Stanford University Press, 2009, 179.

38 *Uo.*, 136.

39 *Uo.*, 137.

Az egyik legtermékenyebb elem az anakronizmus „which brings together that which is supposed to be kept apart”[40], és amely véleményem szerint az emlékezeti folyamatok (különösen a traumák önkéntelen emlékezete) irodalmi ábrázolásával hozható összefüggésbe. Egy másik rendkívül érdekes elem, amelyre Rothberg felhívja a figyelmet, a „productive encounter”, vagyis az „encounters between different histories, between public and private spaces, and between everyday practices and traumatic violence”.[41] A konstelláció fogalma is lényeges szerepet játszik ebben a gondolati konstrukcióban: „Benjamin's crystallized constellations provide an image of encounter in which different temporalities collide and in which movement and stasis are held in tension”.[42]

Ezek mind-mind olyan formai elemek, amelyekkel a jelen tanulmányban bemutatott szövegekben találkozunk, és amelyek mind az egyes elbeszéléseken belül, mind pedig a szövegek közötti dialógusokon keresztül épülnek fel. A Rothberg-féle irányban érdemes tovább vizsgálni Bán Zsófia műveit.

40 *Uo.*, 136.
41 *Uo.*, 187.
42 *Uo.*, 44.

SLÁVIK BERNADETT: INVASIVE

AYHAN GÖKHAN

OLAJ, MADÁR

Olajfúrótornya álmában egy madár
szennyezett anyagokból épített fészke
középen húz keresztül vezetéke
átfúrja mint Krisztus csuklóján talál

pontosan a szög sehol nem szivárog
ahhoz túlságosan is jól szigetelt
prognosztizálják óvatos számítások
pár év repedez torony álmából kikelt

tollfoltok maradéka jelenik meg
mint Krisztus megjelent a tizenkettőnek
bemutatást szebbnél szebb ígéret

nem valósíthat meg álmosabb madár
olajfúrótornya álmában nem talál
fészkénél szilárdabb észrevételt.

KOMPOZÍCIÓ

törlést elkerülte nemi szervet
koponya méhszáján húzok át,
tartom, mint szülő nők a terhet,
mindig kerültem a normalitást,

nincs, ami folyjon, megkötözöm,
semmi nem parancsolhat megálljt,
felül a koponyát összetöröm,
reccsenő hang, szilánk, szilánk, szilánk,

a fasz nem sérül, úgy látom, ép,
négyzetedbe, szilánk, madárka lép,
én a vérzést el nem állítom,

koponya-roncsban nemi szerv figyel,
halott a madár és egy tűvel
szúrom át a szebbik oldalon.

BARTALOS TÓTH IVETA

TINCS

Lilit a kedvenc dalával ébresztem. Korán reggel fütyörészik a rigó, napocskával korán kelni jaj de jó, dúdolom felváltva a két pici fülébe. Mosolyogva ébred, átkarolja a nyakamat, közelebb húz magához. Így maradunk percekig, ez a mi közös reggeli rituálénk, eggyé válva ringatózunk, miközben én folytatom a kedves gyerekdalocskát, Lili pedig úgy hallgatja, mint ha most énekelném neki először ezeket a sorokat. Anyám lép be a szobába, ki az ágyból álomszuszék, izgalmas nap vár ránk ma, mondja határozott hangon, riadtan rebbenünk szét a kemény ébresztőre. Elhúzza a függönyt, az ablakot billenőre állítja. Elegáns kosztümben van, a tökéletes frizurájából ítélve egyértelmű, hogy a fodrászánál kezdte a mai napot. Értetlenül nézek rá, amikor közli velem, hogy Lilit kijelentette mára az oviból. Bábszínházba viszi, egy hónapja megvannak a jegyek, mondja. Vásárolni is elmennek. Pizzázni Albertóhoz. Tudod Lili, Albertóhoz, magyarázza neki anyám. Nem tudja. Szívecske alakú pizzát készít neked. Most már emlékszel? Lili zavartan bólogat, érzi, milyen választ vár tőle a nagyanyja. Mikor terveztél szólni nekem erről, kérdezem dühösen, kezemben Lili farmere és pulcsija, az ovis hátizsákját már összepakoltam. Nem válaszol a kérdésemre, nem is néz rám. Kiveszi a kezemből a játszós ruhákat és hanyagul a székre dobja mindkettőt. Színházba ez nem való, jegyzi meg, majd kiválasztja a kislányom ünneplő sötétkék bársony ruháját a szekrényből. Ilyen ruhákat hord egy csinos lány, mondja és maga elé tartja a tüllrétegekkel alábélelt darabot. Megpördül vele a szoba közepén. Lili hangosan felnevet. A nagyi egy csinos lány, tapsol örömében. A nagyi is, és Lili is, mondja anyám. Rám néz. Elfordul. Sem a további kérdéseimre, sem rám nem reagál.

Lili csodálva nézi anyámat. Boldogan bújik bele a sötétkék bársonyruhába. Harisnyát keresnek a fiókban. Anyám óvatosan belenyúl, majd jobb kézfejére ráncolja a vékony anyagot. Vigyáz, nehogy elszakadjon. A harisnya fehér és pöttyös. Lili pici lábát a tenyerébe fekteti, majd ráhúzza. Ugyanezt megismétli a másik szárával is. Lili gyönyörű, mondja. Megkérdezi tőle, hány fonást szeretne. Tizet, tizet, kiáltja a lányom lelkesen. Anyám idegesen mosolyog. Egyet, vagy kettőt? Lassan és hosszasan fésüli. Azt mondja neki, ha felnő, lehet majd szőke a haja. Lili újra tapsol, én néma maradok pont úgy, mint gyerekkoromban, amikor az én seszínűnek tartott hajamat fésülte ugyanilyen lassú, de határozott mozdulatokkal a vágyott tíz copfocska, vagy hajfonat helyett egy általa elképzelt formára. Lehunyom a szemem, egy percre engedetlen hajtincsnek képzelem magam Lili fején. Anyám lassan, de határozottan próbál lesimítani. Figyelem, ahogy közelít felém a rózsaszín hajkefe, félreugrom, az utolsó pillanatban kiszabadulok. Újra próbálkozik, a következő mozdulatra koncentrálok, nem hagyhatom, hogy most is a saját kedve szerint formáljon. Kiszabadult huncut tincsecske, mondja ekkor anyám, a szája, az arca mozdulatlan, mégis hallom, ahogy hozzáteszi, a szabadság nem való mindenkinek, összezavarja a világot,

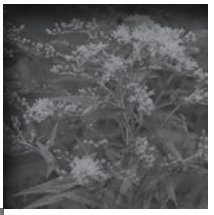

rendezetlenné teszi a szabályos egészet. A szabadság nem több, mint naiv képzelgés. Néha egyszerűen el kell fogadni, hogy egy nagyobb egység részei vagyunk, főleg kóbor pici tincsként egy elegánsra fésült fonat mellett a lányunk fején. Leblokkolok. A hajkefe alám kap, a többi tincshez simít. A mozdulat könyörtelen és erős. Au, szisszen fel Lili, au, kiáltok én, de ezt senki sem hallja. Hajlakk némít, hajlakk rögzít az anyám alkotta tökéletes egészhez úgy, ahogy egész életemben mindig.

A lányom földre dobott pizsamáját kirázom, majd összehajtva a vánkosa alá teszem. Bevetem az ágyát. A farmert és a pulcsit visszapakolom a szekrényébe. Barni otthon marad. A medvék nem járnak színházba. Bábszínházba se, magyarázza neki anyám. Ha hazajösz, mindent elmesélsz majd neki. Micsoda móka lesz ez este! Rendben, szipogja Lili. A táskájába zsebkendőt és aprópénzt tesz. A ruhatárban majd te adod oda a néninek, mondja neki. Megadóan bólogat. Megtörli a szemét, megfogja anyám kezét és elindulnak a kijárat felé.

Lili fekete lakkcipője kopog a kerti járólapon, ahogy a kocsi felé indulnak. Barnival a kezemben állok az ablak előtt. Mélyen beleszagolok a maci bundájába, érzem a pici lányom édes illatát. Lili ekkor megáll és visszanéz a szobája irányába, Barni meg én hirtelen egy nagyot pördülünk a tiszteletére. Hangosan kacagni kezd, majd anyámmal beszállnak a kocsiba és kihajtanak az udvarból. Én is nevetek, egy pillanatra újra a bal füle mellett lengek szabadon.

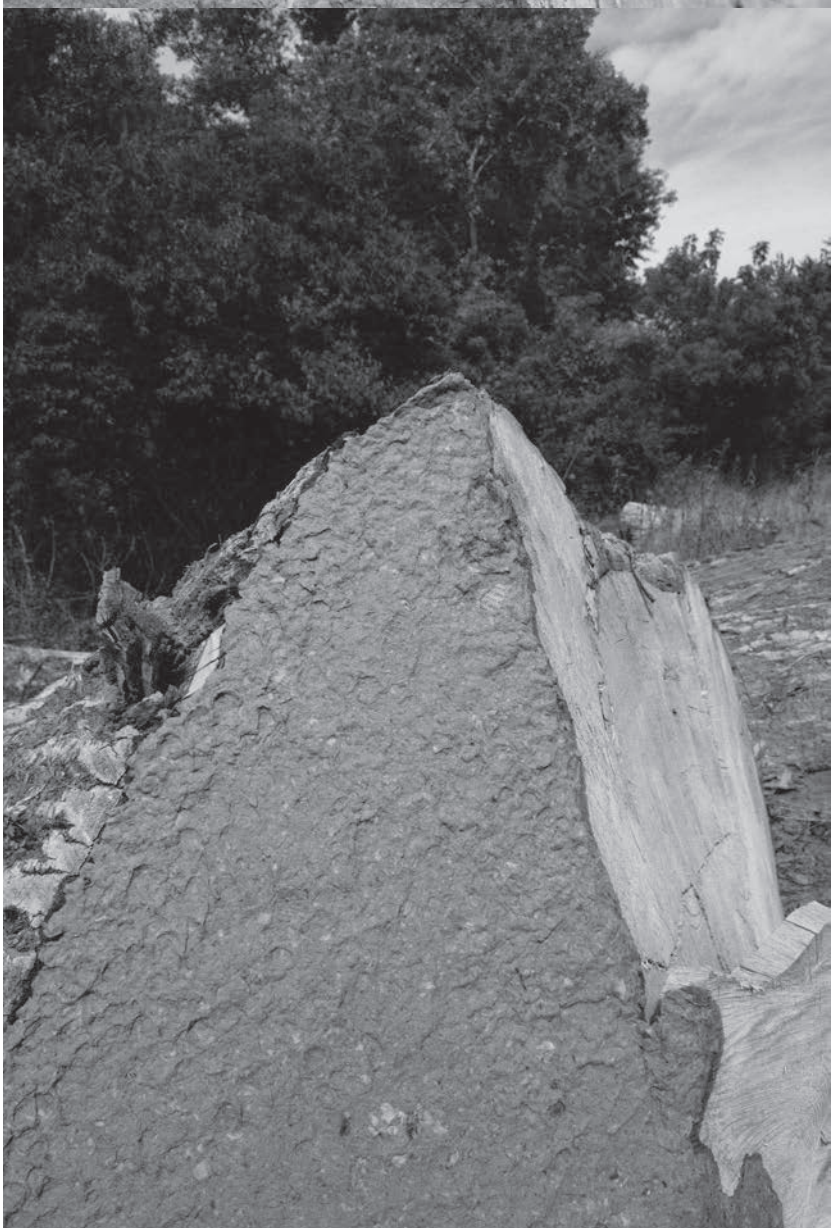

MAZÁN ANIKÓ: KÉREGFEJ

SZEGHY-GAYER VERONIKA

„AZ ELSŐ NŐI ÚJSÁGÍRÓ"

MOZAIKDARABOK PROPPERNÉ BÉKEFI HERMIN ÉLETMŰVÉBŐL*

Propperné Békefi Hermin neve ma csupán a szlovákiai zsidóság két világháború közötti történetével foglalkozó szakemberek szűk köre számára csenghet ismerősen. 1933-ban jelent meg a *Szlovenszkói zsidó hitközségek története* című, Lányi Menyhért szerkesztőtársával közösen összeállított kötete, amely 90 évvel megjelenését követően is kiindulópontnak számít a térség zsidóságának kutatásában. Békefi Hermin azonban nemcsak szerkesztői tevékenységével volt jelen Kassa egykori kulturális életében. Herboly Ferenc hírlapszerkesztő és tanár „az első női újságírónak", valamint „elsőrangú riporternek" nevezte.[1] A *Pesti Hírlap*ban és a kassai lapokban közölt verseivel, s általában írásai témaválasztása révén már az első világháború éveiben felhívta magára a figyelmet. A magyarországi feministák helyi képviselőjeként az elsők között volt, aki (anyaként és özvegyként) a háborús hátországban maradottak mindennapjait dolgozta fel munkáiban, majd az őszirózsás forradalom idején a nők munkába állásának fontosságát hangsúlyozta. Később, a két világháború közötti Csehszlovákiában azon kevés nő közé tartozott, akik hírlapszerkesztésből és írásból keresték kenyerüket.

Az auschwitz-birkenaui haláltáborban életét vesztett írónő alakja mindezek ellenére nemcsak az 1989 előtti, de a rendszerváltást követő szlovákiai magyar irodalomtörténeti munkákban sem jelent meg néhány rövid említésen túl.[2] S hasonló szűkszavúság jellemzi a kassai zsidóság történetét feldolgozó szaktanulmányokat, vissza-

* A szerző a Szlovák Tudományos Akadémia Társadalom- és Pszichológiatudományi Központ Társadalomtudományi Intézetének (Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, v. v. i.) tudományos főmunkatársa. A tanulmány a *2/0089/23 VEGA – Žena a svet práce. Zmeny vo vzdelávaní* a *zamestnanosti* žien *na Slovensku* v *rokoch 1918 – 1960* elnevezésű kutatási program keretében készült.

1 Herboly Ferenc, *Harminckét esztendő: Visszaemlékezések,* Košice – Kassa, Artigrafia, 1923, 78.

2 Gyüre Lajos, *Kassai Napló 1918–1929,* Bratislava, Madách Könyvkiadó, 11, 1986; Gyüre Lajos az írónő két, a Kassai Naplóban közölt elbeszélését és három versét azonosította. Gyüre Lajos, *Kitépett lapok: Szlovákiai magyar szerzők* a *Kassai Naplóban (1918–1929),* Pozsony, Madách-Posonium, 2011, 196–197.; Turczel Lajos pedig nem is említi munkásságát a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalomról szóló összefoglaló műveiben. Lásd Turczel Lajos, *Két kor mezsgyéjén: a magyar irodalom fejlődési feltételei és problémái Csehszlovákiában 1918 és 1938 között*, Bratislava, Madách, 1983.

emlékezéseket, valamint életrajzi lexikonokat is.[3] Nemrég ugyanakkor egy 1918–1919-es államfordulatot feltáró kiadvány szerkesztése során előkerült az arcképe, illetve több eddig ismeretlen munkája is,[4] melynek apropóján további műveinek egy részét is sikerült azonosítanom. Jelen tanulmányban ezekből válogatva igyekszem a csehszlovákiai magyar újságírás és rádiózás első női alakjának portréját és pályájának korai szakaszát bemutatni, különös tekintettel a *Pesti Hírlap*ban, illetve a kassai *Felsőmagyarország* (1919-től *Kassai Napló*) napilapban megjelent költeményeire és néhány két világháború között született munkájára. Ezekben egyrészt a hátországban maradtak, főként a nők és a gyermekek szemszögéből dolgozta fel a háború témakörét, míg az 1918–1919-es határ- és rendszerváltozások idején a női egyenjogúság nevében maga is a politika porondjára lépve méltatta a szülővárosában lejátszódó forradalmi eseményeket, illetve írt a csehszlovák katonai megszállás alatt történt helyi társadalmat megrázó eseményekről is. Mindeközben foglalkozott gyermekirodalommal, illetve közéleti és kulturális kérdésekkel, sőt verseiben és novelláiban – melynek nagy része a mai napig feltáratlan – az elmúlás, az öregedés hozta bezárkózás és elvágyódás érzéseit is megpróbálta szavakba önteni.

Költészete és prózai munkássága, noha sosem emelte a szerzőnőt a magyar szépirodalom nagyjai közé, különös érzékenységgel mutatja be az átlagember és az átlagnő mindennapjait háborús és átmeneti időszakokban. Írásai révén választ kaphatunk egy sor olyan kérdésre, melyek a magyarországi és csehszlovákiai nőtörténeti vizsgálódások számára is jelentőséggel bírhatnak. Miként élték meg a nők az első világháború éveit? Miként változtatott a háború mindennapjaikon és társadalmi szerepvállalásukon? Hogyan hatott a tradicionális női szerepekre, nőiességükre és anyaságukra? Miként fogalmazták meg a nők politikai követeléseiket forradalmi időkben? S miként alakult át a nőket körülvevő világ Csehszlovákia létrejöttét követően? Hogyan találta meg a helyét egy gyermekét egyedül nevelő értelmiségi nő a magyar kisebbségi közösség keretein belül? Miként bontakozott ki értelmiségi karrierje a korszak közép-európai viszonylatában kifejezetten demokratikus Csehszlovákiában?

A tanulmányban elsőként Propperné Békefi Hermin rövid életrajzának és családi hátterének a felvázolására teszek kísérletet, majd írói pályafutásának kezdeti szakaszait

3 Görög Artúr, *Košice–Kassa:* **a** *kassai zsidóság története és galériája,* 1991; Enten, Emanuel, *Zur Geschichte der Juden in Košice (Kaschau), II*, Zeitschrift für die Geschichte der Juden in der Tschechoslowakei, 1930/1931, 53.; Kolivoško Štefan, Amrichová Jana, Chmelárová Alžbeta, Kolvošková Elena, Mitrová Olga, *Slovník* židovských *osobností Košíc a okolia,* Košice, Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach, 2001, 117–118.

4 Lásd Bukovszky László, Simon Attila, Szeghy-Gayer Veronika, *Molnár Miklós-emlékkönyv*, Somorja – Budapest, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020, 21.

tárom fel, külön alfejezetben foglalkozva az első világháború alatt és a Kassa csehszlovák katonai megszállásának hónapjaiban íródott munkáival. Végezetül az őszirózsás forradalom alatti, majd a két világháború közötti időszakban kifejtett közéleti-szerkesztői tevékenységére is kitérek.

CSALÁDI HÁTTÉR

Békefi Hermin 1883. szeptember 13-án született Kassán, Békefi Vilmos honvédőrmester (1842–1928) és Klein Rózsa házasságából (1848–1929) egy magyarsághoz asszimilálódott polgári zsidó család gyermekeként.[5] 1897-ig a kassai felsőbb leányiskola diákja volt, további tanulmányainak részletei azonban még nincsenek feltárva. Bátyját szülei a kassai állami főreáliskolába iratták, Hermin talán magántanulóként érettségizett le, de a két világháború közötti időszakból fennmaradt iratokból is egyértelműnek tűnik, hogy felsőfokú végzettséggel nem rendelkezett. Annyi bizonyos, hogy huszonnégy évesen, 1908. február 25-én férjhez ment a nála több mint harminc évvel idősebb sárosi földbirtokoshoz, Propper Sámuelhez (1852–1913), melynek révén egy tehetős és befolyásos eperjesi zsidó család tagja lett. 1909 januárjában Eperjesen született meg egyetlen felnőttkort megélt lánya, Borbála.[6] Ekkor még Nagysárosban éltek, ahol a Propperek nagyobb kiterjedésű földbirtok tulajdonosai voltak. Nem sokkal rá azonban Békefi Hermin megözvegyült. Férjét Abbáziában, 1913 januárjában érte a halál: „váratlanul elvette tőlünk a végzet" – állt gyászjelentésében.[7]

Nem kizárt, hogy Hermin írói és közéleti pályafutásának a beindulása összefüggött megözvegyülésével. Visszaköltözött Kassára, ahol szülei halálát

5 A Békefi és Propper család történetéről és jelentőségéről bővebben lásd: Szeghy-Gayer Veronika, *Rodina Propperovcov/The Propper Family = Poklady Židovského múzea v Prešove, II.,* szerk. Borský, Maroš, Švantnerová Jana, Bratislava, Neinvestičný fond židovského kultúrneho dedičstva, 2020, 73–97.

6 Borbála 1909. január 8-án született Eperjesen. Később Kassán végezte középiskolai tanulmányait. Lásd *A košicei csehszlovák állami reálgimnázium jelentése az 1922–1923. iskolai tanévről,* Košice, Štátna knihtlačiareň v Košiciach, 1923, 33.

7 OSZK gyászjelentés [online], https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/505486#. Propper Samu halálával nemcsak Borbála, hanem két első házasságából született gyermeke, Margit (1888, Sebeskellemes – ?) és Ödön (1891, Eperjes – ?) is édesapját vesztette el. Propper Samu első felesége Ortner Ilona volt.

követően bátyjával, Békefi Ignáccal (1880–1944?)[8] és lányával közösen egy Fő utcai lakásban rendezte be régi-új otthonát. Békefi Ignác 1918-ig (majd Kassa 1938-ban történt Magyarországhoz való visszacsatolása után is) az Első Magyar Biztosító Társaság munkatársaként dolgozott,[9] a két világháború között pedig egy szlovák biztosítótársaság kassai fiókjának az igazgatóhelyetteseként működött.[10] Az 1930-as csehszlovák népszámláláskor készített számlálóívükön mindkét testvér, illetve az írónő lányának, az akkor éppen egy párizsi varróiskolában tanuló Propper Borbálának a szlovákosított neve mellett is a zsidó nemzetiség szerepelt,[11] amely többek között azt is jelzi, hogy az egyébként a magyar közegben mozgó és magyar nyelven alkotó írónő és családja azonosságtudatának fontos részét képezte zsidó származásuk. A szlovenszkói zsidóságnak mintegy fele vallott zsidó nemzetiséget a két világháború közötti Csehszlovákiában.[12] Ez a fajta, a szakirodalomban kettős identitásként[13] is jellemzett jelenség egyáltalán nem számított kivételnek a mai Szlovákia és Kárpátalja területén.

MUZSIKASZÓ MELLETT

1915 nyarán jelent meg Propperné Békefi Hermin első és pályafutása során eddig ismert egyetlen önálló kötete *Muzsikaszó mellett* címmel, melyben 35 verse szerepelt.[14] Ezekből öt még ugyanebben az évben a *Pesti Hírlapban* is közlésre került.[15] A kötetet a szerző hatéves kislányának ajánlotta, őt idézi meg a kiadvány címével és a benne olvasható

8 „[…] A kassai Békefi Ignác zsidó fiú volt ugyan, de Vilmos nevű apja őrmesterként szolgált, asszimilációra hajló nagyvárosi családja a Lebovicsékétől eltérő életvitelt képviselt." Kapusi Krisztián, *Tájfun előtt: Lengyel Menyhért Miskolcon*, Műút, 2008/7, 56–57.

9 *Első Magyar Általános Biztosítótársaság*, Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz, 1940–1941/3–4. kötet, 16. évfolyam, 168.

10 *Halálozás*, Prágai Magyar Hírlap, 1929. jan. 31., 7.

11 Slovenský národný archív, fond Sčítanie ľudu v roku 1930, Popisný hárok, číslo domovné 245, 244, 243, Hlavná 122, Propperová Barbora, 2.

12 Szeghy-Gayer Veronika, *Jewish Representatives of the Hungarian Political Opposition in Interwar Slovakia: The Case of Prešov and Košice*, Judaica Bohemiae, 2020/2, 33.

13 Lásd Kovács Éva, *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság* a *két világháború között (1918–1938),* Somorja, 2004; és Szeghy-Gayer Veronika, *Bárkány Jenő és Austerlitz Tivadar – adalékok* a *szlovenszkói magyar ajkú zsidóság két világháború közötti történetéhez = Palimpszesztus: Írások Bárdi Nándor 60. szülinapjára*, szerk. Filep Tamás Gusztáv, Papp Z. Attila, Szerbhorváth György, Budapest, Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Kalligram, 2022, 270–287.

14 Propperné Békefi Hermin, *Muzsikaszó mellett*, Kassa, 1915.

15 P. Békefi Hermin, *Fogságban*, Pesti Hírlap, 1915. júl. 5., 23.; P. Békefi Hermin, *Madarak*, Pesti Hírlap, 1915. júl. 20., 22.; P. Békefi Hermin, *A zászló*, Pesti Hírlap, 1915. aug. 15. 24.; P. Békefi Hermin, *Levél* a *menyországba*, Pesti Hírlap, 1915. szept. 28., 25.; P. Békefi Hermin, *Kórházban....* Pesti Hírlap, 1915. okt. 21., 25.

első verssel, *A kis lányom az iskolába jár…* című alkotással is. Sőt, az akkor éppen hatéves Propper Borbála hegedül a mű borítóján is. „Az a kicsi hegedűs, aki odakint a címlapon muzsikál, a kis lányom. Legféltettebb kincse, a csöppnyi hegedű, amelyet éjszakára selyemkendővel takargat be, ott a kezében! Hosszú télestéken el-eljátszik rajta s én muzsikaszó mellett írok. Most tanulja a betűvetés nehéz, nagy mesterségét és megható türelemmel, boldogan betűzi végig a verseimet, ha ráakad valahol" – szól a szerzői előszóban.[16] Ezáltal a verseket felvezető rövid magyarázatban az anya-lány viszony, s tulajdonképpen a gyermeki tanulás és észlelés válik a kötet egyik bevezető képévé. A versek muzsikaszó mellett születtek, egy anya írta őket, kinek gyermeke már képes elolvasni a versek szövegét, s talán megérteni azok üzenetét is.

Az előszót – azzal némiképp kontrasztban – két háborús tematikájú és két kötetlen, inkább vegyesnek nevezhető rész követi, melyben az olvasó az önfeledt gyermeki hegedűjátékot a harctéri lövészárkok és a halált idéző metaforák világával cseréli fel. A versekben ugyanakkor nem a korabeli propagandisztikusan eszközökkel növelt hazaszeretet, sokkal inkább a veszteség és az elmúlás érzésének, s természetesen a béke iránti vágynak a kifejeződése kerül előtérbe. A gyermeki látószög csupán a *Levél a menyországba* című vers kapcsán tér vissza, melyben egy kisgyermek imájában arra kéri Istent, hogy hozza vissza a fronton életét vesztett édesapját. A mű egyébként nagy sikert aratott, országszerte szavalták a magyar középiskolákban.[17]

A kötet első fejezetében (*Háborús strófák*) található versek azt a keserű tapasztalatot kívánják leírni, ahogy a háború a hátországban élők mindennapjainak szerves részévé válik, s minden elesett katona híre a közös veszteségérzetet erősíti az emberekben: „Fejem felett erős, sötétlő szárnyakon, Kattogva repül el egy nagy gépmadár!" – hangzik a *Madarak* című versben,[18] ahol a katonai repülőgépek félelmetes látványa, keselyűk, hollók és varjak seregévé alakulva át halált hoz az emberek életébe. A békevágy azonban galamb képében fejeződik ki itt is, akárcsak a *Zászló* című versben, melyben a szerző már a háború második évében „megtépett, fakó kis selyemdarabként" írt a magyar trikolorról, utalva a harcok okozta értelmetlen emberveszteségekre.[19] Szintén egy hátországban zajló jelenetbe kapunk betekintést a *Kórházban* című alkotás révén. Ebben egy vidéki kisvárosi ispotályában haldokló orosz katona történetén

16 Propperné Békefi Hermin, *Muzsikaszó mellett*, Kassa, 1915, 4.

17 Tobisch Teréz, *A Hódmezővásárhelyi Állami Polgári Leányiskola és a vele egybekapcsolt női kézimunka-tanfolyam értesítője*, Hódmezővásárhely, 1916, 5.; A Budafogik M. Kir. Állami Polgári Fiú- és Leányiskola s ezzel kapcsolatos női kézimunka tanfolyam értesítője, Budapest, 1916, 16. Akárcsak a *Hadi árva imádsága* című alkotását: A Magyar Kegyes-Tanítórend vezetés alatt álló Rózsahegyi Róm. Kath. Főgimnázium értesítője, Rózsahegy, 1916, 22.

18 Propperné Békefi Hermin, *Muzsikaszó mellett*. Kassa, 1915, 11–12.

19 Propperné Békefi Hermin, *Muzsikaszó mellett*. Kassa, 1915, 22–23.

keresztül a szerző az ellenség iránt is empatikus: „S messze, messze Muszkahonban, Virradóra eggyel több az árva."[20] Az orosz front és az orosz hadifogságba esett katonák története emellett a *Fogságban* és az *Aratók* című versekben is feldolgozásra kerül.[21]

A versgyűjtemény második fejezetében (*Hulló levelek*) a szerző eltávolodik a csatamezőktől és a háború előtti életébe kalauzolja az olvasókat. Az *Emlékezés* című alkotásban egy régi családi nyaralás képe elevenedik meg,[22] míg a többi versben a száguldó vonat vagy az évszakok váltakozása, az elsárgult, lehulló levelek hasonlatain keresztül ír az elmúlás érzéséről. Mindezt egy újabb háborús tematikájú rész váltja fel (*Üzenetek a tábortűz mellől*), melyben visszatér a frontvonalak világához, hogy ezúttal episztolák formájában ábrázolja az ott harcoló katonák és az otthon maradottak kapcsolatát. Az *Utolsó levél*ben búcsút mond egy halálba indult hadapród, míg a *Levéltöredékek* című műben az orosz fronton harcoló katona reagál fásult szarkazmussal az otthoniak levelére, akik arra kérik, hogy vigyázzon magára: „Közel az orosz lövészárok, Kicsit lőnek, tüzelnek persze… De majd vigyázok!"[23] A kötet utolsó részében (*Halkuló akkordok*) további hét, a mű törzséhez nehezen illeszkedő szerelmes vers kerül közlésre, melyekben a szerző végleg eltávolodik a háború gondolatától.

A kötet, noha háborús időszakban íródott, mégsem tekinthető háborús versgyűjteménynek, sokkal inkább a szerző költői szárnypróbálgatásainak eredménye, melyben a háború szükségszerűen jelenik meg mindennapok szerves részeként a szerző által feldolgozott témák között.

HANGULAT- ÉS VÉLEMÉNYCIKKEK A HÁBORÚ UTOLSÓ ÉVÉBŐL

Békefi Hermin 1927 decemberében ünnepelte újságíró pályafutása tizedik évfordulóját,[24] ami azt is egyértelműsíti, hogy 1917-ben kezdett dolgozni a kassai *Felsőmagyarország* című napilapnál. Ekkor már túl volt első saját verses kötetén (*Muzsikaszó mellett*) és gyermekirodalommal is kísérletezni kezdett, amire bizonyíték egy, a péderi állami iskolában a „Világháborús Emlékalap" javára rendezett jótékonysági esten előadott gyermekeknek írt színdarabja.[25] Férje nevét továbbra is használta, leggyak-

20 Propperné Békefi Hermin, *Muzsikaszó mellett*. Kassa, 1915, 29–30.
21 Propperné Békefi Hermin, *Muzsikaszó mellett*. Kassa, 1915, 17–18. és 25–26.
22 Propperné Békefi Hermin, *Muzsikaszó mellett*. Kassa, 1915, 33.
23 Propperné Békefi Hermin, *Muzsikaszó mellett*. Kassa, 1915, 51–52.
24 *Egy kassai újságíró jubileuma*, Prágai Magyar Hírlap, 1927. dec. 22., 6.
25 *Jótékonycélu ünnepély* a *péderi állami iskolában*, Felsőmagyarország, 1916. jún. 6., 3.

rabban a *Pro* rövidített szignó alatt találhatók meg írásai a *Felsőmagyarország*ban, amely a Függetlenségi Párt helyi sajtóorgánuma volt. A lap 1918-as évfolyamában egy versét és 36 rövidebb írását sikerült azonosítanom, melyekben szelíd humorral, de összességében komoly hangvétellel és nagymértékű együttérzést tanúsítva örökíti meg a városban élő középosztály háború okozta elszegényedésének folyamatát,[26] mely természetesen az ő mindennapjaira is kihatott. „Életem javarészét a közélelmezés és közgazdasági rovatok tanulmányozásával töltöm" – jegyezte meg egy írásában, s valóban az élelmiszerek árának folyamatos drágulása és az áruk minőségi romlása gyakran visszatérő téma cikkeiben. Érezhető szarkazmussal kíván jó étvágyat a háború utolsó évére igencsak megritkult kínálathoz: „[…] A 6,75 százalékos liszt- és kenyérkvótámhoz, a két hústalan naphoz, a 25 dekás havi zsír ígéretéhez, amelyet hűségesen prolongálnak esetről-esetre. Jó étvágyat! A tejes vízzel kombinált pótkávé kivonathoz, az újonnan feltalált liszt nélküli kenyérhez […]".[27]

Az egyre komolyabbá váló liszthiányra hívja fel a figyelmet a *Lisztcsempész*[28] és a *Már régen izgat az* a *titok, miből készül* a *cukrászsütemény*… kezdetű írásaiban,[29] de külön cikke szól a kenyérről is.[30] Ezekben nyers iróniával telve ecseteli az élelmezési problémák okozta változásokat. De erre a kérdésre reflektál az *Aki mindennel el van látva* című cikke[31] és a *Közmondások* című írása is, melyben a közmondások megreformálására szólít fel. Véleménye szerint ugyanis a háború miatt teljesen értelmezhetetlenné váltak olyan mondások, mint *Kerek mint* a *zsemle*, vagy *Több nap mint kolbász*, akárcsak az *Olcsó húsnak híg* a *leve*, egy olyan időben, amikor a többség asztalára sem kerek zsemle, sem kolbászt nem jutott.[32] A húsételek megfizethetetlen volta külön cikk megírására ihlette, melyből nem lehet nem kihallani a társadalmi bírálatot is „[…] tagadhatatlan, hogy a legnagyobb karriert ebben a háborúban a marhák csinálták".[33] Szintén az élelmiszerek árának folyamatos drágulása a központi témája az *Én, Fogyasztó János* című hangulatcikkének,[34] de a középosztály fokozatos elszegényedése elevenedik meg a *Négyezer koronába* kezdetű írásában, amely azt mutatja be, hogy már az átlag köztisztviselőnek sincs pénze új öltönyre.[35]

Az első olvasatra humorral teli nyelvezet mögött azonban mindig ott lappang a szerző szociális érzékenysége, a munkaképes, családot eltartó férfi nélkül maradt öz-

26 Ebből a *Játék* című verset (1918. szept. 29.) és a 34 cikket a Felsőmagyarország napilapban találtam, két hangulatcikket pedig a Molnár Miklós-féle dokumentumgyűjteményben: Molnár Miklós, *Kassától Košicéig, I.*, 483–485, kiad. Bukovszky László, Simon Attila, Szeghy-Gayer Veronika, *Molnár Miklós-emlékkönyv*, Somorja–Budapest, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020, DVD-melléklet.

27 Pro, *Jó* étvágyat!, Felsőmagyarország, 1918. szept. 14., 3.

28 Pro, *A lisztcsempész*, Felsőmagyarország, 1918. aug. 6., 4.

29 Pro, *Már régen*, Felsőmagyarország, 1918. aug. 23., 4.

30 Pro, *Én megmértem*, Felsőmagyarország, 1918. júl. 18., 4.

31 Pro, *Aki mindennel el van látva*. Felsőmagyarország, 1918. aug. 13., 4.

32 Pro, *Közmondások*, Felsőmagyarország, 1918. aug. 22., 3.

33 Pro, *Az ökörnek*, Felsőmagyarország, 1918. júl. 18., 4.

34 Pro, *Én Fogyasztó János,* Felsőmagyarország, 1918. júl. 21., 5.

35 Pro, *Négyezer koronába*, Felsőmagyarország, 1918. szept. 11., 3–4.

vegyek és az éhező gyermekek iránti aggódás is.[36] S természetesen a frontról érkező halálhírek következtében lejátszódó családi drámák mellett sem megy el szótlanul.[37]

A cikkek egy része ugyanakkor kifejezetten politikai üzenetet is hordoz, melyekben Békefi Hermin nyílt háborúellenességet hirdet.[38] Amikor a falevelek már ötödik éve hullanak: „Az életről mesélhetnek, amely sivár és vigasztalan, tömegsírokról mesélhetnek, amelyek véges-végig szántják, keresztül-kasul e vén Európa megsebzett, feltépett földjét."[39] Miközben az egyre fokozódó békevágy fejeződik ki a *Galambok* című esszéjében is.[40]

Írásai nemcsak az aktuális hatalmi elit bírálatát jelentik, számára a béke csakis egy új rendszer, a demokrácia elérkezése révén valósítható meg.[41] Változást és békét azonban nem hozhat újabb erőszakcselekedet. Ezzel kapcsolatos gondolatait fejezi ki az *Egy rozsdás Browning* címmel közölt írásában, melyben Tisza István meggyilkolása feletti megdöbbenésének ad hangot.[42] Számára teljesen elfogadhatatlan volt, hogy valaki a béke nevében, az öldöklés megfékezéséért gyilkoljon, noha azt is jól látta, hogy addigra az emberekben olyan hatalmas indulatok gyűltek fel, amely szükségszerűen vezettek az erőszakos megoldásokhoz.

FORRADALMAK SODRÁSÁBAN

Békefi Hermint háborúellenessége és cselekvésvágya szinte magától értetődően az őszirózsás forradalom hívei közé sodorta. A *Felsőmagyarország* munkatársaiként ő is felszólalt az október 31-i kassai népgyűlésen: a városháza erkélyéről „a magyar anyák és özvegyek" Magyar Nemzeti Tanácshoz[43] való csatlakozását jelentette be.[44] Majd annak megválasztott tagjaként széles körű

36 Pro, *Facipók*, Felsőmagyarország, 1918. szept. 29., 8.; Pro, *A krumplit*, Felsőmagyarország, 1918. júl. 17., 3.
37 Pro, *Száguldva jött*, Felsőmagyarország, 1918. júl. 30. 4.; Pro, *A fiát*, Felsőmagyarország, 1918. aug. 2., 4.
38 Pro, *Vesszen*, Felsőmagyarország, 1918. júl. 27., 4.; Pro, *Ezerötszáz napja*, Felsőmagyarország, 1918. szept. 6., 4.; Pro, *Katona diákok*, Felsőmagyarország, 1918. júl. 28., 4.
39 Pro, *Falevelek*, Felsőmagyarország, 1918. okt. 4., 4.
40 Pro, *Galambok*, Felsőmagyarország, 1918. aug. 18., 5.
41 Pro, *Mindig sejtettem*, Felsőmagyarország, 1918. okt. 3., 3.
42 Pro, *Egy rozsdás Browning*, Felsőmagyarország, 1918. okt. 18., 4.
43 Ezt a szervet Kassán az őszirózsás forradalmi események első heteiben Katona- és Néptanácsnak hívták.
44 *Kassa nép fölesküdött* a *Nemzeti Tanácsnak*, Felsőmagyarország, 1918. nov. 1., 3–4.

TÖRÖK BIANKA: SEDIMENTO

tevékenységet fejtett ki 1918 novembere és decembere folyamán.[45] Ő lett többet között a kizárólag női tagokból álló Népjóléti Bizottság elnöke,[46] illetve a tanácstagok közül meghívást kapott a budapesti nemzetgyűlésre is.[47] A népjóléti bizottsági elnöki tisztségéről néhány héttel később nagymértékű elfoglaltsága miatt mondott le, s helyére az általa is javasolt Matzner Samuné, Márai Sándor későbbi anyósa került.[48] Rá egy napra, november 10-én délelőtt a Schalkház Szálló nagytermében alakult meg a már 1914 óta létező, nagyrészt liberális értelmiségieket tömörítő és parlamenten kívüli Polgári Radikális Párt kassai szervezete, melyen nagy hatású beszédet tartott.

„A nők is részt kérnek a munkából!" – kezdte lényegre törő felkiáltással, majd politikai programját vázolta fel tömören, mellyel a korabeli tudósítások szerint nagy hatást keltett a hallgatóság körében: „Nem jövünk ujjongással. Egy világnak kellett összeomlani, egy vérbe, könnybe, nyomorúságba zuhanó világnak, hogy ideálhassunk és elmondhassuk egyetlen kívánságunkat: dolgozni akarunk! Eddig nem volt jogunk hozzá. A tudásunknak határt szabtak, az életpályánkat előre megcirkalmazták, az akaratunkat bék[j]óba verték, a kérésünket elutasították. Hatalmuk volt hozzá […] ebből a rombadőlt, pernyével behullt régi Magyarországból nekünk kell felépíteni az új, az erős, a független Magyarországot. A demokrácia lesz az alap, amelyre ráépítjük és ennél biztosabb, ennél szilárdabb alapra még nem építettek soha! […] Más világ lesz más igazsággal, más elvekkel, más emberekkel és más berendezkedéssel. És ebben az új társadalmi elhelyezkedésben megtaláljuk mi nők is azt a helyet, amely ránk vár. Hisz vannak problémák, amelyek valósággal kikívánkoznak a férfikézből. A nővédelem, az anya, a csecsemővédelem, betegápolás, élelmezési kérdések, a gyermeknevelés olyan dolgok mind, amelyek ránk várnak. […] Mikor a hadvezérek idegen országok megszállásáról, idegen népek leigázásáról, idegen világos lángbaborításáról tárgyaltak a mi vezérünk tengerentúl a béke útját járta. Bédy-Schwimmer Rózsa a háború alatt háromszor volt kint Amerikában. […] A Glücklich Vilmák, a Bédy-Schwimmerek hosszú esztendők óta küzdöttek már azokért az eszmékért, azokért az emberi jogokért, amelyeket ez az ifjú, életerős párt ma valóra vált."[49]

Békefi Hermin a *Kassai Hírlap* egyik tudósítója szerint 80 kassai nőt képviselve vett részt a pártszervezet alakuló ülésén.[50] Szónoklatában kiemelt helyen szerepelt

45 Ülésezik a *néptanács*, Felsőmagyarország, 1918. nov. 5., 3–4.
46 *Megalakult* a *Népjóléti Bizottság,* Felsőmagyarország, 1918. nov. 8., 3.
47 *A Nemzeti Tanácsból*, Felsőmagyarország, 1918. nov. 16., 3.
48 Molnár Miklós, *Kassától Košicéig, II.*, 272, kiad. Bukovszky László, Simon Attila, Szeghy-Gayer Veronika, *Molnár Miklós-emlékkönyv*, Somorja–Budapest, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020, DVD-melléklet.
49 *Megalakult* a *kassai polgári radikális párt*, Felsőmagyarország, 1918. nov. 12., 5–6.
50 *Radikális Párt Kassán*, Kassai Hírlap, 1918. nov. 12., 2.

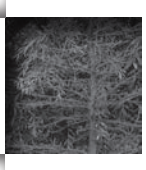

Bédy-Schwimmer Rózsa és Glücklich Vilma is, ami megerősíti, hogy Békefi részt vett a háború előtt szerveződő feminista mozgalomban, de legalábbis figyelemmel kísérte annak tevékenységét. Nem kizárt, hogy az 1906-ban létrejött Feministák Egyesületének is tagja volt,[51] míg az említett 80 kassai nő az ő vezetésével alkothatta a feminista mozgalom helyi magját, amely a Polgári Radikális Pártban látta érdekei megfelelő képviseletét.

A helyi pártszervezet kibontakozását azonban alig néhány héttel később a csehszlovák katonai megszállás, majd Kassa Csehszlovák Köztársasághoz kerülése lehetetlenítette el. A megszállás elleni fegyveres ellenállással Hermin, akárcsak az akkor Kassa élén álló Molnár Miklós kormánybiztos sem értett egyet. Egy *Kassai Újság*ban történt utalás szerint Köves Illés újságíró emiatt „magáról megfeledkezett asszonyként" említette a polgári radikális írónőt, mire az rövid cikkben reagált. „Az urak elindították muzsikaszóval a háborút és mi visszakaptuk a hadiözvegyeket és a hadiárvákat. A hadiözvegyeket 5 és 10 koronás havi nyugdíjjal, a hadiárvákat éhesen, mezítláb, rongyosan. Méltóztassék hát megengedni nekem, hogy az anyák nevében ne túlságosan lelkesedjem újabb fegyveres felvonulásokért. Hogy a város védelmét elhatározták, az ellen nem irányult a »felháborodás árjába« akasztott felszólalásom. Van Kassa városa nekem is olyan kedves és féltett, mint másnak! De hogy a tisztelt felháborodók mindig csak a más fiát küldjék ki fegyveres védelemre, maguk pedig nemzetiszínű szavalattal vitézkedjenek, az ellen igen!"[52]

1918. december 29-től a csehszlovák katonai jelenléttel új korszak köszöntött be a kassaiak számára. Hermin azonban továbbra is ontotta magából a hangulatriportokat, immár a *Kassai Napló* (az egykori Felsőmagyarország) hasábjain. Márciusban a csehszlovák cenzúra töröltette Hervacsics Ilonáról és Ördög Júliáról szóló, *Halottakat láttam* című írását, melyben a Honvéd-szobor ledöntését követő lövöldözés két civil (női) áldozatának állított emléket.[53] Később, miután a Magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadserege bevonult Kassára helyi hírlapírókkal és írókkal szakcsoportot (szakszervezetet) alakított,[54] politikai tevékenységet azonban nem fejtett ki. Valószínűtlen, hogy az addig háborúellenes írónő azonosulni tudott volna a háború és vérontás folytatásával, valamint a vörös terrorral.

51 A háború előtti női mozgalmakról lásd legújabban Czeferner-Fedeles Dóra, *Nőmozgalom, nemzetköziség, önreprezentáció, Feministák az Osztrák–Magyar Monarchia alkonyán,* Budapest, Kronosz, 2023.

52 *Egy felszólalás, melyet a felháborodás árja megakasztott* = Molnár Miklós, *Kassától Košicéig, II.*, 376–377.

53 *Halottakat láttam* = Molnár Miklós, *Kassától Košicéig, III.,* 516–517., kiad. Bukovszky László, Simon Attila, Szeghy-Gayer Veronika, *Molnár Miklós-emlékkönyv*, Somorja–Budapest, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020, DVD-melléklet.

54 *A kassai írók és művészek szervezkedése* = Molnár Miklós, *Kassától Košicéig, V.*, 137–139., kiad. Bukovszky László, Simon Attila, Szeghy-Gayer Veronika, *Molnár Miklós-emlékkönyv*, Somorja–Budapest, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bölcsészttudományi Kutatóközpont, 2020, DVD-melléklet.

A SZLOVENSZKÓI MAGYAR VALÓSÁG ÚJ KERETEIBEN

Míg a Tanácsköztársaság bukását követően Magyarországon a konzervatív fordulat következtében a háború előtti magyar nőmozgalom teljesen átalakult,[55] addig a Csehszlovákiába került magyar feministák, így Békefi Hermin is, merőben új politikai és kulturális mozgástérbe kerültek, amely elméletben lehetőséget kínált számukra korábbi céljaik megvalósításához. A fiatal Csehszlovák Köztársaság 1920-as alkotmányában rögzítette a nőkre is kiterjedő általános és titkos választójogot, amelynek révén Hermin egyik álma egy csapásra megvalósult. 1920 áprilisában életében először már ő is szavazhatott a csehszlovák parlamenti választásokon. Ekkor elsodródhatott volna a csehszlovákiai magyar kommunista vagy szocialista tábor felé, melynek keretében – ha nem is tömeges jelleggel, de – a nők is politizálni kezdtek 1918 után, miközben kizárható, hogy jó szlovák és cseh nyelvtudás hiányában a többségi társadalom női szervezeteiben kívánt volna érvényesülni. A csehszlovákiai magyar ellenzéki konzervatív köröktől ugyanakkor inkább ideológiai beállítódása miatt tartotta távol magát. Nyitva állt számára a Polgári Radikális Párt egykori helyi társadalmi bázisára épülő Szlovenszkói Magyar Jogpárt, vagy később a Magyar Nemzeti Párt, de feltehetően politikai ambíciói nem voltak, mert végül úgy döntött, az értelmiségi pályán marad. Pártpolitikai kérdésekkel pedig ezt követő munkáiban sem foglalkozott többet.

Folytatta az írást és a lapszerkesztést. Először a *Kassai Napló*nál, majd annak megszűntével a *Kassai Újság*nál vállalt állást, de közreműködött más lapok, például a *Szlovenszkói Színházi Élet* szerkesztésében is. Rengeteg verset közölt a helyi lapokban, csehszlovákiai magyar szépirodalmi körökben főként költeményeit tartották számon. 1920 tavaszán Palotai Boris és Márai Sándor verseivel közösen szerepelt egy költői esten.[56] Regénye, színházi darabja (akár gyermekdarab) ebből az időszakból nem ismert, a költészeten túl megmaradt az esszé, a novella és mindenekelőtt a tudósítás műfajánál, ezért már akkor újságíróként, mintsem íróként tekintettek rá. A fentebb már említett, 1927 decemberében megrendezett tízéves jubileumáról is így tudósítottak: „A várospolitikai kérdéseinek szakszerű feldolgozásával, városi riportjaival, hangulatcikkeivel járult hozzá a sajtó fejlődéséhez."[57]

55 Czeferner Dóra, *Túlélési stratégiák, alkalmazkodás, nemzetközi beágyazódás: A Feministák Egyesülete két világháború közötti történetének kutatási lehetőségei*, Per Aspera Ad Astra, 2020/2., 111.

56 *Kassai költők matinéja*, Kassai Napló, 1920. máj. 11., 3.

57 *Egy kassai újságíró jubileuma*, Prágai Magyar Hírlap, 1927. dec. 22., 6.

PROPPER BORBÁLA

1927-ben kellett volna megjelennie a Dzurányi Lászlóval közösen szerkesztett, *Szlovenszkói és Podkarpasztka Ruszi orvosok évkönyve és címtára* elnevezésű kiadványnak,[58] mely végül sosem látott napvilágot, s mára úgy tűnik, az összeállított kézirat is elveszett. A Dzurányival való együttműködés azonban arra enged következtetni, hogy Békefi Hermin politikailag inkább a liberális és kormánypárti (aktivista) magyar értelmiségiek táborába volt sorolható, nem pedig a kisebbségi magyar ellenzékhez. Nevét a kassai Kazinczy Társaság „120 szlovenszkói magyar írója és írónője" közt is megtaláljuk.[59]

Egyetlen országos magyar szervezet megalakulásában és működésében vállalt aktív szerepet, ez pedig a Csehszlovákiai Magyar Újságírók Szindikátusa (máshol Uniója) volt, ami talán azt is jelenti, hogy saját magára is újságíróként, semmint íróként tekintett. A csehszlovákiai magyar újságírók érdekszervezete 1926. április 18-án Pöstyénben alakult meg,[60] s vezetőségében még 1933-ban is az egyetlen női tag volt.[61] Ezenkívül a modern kor vívmányaitól sem zárkózott el, az 1920-as évek második felétől éveken át rendszeresen felolvasott a csehszlovák rádió magyar nyelvű adásában,[62] ahol többek között az alábbi témákkal szerepelt: modern gyermekmesék,[63] „A bubifrizurás nagymama"[64], „A pletyka"[65], „A nyaralás örömei"[66], de tartott előadást a divatőrületről,[67] a magyar karácsonyi dalokról,[68] s egyik műsorszámából arra is következtethetünk, hogy a gyermekirodalmat is folytatta.[69]

A SZLOVENSZKÓI ZSIDÓ HITKÖZSÉGEK TÖRTÉNETE CÍMŰ KIADVÁNY

A mai Szlovákia területén a két világháború között élő, mintegy 135 ezer fős zsidóság felekezeti, nyelvi sokszínűsége, a vallási és regionális törésvonalak nem kedveztek egy regionális, a korban *szlovenszkói* jelzővel illetett zsidó közösségi tudat kialakításának. Az erre irányuló közösségépítési szándékot és persze annak nehézségeit is jól tükrözte a *Szlovenszkói zsidó hitközségek története* című kötet, melyet Békefi Hermin Lányi Menyhért szerkesztőtársával közösen állított össze.[70] A munka fő célja az lett volna,

58 *Megjelenik a szlovenszkói és ruszinszkói orvosok*, Prágai Magyar Hírlap, 1927. febr. 8., 7.
59 *A kassai Kazinczy Társaság,* Híradó, 1925. máj. 8., 4.;
60 *Egy táborban a csehszlovákiai magyar újságírók*, Prágai Magyar Hírlap, 1926. április 20., 3–4.
61 *A Csehszlovákiai Magyar Újságírók Uniója,* Prágai Magyar Hírlap, 1933. augusztus 2., 7.
62 *Magyar írók és újságírók a kassai Radiojournal magyar műsoránál*, Prágai Magyar Hírlap, 1929. jan. 23., 10.
63 *Rádióműsor*, Prágai Magyar Hírlap, 1929. febr. 21., 11.
64 *Rádióműsor*, Prágai Magyar Hírlap, 1929. máj. 12., 19.
65 *Rádióműsor*, Prágai Magyar Hírlap, 1929. jún. 28., 10.
66 *Rádióműsor*, Prágai Magyar Hírlap, 1929. aug. 2., 12.
67 *Rádióműsor*, Prágai Magyar Hírlap, 1929. nov. 13., 11.
68 *Rádióhét, A Prágai Magyar Hírlap Rádiómelléklete*, Prágai Magyar Hírlap, 1931. dec. 19., 3.
69 *„Propperné Békefi Hermin magyar meséi"*, Prágai Magyar Hírlap, 1932. március 12. A Prágai Magyar Hírlap Rádiómelléklete, 4.
70 *Szlovenszkói zsidó hitközségek története*, szerk. PROPPERNÉ BÉKEFI Hermin, LÁNYI Menyhért, Košice, Athenaeum, 1933.

hogy a Szlovenszkó területén élő valamennyi zsidó hitközség története bemutatásra kerüljön, s ennek érdekében a szerkesztők minden hitközséget megkerestek, sőt, több felhívást is közzétettek az országos sajtóban.[71]

A kötetbe végül csak Kassa, Liptószentmiklós, Sáros vármegye zsidóságának és negyven kisebb hitközségnek a története került be, míg az ortodoxia fontosabb központjai, Pozsony és Homonna kimaradtak belőle. Nem tudományos szakkiadványnak készült, inkább reprezentatív jellege dominált, mégis sokat mondó tény, hogy azóta sem jelent meg hasonló összefoglaló kötet a szlovákiai zsidóságról. Görög Artúr, a kassai zsidó közösség egyik kései krónikása így emlékezett az „inkább újságíró" és „a nem éppen légies Propper Békefi Hermin" és társa kiadványára: „…Nem mindegyik hitközség kapott itt helyet – amelyet pedig tárgyalták, azokat csak nagy vonásokban rajzolták meg. Minden esetre, kultúrhistóriai értéke és jelentősége van e könyvnek. Több adatot én is merítettem belőle, mert az érdemes, jó tollú szerzőknek még rendelkezésre állt sok irattár és okmány, melyet nekem már nélkülöznöm kellett. De nem vehettem igénybe a hitközségek neves, képzett funkcionáriusait, sem az íratlan hagyományokét, amit pedig a két kitűnő írótárs még megtehetett."[72] A kötet összességében kevéssé illeszkedik Békefi Hermin életművébe, amelyben nem voltak jellemző a zsidó kultúrával, zsidó identitással foglalkozó cikkek, itt elsősorban szerkesztőként volt jelen.

ÖSSZEGZÉS HELYETT

Békefi Hermin életének utolsó évei az ismeretlenség homályába vésznek. 1937 júniusában továbbra is a Csehszlovákiai Magyar Újságírók Szindikátusának vezetőségi tagja volt,[73] s ezt a tisztségét feltehetően az első bécsi döntés bekövetkeztéig megőrizte. Kassa Magyarországhoz való visszacsatolásával azonban már rá is vonatkozott az első zsidótörvény, melyet további zsidóellenes rendelkezések, valamint a zsidó lakosság életének teljes ellehetetlenítése követte 1944 tavaszán-nyarán bekövetkező deportálásukig. Kétségtelen, hogy az írónő és családja élete ekkor már a teljes visszavonultság, kiszolgáltatottság és megalázottság jegyeiben telt. Nevét ma nem találjuk meg egyetlen holokausztáldozatokat tartalmazó adatbázisban sem, csupán a férje eperjesi sírkövébe vésett szlovák nyelvű mondatból („1944-ben *Oświęcimben* vesztette életét)"[74] derül ki, hogy Hermint 1944 májusa és júniusa folyamán a többi, mintegy 11 ezer kassai zsidó lakossal együtt a lengyelországi haláltáborba deportálták, ezért hatvanegyedik születésnapját már nagy valószínűséggel nem élte meg.

71 *Felhívás az összes szlovenszkói zsidó hitközségekhez*, Prágai Magyar Hírlap, 1932. jún. 16., 8.
72 Görög Artúr, *Košice–Kassa*: a *kassai zsidóság története és galériája,* 1991, 160.
73 *A Csehszlovákiai Magyar Újságírók Uniójának tisztújító közgyűlése*, Magyar Nap, 1937. júl. 9., 5.
74 https://www.jewishgen.org/infofiles/presov-n.txt

Személyisége és munkássága sok tekintetben párhuzamba állítható több, a mai Szlovákia területéről származó, zsidó–magyar kulturális közegben felnőtt (és alkotó) írónőhöz, így például a szintén kassai Palotai Borishoz, a szlovák zsidóellenes politika elől nagymihályi visszavonultságába menekülő és még a halál árnyékában is Arany János naplóit olvasó Szenes Erzsihez,[75] vagy éppen a holokausztot túlélő, de 1947-ben tragikus körülmények közt életét vesztett lévai Rudnóy Terézhez, aki az első magyar holokausztregény szerzője volt.[76] Őket ma nemcsak a szlovákiai magyar irodalmi kánon, hanem az egyetemes magyar irodalom keretében is el tudjuk helyezni, miközben életpályájuk nőtörténeti és társadalomtörténeti szempontból is fontos tanulságokkal szolgál. Békefi Hermin ugyanakkor elsősorban nem irodalmi tevékenységével emelkedett ki pályatársai közül. Nem vált belőle elismert író vagy költőnő. Munkái révén sokkal inkább a közép-európai újságírás kezdeteinek, az első világháború előtti női (politikai) mozgalmak történetébe nyerünk betekintést. Kortársai elismerték szerkesztői és tudósítói képességeit, amelyet nemhogy 1918 előtt, de még a két világháború közötti időszakban is kevés nő mondhatott el magáról. Életművének további vizsgálata, a Bédy-Schwimmer Rózsa-féle törekvésekkel való kapcsolatkeresés vagy az 1918 utáni kassai helyi lapokban közölt munkáinak feltárása e regionális szempontból egyedülálló életmű jobb megértéséhez is hozzásegíthet.

75 Szenes Erzsi, *A lélek ellenáll*, Budapest, Szépirodalmi, 1966.
76 Rudnóy Teréz, *Szabaduló asszonyok*, Budapest, Dante, 1947.

KÖD…

Az utca ma pergő könnyel fogadott,
Fakó volt s szürke, akár a halott.
Nehéz fátyollal vértezte magát,
A lüktetését nem éreztem át,
S a verítékes, bús aszfalt fölött
Zuhogott a köd.

Vizpárás felhőbe révedt a szemem,
Imbolygó árnyak lépkedtek velem.
Egy silhuette suhant libbenve elém
S én, álomlátó, árva bús szegény
Kacajt láttam, s a holt függöny mögött
Mosolygott a köd.

Suhant az árny s én mentem tétován
Kihalt utcáknak szűk sikátorán
Hajszolva űztem, lestem a nyomot,
A vágy szívembe bús jajszót lopott
Álom és árnykép mind tovaszökött,
Köd maradt csak, köd…[77]

77 Propperné Békefi Hermin, *Köd… = Hölgyek albuma 1924*, A Kassai Napló kiadása, Košice–Kassa, Kassai Napló, 1924.

EGERVÁRI JÚLIA: ECOSYSTEM SERVICE I .

CSATÁRI TÍMEA

NEM SZÁMÍT

tekeredik rám
rövid történetünk
mint köldökzsinór
a nyakamra
megelőzendő
hogy megkívánt teherként
életedbe csússzak
szép vagy de
másnak kéne lenned
legalább fiúnak
gondoltam én is
amikor a kert végében
indát tekertem ujjamra
hatalmas szőlőlevelek árnyékában
ívelt meztelen hátamon por
izzadság csorog
nemcsak az enyém
nem mozdulhatok
nem akarja
nem számít hogy én mit
míg szapora szuszogása
lelassul újra
ha felhúzom gyűrű lesz – szorít
minden ujjamon gyűrű
jó kislány vagyok
nem kérdezek
nem felelek
amit én akarok feloldódik
mindenki kedvében

JUHÁSZ TIBOR

BEHÚZÁS IX.

SZARKAHEGY

Meddőhányószerű halom az áthúzott Miskolc tábla után, a lyukóvölgyi szegregátum elejében. Behálózva tüskés folyondárokkal, vadcsapásra emlékeztető ösvényekkel. Szűk, hosszúkás parcelláin hétvégi házak fekszenek, megroppant villanypóznák nőnek feléjük. Öreg vájárok állnak így az elhunyt kollégák sírjai felett.

A szegregátum lakóit „lyukósinak" hívják a városban. Cigányok, mondják róluk, vérszemet kapnak az értékesnek tűnő tárgyak közelében, és mindent hazavisznek, ami nincsen lehegesztve. Az itt élők is „lyukósiként" szoktak bemutatkozni, pedig ők nem született bűnözőként gondolnak magukra. Talán Szarkahegyen a legérzékenyebbek arra, ha valaki így nevezi őket. Mert nekik munkájuk van, vezetékes vizük, nem úgy, mint azoknak, akik a völgy mélyén laknak és a közkutakhoz rohangálnak. Ők rendben tartják a portát, karácsony idején éjszakára sem kapcsolják le az ünnepi égőket. Lássák a szembeszomszédok, hogy a „villanyt már ide is bevezették".

A határ nemcsak a természeti környezeten figyelhető meg, hanem azokban a kapcsolatokban is, amelyek a város és Szarkahegy lakói között szövődtek. Az előbbiek köszönőviszonyt tartanak fenn az utóbbiakkal, önvédelemből. Az utóbbiak pedig csinosítgatják a házukat, jelezve, hová szeretnének tartozni. Bíznak benne, hogy egyszer végre valaki szarkahegyesinek fogja szólítani őket.

SZERZŐINK

AYHAN GÖKHAN (1986, BUDAPEST) KÖLTŐ, SZERKESZTŐ ▮ **BÁNKI ÉVA** (1966, NAGYKANIZSA) ÍRÓ, IRODALOMTÖRTÉNÉSZ ▮ **BARTALOS TÓTH IVETA** (1980, DUNASZERDAHELY) ÍRÓ ▮ **CSATÁRI TÍMEA** (1979, DEBRECEN) KÖLTŐ ▮ **JUHÁSZ TIBOR** (1992, SALGÓTARJÁN) KÖLTŐ, ÍRÓ, SZERKESZTŐ ▮ **MERVA ATTILA** (1978, DUNASZERDAHELY) MŰFORDÍTÓ, IRODALOMTÖRTÉNÉSZ ▮ **ORCSIK ROLAND** (1975, ÓBECSE) KÖLTŐ, MŰFORDÍTÓ, KRITIKUS, SZERKESZTŐ ▮ **STUMMER ATTILA** (1974, SZOLNOK) ÍRÓ, JOGÁSZ ▮ **ŠULEJ, PETER** (1967, BESZTERCEBÁNYA) KÖLTŐ, ÍRÓ ▮ **SZÁZ PÁL** (1987, VÁGSELLYE) ÍRÓ, DRAMATURG, EGYETEMI OKTATÓ (COMENIUS EGYETEM) ▮ **SZEGHY-GAYER VERONIKA** (1986, BUDAPEST) TÖRTÉNÉSZ, TUDOMÁNYOS MUNKATÁRS (SZLOVÁK TUDOMÁNYOS AKADÉMIA) ▮ **SZERÉNYI TAMÁS** (1991, NYÍREGYHÁZA) ÍRÓ ▮ **TATASCIORE, CLAUDIA** (1984, PESCARA) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, MŰFORDÍTÓ ▮ **VINCZE FERENC** (1979, MAROSVÁSÁRHELY) IRODALOMTÖRTÉNÉSZ, EGYETEMI OKTATÓ (KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM)

AZ IRODALMI SZEMLE MEGVÁSÁROLHATÓ

SZLOVÁKIÁBAN

DUNASZERDAHELY – MOLNÁR-KÖNYV (GALÁNTAI ÚT [HYPERNOVA])
KOMÁROM – DIDEROT KÖNYVESBOLT (LÚDPIAC TÉR 4810. / TRŽNÉ NÁMESTIE 4810.)
ÉRSEKÚJVÁR – KULTÚRA KÖNYVESBOLT (MIHÁLY BÁSTYA 4. / MICHALSKÁ BAŠTA 4.)
GALÁNTA – MOLNÁR-KÖNYV (FŐ UTCA 918/2. / HLAVNÁ 918/2. [UNIVERZÁL])
KIRÁLYHELMEC – GERENYI KÖNYVESBOLT (FŐ UTCA 49. / HLAVNÁ 49.)
NAGYKAPOS – MAGYAR KÖNYVESBOLT (FŐ UTCA 21. / HLAVNÁ 21.)
NYITRA – MAGYAR NYELV ÉS IRODALOM TANSZÉK – KÖZÉP-EURÓPAI TANULMÁNYOK KARA. KONSTANTIN FILOZÓFUS EGYETEM (DRÁŽOVSKÁ 4.)
POZSONY – „SPOLOK MADÁCH – MADÁCH EGYESÜLET", MADACH.ASIST@GMAIL.COM
SOMORJA – MOLNÁR-KÖNYV (FŐ ÚT 62. / HLAVNÁ 62. [VÚB MELLETT])
TORNALJA – TOMPA MIHÁLY KÖNYVESBOLT (BÉKE UTCA 17. / MIEROVÁ 17.)

MAGYARORSZÁGON

BUDAPEST – ÍRÓK BOLTJA (ANDRÁSSY ÚT 45., 1061)

FUNCZIK NORBERT: THE LUCKY ONES

VÁCLAV KINGA: GÁNCIVARIÁCIÓK

NAGY CSILLA, SZŐKE ERIKA: JOGOM VAN

TÓTH HELEN: KILENCEDIK FA

9 771336 508003 09